

प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको
विद्यमान संरचनाको पुनरावलोकन सम्बन्धी
अध्ययन
(अन्तिम प्रतिवेदन)

पेश गरिएको
राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग

सिंहदरबार, काठमाडौं

पौष, २०८१

विषय सूची

कृतज्ञता ज्ञापन.....	i
विषय सूची.....	ii
तालिका सूची.....	iv
परिच्छेद 1 : परिचय	१
1.1 पृष्ठभूमि.....	१
1.2 अध्ययनको उद्देश्य.....	२
1.3 अध्ययनको क्षेत्र	३
1.4 अध्ययन विधि	३
1.5 अध्ययनको सीमा.....	६
1.6 प्रतिवेदनको रूपरेखा.....	६
परिच्छेद 2 : प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट: सिद्धान्त र अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास.....	७
2.1 सन्दर्भ.....	७
2.2 प्राकृतिक स्रोत परिचालन सम्बन्धी सिद्धान्त	७
2.3 प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँट सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय कानूनी व्यवस्था.....	९
2.4 प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टी बाँडफाँट किन गर्ने ?	१०
2.5 अधिकार क्षेत्रमा आधारित प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँटको अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास	११
2.6 प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँट प्रणाली सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास	११
2.7 प्राकृतिक स्रोत आय बाँडफाँटको उत्पत्तिमा आधारित प्रणालीको अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास.....	१२
2.8 प्राकृतिक स्रोतको आय/रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धमा विभिन्न मुलुकहरूको अभ्यास.....	१३
2.9 प्रचलित बाँडफाँट प्रणालीका फाइदा र बेफाइदाहरू	१६
2.10 प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँट प्रणालीको पुनरावलोकन र परिमार्जनको अभ्यास	१७
2.11 अन्तरराष्ट्रिय अभ्यासबाट सिकाइ	१७
परिच्छेद 3 : नेपालमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको अभ्यास	१९
3.1 सन्दर्भ.....	१९
3.2 संवैधानिक व्यवस्था.....	१९
3.3 कानूनी व्यवस्था	२०
3.4 नेपालमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी संकलनको प्रवृत्ति.....	२१
परिच्छेद 4 : प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको पुनरावलोकन	२५
4.1 सन्दर्भ.....	२५

4.2 प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको सिंहावलोकन	२५
4.3 प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको मुल्यांकन.....	२६
4.3.1 वैधता (Legitimacy)	२६
4.3.2 सरलता (Simplicity)	२७
4.3.3 पारदर्शिता (Transparency).....	२७
4.3.4 जवाफदेहिता (Accountability)	२७
4.3.5 समावेशिता (Inclusiveness)	२७
4.3.6 समन्यायिकता (Fairness and Equity)	२८
4.3.7 संघटन (Integration/Unity).....	२८
4.3.8 दक्षता र प्रभावकारिता (Efficiency and Effectiveness)	२८
4.3.9 अनुकूलनता (Adaptability)	२९
4.4 प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको अभ्यासबाट सिकाइ	२९
4.5 प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनामा परिमार्जन	३०
4.5.1 विद्यमान संरचनाको परिमार्जनका निम्ति लिईएका आधार (सूचक) हरू.....	३१
4.5.1 विभिन्न आधार (सूचक) हरूलाई दिइएको भार.....	३४
4.5.1 रोयल्टी स्रोत अनुसार विभिन्न सूचकहरूमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अंश.....	३५
4.5.2 प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको हिस्सा निर्धारण प्रक्रिया	40
4.5.3 रोयल्टी बाँडफाँटको परिमार्जनको निम्ति प्रस्तावित संरचना.....	41
4.5.4 रोयल्टीको तहगत हिस्सामा परिमार्जित संरचनाको असर.....	42
4.5.5 रोयल्टी बाँडफाँटको प्रस्तावित संरचनाको सबल तथा कमजोर पक्षहरू	43
4.5.6 प्रस्तावित संरचनाको सन्दर्भमा उठ्न सक्ने गुनासो वा विवादहरू.....	45
परिच्छेद 5 : सारांश र सुझावहरू	47
5.1 सारांश	47
5.2 सुझावहरू	48
सन्दर्भ सामग्रीहरू.....	53
अनुसूचीहरू	55

तालिका सूची

तालिका १: प्राकृतिक स्रोत आय बाँडफाँटको उत्पत्तिमा आधारित प्रणालीको अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास.....	१४
तालिका २: नेपालमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी संकलनको प्रवृत्ति (रु. लाखमा).....	२२
तालिका ३: संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच रोयल्टी बाँडफाँटको प्रवृत्ति (रु. लाखमा).....	२३
तालिका ४: प्राकृतिक स्रोत रोयल्टी पाउने स्थानीय तहको संख्या.....	२३
तालिका ५: सबैभन्दा कम र सबैभन्दा बढी रोयल्टी पाउने स्थानीय तह.....	२४
तालिका ६: संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच प्राकृतिक स्रोत रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचना (प्रतिशतमा).....	२५
तालिका ७: प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको संरचना निर्धारणका आधार (सूचक) हरु....	३३
तालिका ८: आधार (सूचक) हरु र तिनलाई दिइएको हिस्सा (भार).....	३४
तालिका ९: विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको निमित्त लिइएका आधार (सूचक) हरु र तहगत सरकारको निमित्त निर्धारित हिस्सा (भार).....	३६
तालिका १०: प्राकृतिक स्रोत रोयल्टी बाँडफाँटको निमित्त प्रस्तावित संरचना (प्रतिशतमा).....	४१
तालिका ११: प्रमुख कानूनी, नीतिगत, व्यवस्थापकीय र अध्ययन अनुसन्धानसँग सम्बन्धित सुझावहरू..	४८

चित्र सूची

चित्र १: समग्र अध्ययन विधिको ढाँचा.....	४
चित्र २: ब्राजिल- खनिज पदार्थको रोयल्टी बाँडफाँट.....	१५
चित्र ३: अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरणमा रोयल्टी.....	२२
चित्र ४: रोयल्टीमा शीर्षकगत योगदान आ.व.२०७९/८०.....	२२
चित्र ५: प्राकृतिक स्रोत रोयल्टीमा प्रदेशहरूको हिस्साको प्रवृत्ति.....	२३
चित्र ६: विद्यमान संरचना र परिमार्जित संरचनाको आधारमा तहगत सरकारले प्राप्त गर्ने रकमको प्रवृत्ति - आ. व. २०७९/८० को संकलित रोयल्टीमा आधारित (रु. हजारमा).....	४२

1.1 पृष्ठभूमि

संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको संस्थागत सूत्रपात स्वरूप जारी भएको नेपालको संविधानको कार्यान्वयनसँगै नेपालमा संघीयताको अभ्यासले झन्डै दुई दशक पार गर्न लागेको छ । यस अवधिमा संघ, प्रदेश र स्थानीय स्तरका निर्वाचनहरू दुई पटक सम्पन्न भै निर्वाचित निकायहरूले कार्यसंचालन र कार्यसम्पादन गर्दै आइरहेका छन् । उक्त अवधिमा संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी थुप्रै ऐन कानूनहरू निर्माण र कार्यान्वयन भैसकेका छन् भने कतिपय ऐन कानूनहरू अझै निर्माण हुन बाँकी छन् । संविधानले तीनै तहका सरकारका अधिकार र जिम्मेवारी स्पष्ट गरिसकेको छ । संविधानले राजश्व उठाउने र खर्च गर्ने अधिकारको निर्धारण सँगै तीन तहका सरकारकाबीच अन्तर-सरकारी वित्त हस्तान्तरणको पनि परिकल्पना गरेको छ । हाल वित्तीय संघीयता कार्यान्वयन समेत सँग सम्बन्धित मुख्य ४ वटा ऐनहरू- आर्थिक ऐन २०७५, अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४ कार्यान्वयनमा छन् । संवैधानिक प्रावधान अनुरूप अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ ले तीन तहका सरकारहरूकाबीच राजश्व बाँडफाँट, अनुदान वितरण र प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था मिलाएको छ । नेपाल सरकारले संकलन गरेको राजश्व यी सबै औजारहरू मार्फत् तीनै तहका सरकारहरूबीच न्यायोचित हिसाबले वितरण गर्ने विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गरी सिफारिश गर्ने जिम्मेवारी संविधानले धारा २५१ मार्फत् राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगलाई दिएको छ । यसैगरी, अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ ले उपधारा ७ र अनुसूची-४ अन्तर्गत नेपालमा पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज र पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत गरी पाँच प्रकारका प्राकृतिक स्रोत परिचालनका क्षेत्रबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँटको कानूनी व्यवस्था गरेको छ ।

संविधानको धारा ५९ (४) मा तीनै तहका सरकारले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोगको र विकासबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गर्नुपर्ने र उक्त लाभको निश्चित अंश रोयल्टी, सेवा वा वस्तुको रूपमा परियोजना प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायलाई वितरण गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ भने धारा ६० ले नेपाल सरकारले प्राप्त भएको राजश्व तीन तहका सरकारहरूबीच न्यायोचित वितरणको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । संविधानको धारा २५१ को उपधारा १(ज) ले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगलाई प्राकृतिक स्रोत परिचालनका सन्दर्भमा तीनै तहका सरकारहरूको लगानी र प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको आधार तयार गरी सिफारिस गर्ने र उपधारा १ (झ) ले प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँटका सन्दर्भमा सम्भावित अन्तरसरकारी विवादको अनुसन्धान र निरूपणको निम्ति सुझाव गर्ने जिम्मेवारी दिएको छ । संविधानको भावना अनुरूप यस्ता प्रावधानहरूको कार्यान्वयनको निम्ति राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४ ले ढाँचा तयार गरिदिएको छ ।

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को दफा ७ (२) ले प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट संघीय विभाज्य कोषमा प्राप्त रोयल्टी ऐनको अनुसूची-४ बमोजिम तीन तहका सरकारबीच वार्षिक रूपमा बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था

गरेको छ । यसैगरी, उक्त ऐनको अनुसूची-४ ले तोकिएका पाँच प्रकारका प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टी संघ, सम्बन्धित प्रदेश र सम्बन्धित स्थानीय तहका बीच ५०:२५:२५ को अनुपात सहितको संरचनाको आधारमा बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था गरेको छ । प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्रभावित हुने प्रदेशहरू र स्थानीय तहहरूका बीच भने प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक रूपमा बाँडफाँट तथा वितरण गर्ने प्रावधान राखेको छ । साथै, यस्तो रोयल्टीको बाँडफाँट नेपाल सरकारले प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिशमा प्रत्येक पाँच वर्षमा पुनरावलोकन गर्न सक्ने व्यवस्था पनि गरेको छ ।

हाल राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४ को दफा १४ (२) मा प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्राप्त हुने प्रतिफलको बाँडफाँटको निम्ति व्यवस्था गरिएको आधारहरू टेकेर रोयल्टीको तेर्सो (प्रभावित प्रदेशहरूबीच र प्रभावित स्थानीय तहहरूबीच) बाँडफाँट गर्ने गरेको छ । संविधान र सम्बन्धित ऐनहरूको भावना अनुसार यिनै आधारहरू अन्तर्गत रहेर आयोगले रोयल्टीको शीर्षक अनुसार भौगोलिक अवस्थिति, प्रभावित (प्रभावित, जोडिएका र वरिपरिका) क्षेत्र र प्रभावित जनसंख्या जस्ता सूचकहरू सहितको ढाँचाहरूमा आधारित रहेर तिनीहरूले प्राप्त गर्ने रोयल्टीको हिस्सा सिफारिश गर्ने गरेको छ । यसैगरी, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको प्रथम रणनीतिक योजना (२०७९/८०-२०८३/८४) को रणनीति १६ को कार्यनीति १६.२, १६.३ र १६.५ ले प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको तीन तहका सरकारबीच र प्रभावित प्रदेशहरू र स्थानीय तहहरूबीच हुने बाँडफाँटको विद्यमान संरचना, विस्तृत आधार र ढाँचाको परिमार्जनको निम्ति अध्ययन गर्ने र परिमार्जित संरचनाको स्वरूप सहित रोयल्टी बाँडफाँटको प्रणालीको पुनरावलोकनको लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिश गर्ने नीति लिएको छ ।

माथि उल्लेखित पृष्ठभूमिमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको वर्तमान व्यवस्थाको पुनरावलोकन गर्न र परिमार्जित संरचना, आधार र ढाँचा सिफारिश गर्न विज्ञ सेवाको आवश्यकता महशुस गरेकोमा USAID PFM को सहयोगमा आर्थिक विज्ञ सहित पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज र रेडियो फ्रिक्वेन्सी क्षेत्रका विज्ञहरू परिचालित गरी यो अध्ययन गरिएको छ । रोयल्टीको बाँडफाँटको समग्र प्रणाली (संरचना, आधार र ढाँचा) को पुनरावलोकन सम्बन्धी अध्ययन अन्तर्गत यो प्रतिवेदनमा बाँडफाँटको संरचना (संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको बाँडफाँट) को पुनरावलोकन र परिमार्जित संरचनाको प्रस्ताव मात्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

1.2 अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनको खास उद्देश्य निम्नानुसार छः

१. संकलित रोयल्टी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच क्रमशः ५०:२५:२५ को अनुपातमा रोयल्टी बाँडफाँट गर्ने विद्यमान संरचनाको पुनरावलोकन र प्रत्येक किसिमका प्राकृतिक स्रोत परिचालनको सन्दर्भमा नयाँ संरचना सिफारिश गर्ने ।

1.3 अध्ययनको क्षेत्र

- क. विभिन्न तहका सरकारहरूकाबीच हुने रोयल्टी बाँडफाँटको अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको समीक्षा र विश्लेषण गर्ने, र अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनको अनुसूची ४ बमोजिमको विद्यमान रोयल्टी बाँडफाँटको संरचनाको मुल्यांकन गर्ने ।
- ख. रोयल्टी बाँडफाँटको उपयुक्त संरचना र सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत (पर्वतारोहण, वन, विद्युत, खानी र पानी तथा अन्य (रेडियो फ्रिक्वेन्सी) संरक्षणमा आवश्यक लगानीको अंश तयार गर्न विज्ञहरूसँग परामर्श गर्ने ।
- ग. नेपालको सन्दर्भमा रोयल्टी बाँडफाँटको उपयुक्त संरचना तयार गर्न आवश्यक सूचना संकलनको लागि प्राकृतिक स्रोत परिचालनको फिल्ड अवलोकन सहित प्रदेश र स्थानीय तहका सरोकारवालाहरूसँग बैठक बसी परामर्श गर्ने ।
- घ. जीवनयापन, सामाजिक गतिशीलता, र आर्थिक अवसरलाई असर गर्ने पूर्वाधार विकास र वातावरणीय परिवर्तन सहित स्थानीय समुदायमा स्रोत संरक्षणको प्रभाव बारे सम्बन्धित विज्ञहरुबाट सुझाव लिने ।
- ङ. सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको संरक्षणमा रोयल्टीको उपयोगको आधार तयार गर्न त्यस्ता प्रभावहरूलाई कसरी लिइन्छ मुल्यांकन गर्ने र प्रदेश तथा स्थानीय तहको मुल्यांकनको लागि सूचकहरू पहिचान गर्ने ।
- च. प्रत्येक प्राकृतिक स्रोतको सन्दर्भमा अन्तरराष्ट्रिय असल अभ्यासहरू, आर्थिक प्रभावकारिता र मुलुकको अनुभव र प्राप्त गुनासोलाई मध्यनजर गर्दै रोयल्टी बाँडफाँटको परिमार्जित संरचना तयार गर्ने ।

1.4 अध्ययन विधि

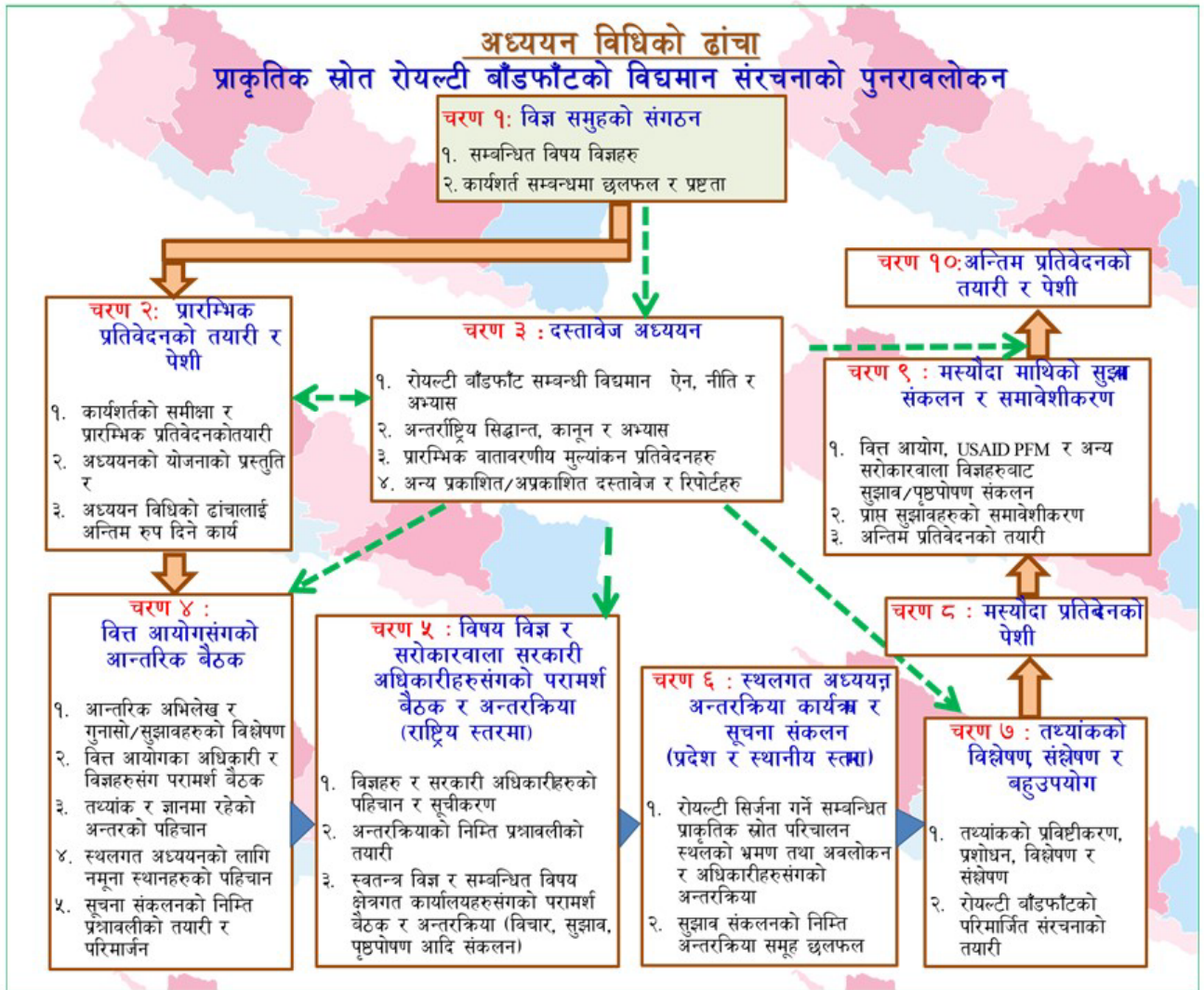
यस अध्ययनको समग्र विधि अध्ययनको माथि उल्लेखित उद्देश्य र क्षेत्रबाट निर्देशित छ । अध्ययनले खास गरी प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग र विज्ञ समूह बीच संयुक्त परामर्श विधि अवलम्बन गरेको छ । प्राथमिक (सर्भे) र द्वितीयक (प्रकाशित अप्रकाशित दस्तावेज र डाटाबेस) स्रोतबाट संकलित गुणात्मक सूचना र तथ्यांकको प्रयोग गरिएको यो अध्ययन मूलतः विवरणात्मक विश्लेषण विधिमा आधारित छ । समग्रमा, यो अध्ययन दश चरणमा सम्पन्न गरिएको छ (चित्र १)। अध्ययनका क्रममा संचालित मुख्य क्रियाकलापहरूलाई संक्षिप्त रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क. दस्तावेज अध्ययन

रोयल्टी बाँडफाँटको सन्दर्भमा यसका मान्यता र सिद्धान्त, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्थाको समीक्षा र केही प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूको बजेट तथा कार्यक्रमको अध्ययनका साथै रोयल्टी सिर्जना गर्ने केही परियोजनाहरूको वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन प्रतिवेदन, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगका आवधिक प्रतिवेदनहरू, रोयल्टी बाँडफाँटको सन्दर्भमा आयोग मार्फत् प्राप्त लिखित सुझाव तथा गुनासोहरू, विभिन्न पुस्तकहरू तथा अनुसन्धानात्मक जर्नल लेख, पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचार र अन्य सम्बन्धित अध्ययन प्रतिवेदन लगायतका प्रकाशित/अप्रकाशित दस्तावेजहरूको अध्ययन गरिएको छ । यस प्रक्रियालाई अन्तिम प्रतिवेदनको तयारी सम्म निरन्तरता दिइएको थियो ।

चित्र १: समग्र अध्ययन विधिको ढांचा

ख. राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, विषयगत विज्ञहरु र अन्य सरोकारवाला सरकारी निकायहरुसँगको परामर्श

रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको प्रभावकारिताको मुल्यांकन र अंकभार सहितका सूचकहरु समाविष्ट परिमार्जित उच्चतम संरचना सिफारिशको निम्ति आवश्यक सुझाव प्राप्त गर्न राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, स्वतन्त्र विषयगत विज्ञहरु र अन्य सरकारी सरोकारवाला अधिकारीहरुसँग परामर्श गरिएको थियो । यस क्रममा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगसँग १० वटा बैठक र USAID PFM सँग २ वटा बैठक गरिएको थियो भने रोयल्टी, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन, वित्तीय संघियता र वित्त नीतिका जानकार २५ जना विषय विज्ञहरुको उद्देश्यमूलक नमुना छनौट विधिद्वारा छनौट गरी उहाँहरुसँग परामर्श गरिएको थियो (विस्तृत विवरण अनुसूची १, २ र ३ मा)। साथै, रोयल्टीसँग सम्बन्धित पर्यटन विभाग, विद्युत विकास विभाग, वन विभाग, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु विभाग र खानी तथा भूगर्भ विभागका अधिकारीहरुसँग पनि बैठक बसी जानकारी र सुझाव लिइएको थियो । प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको सन्दर्भमा उत्पन्न भएका र हुनसक्ने विवादबारे सूचना संकलन गरिएको थियो । अध्ययनको क्रममा विज्ञहरुको आन्तरिक छलफलको निम्ति CODEFUND मा १० वटा बैठकको आयोजना गरिएको थियो । यी सबै क्रियाकलापलाई पनि अन्तिम प्रतिवेदनको तयारी सम्म निरन्तरता

दिइएको थियो । यस क्रममा स्वतन्त्र विषय विज्ञहरूबाट प्राकृतिक स्रोत रोयल्टीको बाँडफाँटको संरचना सम्बन्धमा मिश्रित सुझाव प्राप्त भएको थियो ।^१

ग. स्थलगत अवलोकन र प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूसँगको अन्तरक्रिया

अध्ययनको सिलसिलामा प्रादेशिक/स्थानीय प्रतिनिधित्व र स्रोतगत प्रभावको आयामको बढी भन्दा बढी प्रतिनिधित्व हुने गरी उद्देश्यमूलक छनौट विधिद्वारा नमूना स्थान निर्धारण गरी रोयल्टी बाँडफाँटको अभ्यास भैरहेका पर्वतारोहण, वन/संरक्षित क्षेत्र, विद्युत र खानी तथा खनिज स्रोतका परियोजनाहरूको स्थलगत अवलोकन गरिएको थियो । यस सन्दर्भमा चितवन राष्ट्रिय निकुन्ज चितवन, कालीगण्डकी “ए” जलविद्युत आयोजना स्याङ्जा, कुलेखानी जलविद्युत आयोजना मकवानपुर, सर्वोत्तम मिनेरल्स प्रा. लि. पाल्पाको अवलोकन सँगै सम्बन्धित/प्रभावित स्थानीय तहका प्रतिनिधिहरूसँग रोयल्टी बाँडफाँटका संरचना, आधार र ढाँचा बारे अन्तरक्रिया गरी सूचना तथा सुझाव लिइयो । उक्त अवलोकन भ्रमणमा अत्यन्तै न्यून रोयल्टी प्राप्त गर्ने (मधेश, कर्णाली र सुदूरपश्चिम) र रोयल्टीको धेरै हिस्सा प्राप्त गर्ने (कोशी, बागमती, गण्डकी र लुम्बिनी) प्रदेशहरूमा गई प्रदेश तहको अन्तरक्रिया मार्फत् सूचना र सुझाव संकलन गरियो । दुई वटा टोली परिचालित गरी दुई चरणमा सम्पन्न गरिएको स्थलगत अध्ययनका क्रममा ७ वटा प्रदेश स्तरको अन्तरक्रिया र ४ वटा स्थानीय तह स्तरको अन्तरक्रिया सम्पन्न गरिएको थियो (अवलोकन भ्रमणको तालिका र सहभागिता सम्बन्धी विस्तृत विवरण *अनुसूची ४* मा) । यसका साथै, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह र विषय विज्ञहरूसँग सुझाव लिनको निम्ति सामान्य प्रश्नावलीहरू तयार गरी वितरण र सुझाव संकलन गरिएको थियो (नमुना प्रश्नावली *अनुसूची ५* मा) ।

प्रदेश स्तरको अन्तरक्रियामा सहभागीबाट मिश्रित अनुपात सहितको प्रतिक्रिया व्यक्त भएको थियो । प्रदेश स्तरको अन्तरक्रियामा रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचना परिमार्जन गरी प्रदेश तथा स्थानीय तहको हिस्सा वृद्धि गर्नुपर्ने सुझाव आएको थियो भने स्थानीय तह स्तरको अन्तरक्रियामा स्थानीय तहको हिस्सा धेरै मात्रामा बढाइनु पर्ने सुझाव आएको थियो ।^२ राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगमा पेश गरिएको लिखित सुझावमा स्थानीय तहका छाता सँगठनहरू मध्ये गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ नेपालले सबै स्रोतमा रोयल्टी बाँडफाँटमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको हिस्साको अनुपात क्रमशः ४०:३०:३० हुनुपर्ने उल्लेख गरेको छ । नेपाल नगरपालिका संघले भने स्थानीय तहको हिस्सा ४० प्रतिशत पुर्याइनुपर्ने सुझाव पेश गरेको छ ।

घ. विश्लेषण र प्रतिवेदन तयारी

माथि क, ख र ग अनुसारका अध्ययनका क्रियाकलापहरूबाट प्राप्त सूचना, तथ्यांक र सुझावहरूको उपयोग र सामान्य विवरणात्मक औजार तथा विवरणात्मक विधि प्रयोग गरी तथ्यांक विश्लेषण गरियो । उक्त विश्लेषणको आधारमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको संरचनाको परिमार्जित स्वरूप आंकलनको विधि सहित समाविष्ट मस्यौदा प्रतिवेदन तयार गरिएको थियो । खासगरी रोयल्टीसँग सम्बन्धित कार्यसम्पादनमा आवश्यक खर्च जिम्मेवारीको तुलनाको आधारमा गरिएको यो विश्लेषण परिमाणात्मक तथ्यांकको अभावको कारण गुणात्मक

^१ स्वतन्त्र विषय विज्ञहरूबाट प्राप्त सुझावको औसत गणनामा आधारित संरचना *अनुसूची ६* को *तालिका नं. ३* मा दिइएको छ ।

^२ विभिन्न तहका अन्तरक्रिया र परामर्शबाट प्राप्त सुझावको औसत गणनामा आधारित रोयल्टी बाँडफाँटको संरचना *अनुसूची ६* मा दिइएको छ ।

तथ्यांकमा आधारित छ । अन्तमा, प्रतिपादित मस्यौदा प्रतिवेदनमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, USAID PFM र अन्य विज्ञ तथा सरोकारवाला अधिकारीहरुबाट प्राप्त सुझाव र पृष्ठपोषणको आधारमा सुधार गरी यो अन्तिम प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।^३

1.5 अध्ययनको सीमा

अध्ययन निकै महत्वपूर्ण भएता पनि यसले स्रोत र समयको सीमाको सामना गर्नुपर्छ । अध्ययनमा चाहिने सूचना तथा तथ्यांकको प्राप्ति पनि चुनौतीपूर्ण नै थियो । राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा रहेका कतिपय प्रावधानहरुको स्पष्ट व्याख्या र मर्मबारे जानकारी प्राप्त गर्ने कुरा पनि कठिन थियो । यस अध्ययनमा रोयल्टीमा तहगत सरकारको हिस्सा निर्धारण गर्दा लिइएको आधारहरु खासगरी तहगत सरकारको खर्च जिम्मेवारीमा आधारित भएका भएता पनि त्यस्तो खर्च जिम्मेवारीको अलग हिसाब सहितको परिमाणात्मक तथ्यांकको अभावका कारण यो अध्ययन खासगरी गुणात्मक तथ्यांक, दस्तावेजहरुको अध्ययन र अन्तरक्रिया तथा परामर्शबाट प्राप्त मिश्रित (Diverse) खालका सूचनाहरुको विश्लेषणमा मात्र आधारित छ । यसकारण, यस अध्ययनमा परीक्षण र विश्लेषणका कुनै किसिमको जटिल परिमाणात्मक औजारको प्रयोग गरिएको छैन । खासगरी सैद्धान्तिक तथा व्यवहारिक मान्यताहरुको गहन अध्ययन तथा विश्लेषण, सम्बन्धित विषय विज्ञहरुसँगको परामर्श र अन्तरक्रियामा बढी आधारित भएकोले यो बढी तटस्थ, तथ्यसंगत र तर्कसंगत छ भन्ने विश्वास गरिएको छ । विभिन्न सीमितताका बाबजुद पनि पर्याप्त मेहनतका साथ अध्ययनको उद्देश्यले माग गरे अनुसारको विधि र सूचनाको प्रयोग गरी सम्पन्न गरिएको यो अध्ययनले आफ्नो वैधतासँग कुनै सम्झौता गरेको छैन ।

1.6 प्रतिवेदनको रूपरेखा

प्रतिवेदनमा पाँच वटा परिच्छेदको व्यवस्था गरिएको छ । पहिलो परिच्छेदमा अध्ययनको पृष्ठभूमि, अध्ययनको उद्देश्य, क्षेत्र, विधि समेत सामान्य परिचय उल्लेख गरिएको छ । दोस्रो परिच्छेदमा रोयल्टी वितरणसँग सम्बन्धित सिद्धान्त र अन्तरराष्ट्रिय अभ्यासको सन्दर्भमा चर्चा गरिएको छ भने तेस्रो परिच्छेदमा नेपालमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको तहगत बाँडफाँट सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था र बाँडफाँटको प्रवृत्ति सहित प्रचलित अभ्यासबारे चर्चा गरिएको छ । चौथो परिच्छेदमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको पुनरावलोकन गरी प्रत्येक प्राकृतिक स्रोत परिचालन (पर्वतारोहण, विद्युत, राष्ट्रिय वन, संरक्षित वन, खानी तथा खनिज र रेडियो फ्रिक्वेन्सी) का क्षेत्रमा रोयल्टी बाँडफाँटका निम्ति परिमार्जित संरचना तयार गरी प्रस्तुत गरिएको छ । परिच्छेद पाँचमा अध्ययनको सारांश र समग्र रोयल्टी बाँडफाँटको सम्बन्धमा सुझावहरु समेटिएको छ ।

^३ पुनरावलोकन प्रतिवेदन तयारीको मुख्य क्रियाकलाप र नतीजाको प्रवाह चित्र अनुसूची ७ मा दिइएको छ ।

परिच्छेद 2: प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट: सिद्धान्त र अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास

2.1 सन्दर्भ

प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी प्राकृतिक स्रोतको उपयोग, परिचालन वा विकासबाट प्राप्त एक प्रकारको लाभ हो । यो प्राकृतिक स्रोत उपयोगको अधिकारको निम्ति सरकारलाई गरिएको भुक्तानी हो जुन उत्पादनको मात्रा, उत्पादनको मूल्य वा प्राप्त नाफामा आधारित हुन्छ । यो अन्य कर जस्तो होइन । अधिकांश मुलुकमा यस्तो रोयल्टीलाई प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट हुने उत्पादनको मूल्यमा आधारित भुक्तानीको रूपमा लिइन्छ ।

प्राकृतिक स्रोतलाई एक साझा सम्पत्तिको रूपमा लिइन्छ । यसकारण, प्राकृतिक स्रोतमाथिको स्वामित्वको प्रत्याभूतिको सम्बोधन गर्न र यसको उत्खनन/परिचालनबाट उत्पन्न हुने नकारात्मक प्रभाव (आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय प्रभाव) को राहत वा क्षतिपूर्ति स्वरूप प्रभावित स्थानीय स्तरसम्म प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त आय वा रोयल्टीको बाँडफाँट गर्ने अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास छ । प्राकृतिक स्रोतको परिचालन भएको क्षेत्रको आर्थिक विकासको प्रवर्धन गर्न पनि प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त आय वा रोयल्टीलाई सम्बन्धित क्षेत्रसम्म वितरण गर्ने गरिन्छ । विश्वका कतिपय मुलुकहरूले यस्तो आयलाई अन्य आय झैं सामान्य रूपमा बाँडफाँट गर्ने गरेको पाइन्छ भने ३० वटा भन्दा बढी मुलुकहरूले प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त आयलाई अन्य वित्त आय भन्दा छुट्टै राखेर तल्ला तहका सरकारहरूलाई वितरण गर्ने छुट्टै बाँडफाँट प्रणालीको अवलम्बन गरेका छन् (Baeur et. al, 2016) ।

निश्चित सिद्धान्तको आधारमा परिचालित प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त आय/ रोयल्टीको अन्तरसरकारी बाँडफाँट र सम्बन्धित क्षेत्र/समुदायसम्मको वितरणका सम्बन्धमा प्रतिपादित विभिन्न सिद्धान्तहरू र तिनमा आधारित रहेर विभिन्न मुलुकमा भएका बाँडफाँटका विभिन्न किसिमका अभ्यासहरूको बारेमा यो परिच्छेदमा चर्चा गरिएको छ ।

2.2 प्राकृतिक स्रोत परिचालन सम्बन्धी सिद्धान्त

प्राकृतिक स्रोतको परिचालन र त्यसबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँट सम्बन्धमा विभिन्न सिद्धान्तहरू प्रतिपादन र प्रयोग भएका छन् । प्राकृतिक स्रोतको उपयोगसँगै त्यस्ता स्रोतको संरक्षण प्रतिको दायित्वका सन्दर्भमा अभ्यासमा आएका ती सिद्धान्तहरूले प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा वातावरणमा हुन सक्ने क्षतिलाई पनि उत्तिकै ध्यान दिनुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् । विभिन्न सन्धि, सम्झौता, सहमति लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा प्राकृतिक स्रोतमाथिको स्वामित्व, त्यसको परिचालनबाट प्राप्त लाभको वितरण, वातावरण संरक्षण लगायतका विषयमा अन्तर राज्य र राज्यभित्र कसको अधिकार र दायित्व कति हुने र त्यसलाई कसरी प्रतिबिम्बित गर्ने भन्ने मोडालिटी तय गरिएको छ । खासगरी, पर्यावरण र अर्थतन्त्रको सन्तुलन एवम् दिगोपनाको निम्ति नीति निर्माणमा महत्वपूर्ण मानिएका

४ नेपालको सन्दर्भमा तल्ला तहका सरकार भन्नाले प्रदेश सरकार र स्थानीय तह (गाउँपालिका र नगरपालिका) भन्ने बुझिन्छ ।

“स्टकहोम कन्फेरेन्स १९७२” र “रियो १० कन्फेरेन्स १९९२”^५ मा आधारित यस्ता अधिकार र दायित्वको बाँडफाँट सहितको प्राकृतिक स्रोत परिचालनमा खासगरी निम्नानुसारका सिद्धान्तहरू अबलम्बन गरिएको पाइन्छ (Medaglia and Perron-Welch, 2019):

१. **दिगो विकासको सिद्धान्त (Principle of Sustainable Development):** दिगो विकाससँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको सिद्धान्तको आइएलए नयाँ दिल्ली घोषणा २००२^६ मा आधारित यस सिद्धान्तले भावी पुस्ताको आवश्यकता र चाहनालाई समेत ध्यान दिँदै प्राकृतिक स्रोतको दिगो उपयोग, वातावरण संरक्षण सहितको सामाजिक आर्थिक विकास र स्रोतको उपयोगबाट प्राप्त लाभको न्यायिक वितरणको परिकल्पना गरेको छ ।
२. **पूर्व सावधानीको सिद्धान्त (Precautionary Principle):** “रियो १५”^७ मा आधारित यस सिद्धान्तले प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा कुनै गम्भीर वा अपूरणीय वातावरणीय र मानवीय क्षति हुने सम्भावना देखिन्छ भने त्यस्तो अवस्थामा वैज्ञानिक आधार वा प्रमाणको अभावको निहुँमा वातावरणीय क्षयीकरण रोकथामको निम्ति लागत-प्रभावी उपाय अबलम्बन गर्न पछि हट्न मिल्दैन भनेको छ । यस सिद्धान्तले भावी वातावरणीय जोखिमको बारेमा सोच्ने र त्यसको उल्लङ्घनबाट हुने हानी नोक्सानीको क्षतिपूर्ति दिने दायित्व सम्बन्धित राज्य र उपयोगकर्तालाई दिएको छ ।
३. **सार्वजनिक स्वामित्वको सिद्धान्त (Public Trust Doctrine):** यस सिद्धान्तले प्राकृतिक स्रोत राज्यको सम्पत्ति हुने र त्यस सम्पत्तिमाथि सामान्य नागरिकहरूले पनि निर्बाध र निशुल्क उपयोग गर्न पाउने अधिकार स्थापित गरेको छ ।^८ जसले प्राकृतिक स्रोतको उपयोग वापत प्राप्त हुने लाभमाथि राज्य र नागरिकहरूको हिस्सेदारीको परिकल्पना गरेको छ ।
४. **प्रदुषकले दायित्व वहन गर्ने सिद्धान्त (Polluters Pay Principle):** प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट उत्पन्न प्रदुषण र वातावरणीय क्षतिको दायित्व उपयोगकर्ताले नै वहन गर्नुपर्ने र त्यसको मूल्य र प्रदुषण पीडितलाई पर्न जाने असुविधाको क्षतिपूर्ति तिर्नुपर्ने प्रावधान गरेको छ ।^९ वातावरणीय न्यायको हिसाबले यस सिद्धान्तले प्रभावितले नै प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त लाभको हिस्सा प्राप्त गर्ने अधिकार स्थापित गरेको छ ।
५. **प्राकृतिक स्रोत माथिको स्थायी सार्वभौमिकता/अधिकारको सिद्धान्त (Permanent Sovereignty on Natural Resources):** संयुक्त राष्ट्र संघको २५ नोभेम्बर १९६६ को महासभाको प्रस्ताव २१५८ (XXI)^{१०} मा आधारित यस सिद्धान्तले प्राकृतिक स्रोत माथि सम्बन्धित राष्ट्र तथा नागरिकहरूको अधिकार र उनीहरूकै राष्ट्रको विकास र नागरिक हितको निम्ति स्रोत परिचालनको अभ्यास गरिनुपर्ने मान्यतालाई स्थापित गरेको छ । साथै, त्यस्ता प्राकृतिक

^५ Stockholm Conference 1972 लाई Earth Summit र R10 Conference लाई R10 Declaration पनि भनिन्छ ।

^६ ILA New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development, 2 April 2002, (2002) 2 International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics 211 at 212. (“ILA Declaration”); Principle 3 of the ‘Rio Declaration.’

^७ United Nation’s Conference on Environment and Development held at Rio in 1992. Principle 15 of the ‘Rio Declaration’

^८ Principle 2 and 22 of the ‘Rio Declaration; (1) the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS); (2) the Indigenous and Tribal Peoples Convention; and (3) the World Heritage Convention.

^९ Principle 16 of the ‘Rio Declaration’

^{१०} Permanent Sovereignty over Natural Resources, 25 November 1966, UNGA Res. 2158 (XXI), para. 5.

स्रोतको अन्वेषण, विकास र उत्खनन/उपयोगबाट प्राप्त लाभ (फाइदा र नाफा) को हिस्सा सम्बन्धित राज्यहरू र समुदाय^{११} बीच समन्यायिक हिसाबले वितरण हुनुपर्ने प्रावधान रहेको छ ।

६. लाभको समन्यायिक बाँडफाँटको सिद्धान्त (Principle of Equitable Distribution of Benefit):

जैविक विविधता सम्बन्धी सम्मेलन (Convention On Biological Diversity-CBD)^{१२} र नागोया प्रोटोकल (Nagoya Protocol)^{१३} मा आधारित यस सिद्धान्तले प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्राप्त लाभ (फाइदा र नाफा) को अंश जैविक विविधता संरक्षण एवम् स्रोतको दिगो व्यवस्थापन र सम्बन्धित क्षेत्रको विकास एवम् नागरिकहरूको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखेर समन्यायिक बाँडफाँट गर्नुपर्ने मान्यता राख्दछ ।

2.3 प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँट सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय कानूनी व्यवस्था

प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त लाभ अन्तर्गत वित्तीय (विभिन्न किसिमका आय) र गैर वित्तीय (विभिन्न प्रकारका वस्तु तथा सेवा) पर्दछन् । त्यसैगरी, प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्राप्त आय भित्र भ्याट (वस्तु तथा सेवा कर), नाफा कर, सम्पत्ति कर, अनुमति शुल्क, सिग्नेचर बण्ड, लाभांश आदि पर्दछन् । यी मध्ये भ्याट, रोयल्टी, अनुमति शुल्क, सम्पत्ति करहरू हिसाब गर्न सजिलो र कम अस्थिर हुने भएकोले तल्ला तहका सरकारहरूलाई पनि बाँडफाँट गर्ने प्रचलन छ (Baur et. al, 2016) ।

प्राकृतिक स्रोतको आय/रोयल्टीको बाँडफाँट सम्बन्धी अवधारणाले दिगो विकास र वातावरणसँग सम्बन्धित थुप्रै प्रस्ताव, सन्धि, सम्झौता मार्फत् विभिन्न अन्तरराष्ट्रिय कानूनहरू (अन्तरराष्ट्रिय वातावरण कानून, अन्तरराष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी कानून र समुद्र सम्बन्धी कानून आदि) मा प्रभावकारी सिद्धान्तको रूपमा स्थान ओगटेको छ (Morgera, 2016) । विभिन्न सन्धि, सम्झौता, सम्मेलन आदिबाट सृजित यस्ता कानूनहरूले बाँडफाँट कार्य, बाँडफाँट हुने लाभको प्रकृति, लाभको बाँडफाँट उत्पन्न हुने क्रियाकलाप, लाभग्राहीहरू र समन्यायिक बाँडफाँट जस्ता विषयहरूमा बोलेका छन् । यस्ता धेरै कानूनहरूमध्ये समुद्री कानूनको सम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्र संघीय सम्मेलन (United Nations Convention on the Law of the Sea-UNCLOS) ले खासगरी अन्तर राज्य लाभको बाँडफाँट र समुद्री स्रोत माथि निकटवर्ती क्षेत्रका समुदायको अधिकारबारे उल्लेख गरेको छ भने The International Labor Organization (ILO) Convention No. 169 ले प्राकृतिक स्रोत माथि आदिवासीहरू/स्थानीय समुदायको अग्रधिकार र लाभको बाँडफाँटमा तिनीहरूको हिस्साको सुरक्षा गरेको छ ।

संयुक्त राष्ट्र संघको विभिन्न महासभाका प्रस्तावहरू, The Convention on Biological Diversity (CBD) र विभिन्न Rio Conventions ले लाभको बाँडफाँटलाई पारिस्थितिकीय प्रणालीको दिगो व्यवस्थापन (प्राकृतिक स्रोतको उपयोग तथा संरक्षण) को निम्ति स्थानीय समुदाय र सरोकारवालाहरूलाई प्रोत्साहनको रूपमा लिएको छ । Nagoya Protocol on Access and Benefit Sharing to the CBD (Nagoya Protocol) ले अन्तर राज्य र राज्य भित्र लाभको

^{११} ILO Convention no. 169, *supra* note 14, Art. 15.2.

^{१२} Convention on Biological Diversity, 5 June 1992 (in force 29 December 1993), 31 ILM 822.

^{१३} Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and The Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from Their Utilization to The Convention on Biological Diversity, 29 October 2010.

बाँडफाँटको निम्ति रोयल्टी लगायतका मौद्रिक र अमौद्रिक लाभहरूको विवरणात्मक सूची प्रस्तुत गरेको छ ।^{१४} यसले स्थानीय समुदायको निम्ति हिस्साको सुनिश्चितता भएको विशेष दायित्व सहितको लाभको बाँडफाँट र लाभको अन्तर समुदाय बाँडफाँटको परिकल्पना गरेको छ । The International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (ITPGRFA) ले कृषिजन्य प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्राप्त लाभको हिस्सामा स्थानीय किसानहरूको अधिकारको व्यवस्था गरेको छ ।^{१५} यसैगरी, ILO 169 बाहेक प्राकृतिक स्रोतको लाभको बाँडफाँटसँग सम्बन्धित सबै अन्तरराष्ट्रिय कानूनहरूमा “न्यायोचित वा समन्यायिक” बाँडफाँटको प्रावधान रहेको छ । त्यस्तै, वातावरण र विकासको रियो घोषणा १९९२ को प्रिन्सिपल १७ ले प्राकृतिक स्रोत परिचालन गर्नु पूर्व वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन गर्नुपर्ने प्रावधान गरेको छ ।^{१६} जसले प्रभाव अनुसार लाभको बाँडफाँटको निम्ति आधार दिन्छ । प्रचलित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरूले प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँटबाट प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापन तथा संरक्षण र स्थानीय विकासमा योगदान पुर्याउने उद्देश्य राखेका छन् ।

2.4 प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टी बाँडफाँट किन गर्ने ?

प्राकृतिक स्रोत आय भन्नाले प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्राप्त हुने कर, शुल्क, रोयल्टी, जग्गा बहालबाट प्राप्त आय आदि सबै पर्दछन् । यसको बाँडफाँट अन्य करको अन्तरसरकारी बाँडफाँट वा अन्य अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरणको उद्देश्य भन्दा फरक उद्देश्यका साथ गरिन्छ । प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त एक प्रकारको आयको रूपमा रहेको रोयल्टी बाँडफाँट पनि खास उद्देश्यका साथ गर्ने गरिएको छ । माथि उल्लेखित प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँटको सिद्धान्त र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी प्रावधानका आधारमा प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँट निम्न उद्देश्यले गर्ने गरिन्छ (Baeur et. al, 2016):

- क. प्राकृतिक स्रोतमाथिको स्थानीय अधिकारलाई सम्बोधन गर्ने: प्राकृतिक स्रोत परिचालन भएको क्षेत्रका प्रभावित समुदाय (उत्पादक क्षेत्र) लाई अग्रधिकारको आधारमा बाँडफाँट गर्ने । जसको निम्ति प्राकृतिक स्रोतको अवस्थिति र प्राकृतिक स्रोत संरक्षणमा स्थानीय समुदायको योगदानलाई आधार लिन सकिन्छ ।
- ख. स्रोत उत्खनन/परिचालनबाट उत्पन्न नकारात्मक प्रभावको क्षतिपूर्तिको लागि: प्राकृतिक स्रोत परिचालनका कारण उत्पादक क्षेत्र र अन्य प्रभावित क्षेत्रमा पर्ने सामाजिक-आर्थिक (स्वास्थ्य, संस्कृति, जीविकोपार्जन आदि) र वातावरणीय (प्रदूषण, क्षयीकरण आदि) प्रभावको क्षतिपूर्ति वा न्यूनीकरणको निम्ति ।
- ग. परिचालित प्राकृतिक स्रोत रहेको (उत्पादक) क्षेत्रको सामाजिक आर्थिक विकासको प्रवर्धन निम्ति: प्राकृतिक स्रोत खास गरी ग्रामीण, तुलनात्मक रूपमा गरीब र विकासको बढी आवश्यकता पर्ने क्षेत्रमा हुने भएकोले प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँट मार्फत् थप स्रोतको व्यवस्था गरी त्यस्ता क्षेत्रको शिक्षा, स्वास्थ्य, पूर्वाधार विकासको प्रवर्धनको निम्ति ।

^{१४} Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and The Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from Their Utilization to The Convention on Biological Diversity, 29 October 2010, Annex.

^{१५} The International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (ITPGRFA), FAO, 2009, Article 9.

^{१६} Principle 17 of the ‘Rio Declaration.’

घ. द्वन्द/विवादको न्यूनीकरण वा रोकथामको निम्ति: प्राकृतिक स्रोतको परिचालनको कारण स्रोतको प्रयोग, प्रभाव र प्राप्त आयको सन्दर्भमा केन्द्र सरकार र स्थानीय सरकार, स्थानीय समुदाय र परियोजनाबीच उत्पन्न हुने वा हुन सक्ने द्वन्द/विवादको न्यूनीकरण वा रोकथाम गरी आपसी सौहार्द र सहयोगी वातावरणको सृजना गर्न ।

रोयल्टी एक प्रकारको प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त आय भएकोले माथि उल्लेखित उद्देश्यको निम्ति नै यसको बाँडफाँट गर्ने गरिएको छ ।

2.5 अधिकार क्षेत्रमा आधारित प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँटको अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास

राजस्व अधिकार प्रत्यायोजनको आधारमा प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँट सन्दर्भमा विभिन्न मुलुकमा भएका अभ्यासलाई संक्षिप्त रूपमा निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ (Qiao and Shah, 2023):

- क. पूर्ण केन्द्रीकरण (Full Centralization): प्राप्त आय वितरण नगरी केन्द्र सरकारमै राख्ने र केन्द्र सरकारले सामान्य अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरणको रूपमा तल्ला तहमा वितरण गर्ने (प्रायः एकीकृत शासन व्यवस्था भएका मुलुकहरू, जस्तै: अजरबैजान, नर्वे) ।
- ख. करको स्रोतको आधारमा बाँडफाँट (Tax-by-Tax Sharing): उत्पत्तिको आधारमा र प्राकृतिक स्रोत करको शीर्षकको आधारमा संकलित आय केही अंश वा पुरै तल्ला तहका सरकारमा फिर्ता गर्ने (जस्तै: ब्राजिल, इन्डोनेसिया, पाकिस्तान, रसिया) ।
- ग. सामान्य राजस्व बाँडफाँट (General Revenue Sharing): उत्पत्तिलाई आधार मानेर वा नमनानेर, परामर्श/सहमति गरेर वा एकल निर्णयबाट केन्द्र सरकारले तल्ला तहका सरकारलाई सूत्रको आधारमा बाँडफाँट गर्ने (जस्तै: चीन, नाइजेरिया) ।
- घ. प्रायः प्रदेश/राज्यको नियन्त्रण हुने गरी बाँडफाँट (Provincial/State Control): प्रदेश/राज्य सरकारले प्राकृतिक स्रोत आय आफै संकलन गर्ने र राख्ने तर केन्द्र सरकारले संस्थागत आय करको आधार तोक्ने (जस्तै: क्यानाडा, संयुक्त राज्य अमेरिका) ।
- ङ. प्रदेश/राज्यको पूर्ण नियन्त्रण अर्थात् पूर्ण विकेन्द्रीकरण (Full Provincial/State Control): प्राकृतिक स्रोत आय सम्बन्धी सबै अधिकार प्रदेश/राज्य सरकारमा निहित रहने (जस्तै: संयुक्त अरब इमिरेट्स) ।

2.6 प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँट प्रणाली सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास

प्राकृतिक स्रोत आय/ रोयल्टी को तहगत सरकारबीच बाँडफाँटका सन्दर्भमा खासगरी चार किसिमको अभ्यास प्रचलनमा छ (Baeur et. al, 2016):

- क. सामान्य बाँडफाँट प्रणाली (General Sharing System): प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त आयलाई अन्य गैर-प्राकृतिक स्रोत आयको वितरणको निम्ति अवलम्बन गरिने अन्तरसरकारी वित्त हस्तान्तरण प्रणाली अनुरूप बाँडफाँट गर्ने प्रणाली (जस्तै: अल्जेरिया, चिली, म्यान्मार र नर्वे) ।
- ख. स्रोत उत्पत्तिमा आधारित वितरण प्रणाली (Derivation Based System): संकलित प्राकृतिक स्रोत आयको केही अंश प्राकृतिक स्रोत अवस्थित वा परिचालित (उत्पादक) क्षेत्रलाई बाँडफाँट गर्ने प्रणाली (जस्तै: अंगोला,

बोलिभिया, ब्राजिल, अर्जेन्टिना, क्यानाडाका केही क्षेत्र, चीन, कोलम्बिया, इथियोपिया, घाना, भारत, इन्डोनेसिया, नाइजेरिया, युगान्डा, मलेसिया, संयुक्त अरब इमिरेट्स र संयुक्त राज्य अमेरिकाका केही क्षेत्र आदि) ।

ग. सूचकमा आधारित बाँडफाँट प्रणाली (Indicator Based System): उत्पादक र गैर-उत्पादक क्षेत्रलाई उस्तै मानेर जनसंख्या, राजस्व संकलन, गरीबी, दुर्गमता जस्ता सूचकहरूमा आधारित रहेर प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँट गर्ने प्रणाली (जस्तै: इक्वेडर, मंगोलिया, मेक्सिको, युगान्डा आदि) ।

घ. मिश्रित बाँडफाँट प्रणाली (Mixed System): विभिन्न सूचक र उत्पत्ति दुबैका आधारमा अर्थात् संकलित प्राकृतिक स्रोत आयको केही अंश उत्पादक क्षेत्रलाई र बाँकी अन्य स्रोतको आय सँगै अन्य गैर-उत्पादक

बक्स १: प्राकृतिक स्रोत आयको उपयुक्त बाँडफाँट प्रणाली तर्जुमाको सिद्धान्त (Baeur et. al, 2016):

उच्चतम र न्यायोचित, कुशल र प्रभावकारी किसिमको प्राकृतिक स्रोत आय बाँडफाँट प्रणालीको विकासको निम्ति यसको डिजाइन गर्दा निश्चित सिद्धान्तहरूलाई अवलम्बन गरिनु आवश्यक हुन्छ । यसरी विकसित असल बाँडफाँट प्रणालीमा हुनुपर्ने विशेषताहरूलाई निम्नानुसार सूचीकृत गर्न सकिन्छ (Baeur et. al, 2016):

1. प्रष्ट उद्देश्य: आयको वितरणको उद्देश्य (प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट उत्पन्न प्रभाव व्यवस्थापन (क्षतिपूर्ति), क्षेत्रीय विकासको सन्तुलन कायम गर्न वा द्वन्द रोकथाम/न्यूनीकरण) त्यसबारे स्पष्टता
2. निश्चित उद्देश्य र राजस्व बाँडफाँट प्रणालीको तालमेल
3. तल्ला तहका सरकारको आय र खर्च जिम्मेवारीको सन्तुलन
4. उपयुक्त खालको आयस्रोत (आयकर, सम्पत्ति कर, भ्याट, रोयल्टी आदि) र वित्तीय औजार (कराधिकार, अनुदान, राजस्व बाँडफाँट आदि) को छनौट
5. वित्तीय खर्च सहजीकरण गर्ने खालको र अनुमानयोग्य वितरण व्यवस्था
6. सामान्य, बोधगम्य र कार्यान्वयनयोग्य सूत्र
7. एकहदसम्मको लचकता वा सुधारको गुन्जायस सहितको प्रणाली
8. बाँडफाँटको सूत्रमा राष्ट्रिय सहमति
9. कानूनमा सूत्रको समावेश वा सूचीकरण
10. बाँडफाँट/वितरणको पारदर्शिता र स्वतन्त्र अनुगमनको व्यवस्था

क्षेत्रका सरकारहरूलाई विकास सूचकहरूको आधारमा बाँडफाँट गर्ने प्रणाली (जस्तै: इन्डोनेसिया, नाइजेरिया, उगाण्डा, मंगोलिया, फिलिपिन्स आदि) ।

नेपालको सन्दर्भमा प्राकृतिक स्रोत परिचालनको प्रभाव हावी भएको र त्यसै किसिमका सूचकहरू सम्मिलित मिश्रित बाँडफाँट प्रणाली लागू भएको देखिन्छ ।

2.7 प्राकृतिक स्रोत आय बाँडफाँटको उत्पत्तिमा आधारित प्रणालीको अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास

प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँटमा उत्पत्तिमा आधारित सिद्धान्त र प्रणालीको अभ्यास गरिरहेका मुलुकहरूले विभिन्न आधारमा तहगत सरकारहरूका बीच आयको बाँडफाँट गर्ने गरेको पाइन्छ (तालिका १)। विभिन्न मुलुकहरूमा केन्द्र र तल्ला तहका सरकारहरूकाबीच रोयल्टी बाँडफाँटका निम्ति निम्नानुसारका विषयहरूलाई आधार मानिएको पाइन्छ :

- ❖ **प्राकृतिक स्रोतको किसिम:** विभिन्न प्रकारका स्रोतहरूको निम्ति अलग अलग तहगत हिस्सा निर्धारण गर्ने अभ्यास । जस्तै: इन्डोनेसियामा तेल र ग्यासबाट प्राप्त आयमा केन्द्र सरकारको हिस्सा क्रमशः ८४.५% र ६९.५% निर्धारण गरिएको छ ।
- ❖ **प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त आयको किसिम:** प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त आय मध्ये कर, शुल्क वा रोयल्टीको निम्ति फरक फरक तहगत हिस्सा निर्धारण गर्ने अभ्यास । जस्तै: इन्डोनेसियामा तेल र ग्यासबाट प्राप्त हुने सबै प्रकारका आयको वितरणमा भन्दा फरक खनिज र वनबाट प्राप्त रोयल्टीमा स्थानीय सरकारको हिस्सा केन्द्रको भन्दा निक्कै बढी (उत्पादक र गैर उत्पादक स्थानीय सरकार प्रत्येक समूहलाई ३२.५% का दरले) निर्धारण गरिएको छ ।
- ❖ **अधिकार र दायित्व:** प्राकृतिक स्रोत माथिको स्वामित्व, प्राकृतिक स्रोतको व्यवस्थापन र विकास प्रतिको दायित्वको आधारमा तहगत हिस्सा निर्धारण गर्ने अभ्यास । जस्तै: प्राकृतिक स्रोतको स्वामित्व केन्द्र सरकारमा रहेको कंगो, फिलिपिन्स, घाना, युगान्डामा खनिज/पेट्रोलियमबाट प्राप्त आय/रोयल्टीको अधिकांश हिस्सा केन्द्र सरकारमा राखे गरिएको छ ।
- ❖ **उत्पत्तिको आधार:** उत्पादक वा गैर-उत्पादक क्षेत्रलाई आधार मानेर रोयल्टी बाँडफाँट गर्ने अभ्यास । जस्तै: केन्यामा उत्पादक क्षेत्रलाई मात्र खनिज रोयल्टीको हिस्सा वितरण गर्ने अभ्यास छ । तर ब्राजिलमा भने तेलखानीबाट प्राप्त रोयल्टी उत्पादक र गैर उत्पादक दुवै थरीका राज्य सरकार र स्थानीय सरकारहरूलाई बाँडफाँट गर्ने गरिन्छ । अर्कोतर्फ, इन्डोनेसियामा गैर-उत्पादक प्रदेशलाई प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टी बाँडफाँट गर्ने गरिदैन र उत्पादक र गैर उत्पादक स्थानीय सरकारहरूलाई बराबर हिस्सा निर्धारण गर्ने गरिएको छ ।

2.8 प्राकृतिक स्रोतको आय/रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धमा विभिन्न मुलुकहरूको अभ्यास

प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँट प्रणालीलाई छुट्टै राजस्व बाँडफाँट प्रणालीको रूपमा अपनाएका विश्वका कतिपय मुलुकहरू (जस्तै: बोलिभिया, ब्राजिल, क्यानाडा, मलेसिया नाइजेरिया, संयुक्त अरब इमिरेट्स आदि) मा प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँट प्रणालीलाई संवैधानिक हिसाबले नै व्यवस्था गरिएको छ (Baeur et. al, 2016) । यी मध्ये पनि केही (बोलिभिया, नाइजेरिया, दक्षिण सुडान) मा मात्र सूत्रलाई संविधानमा नै व्यवस्था गरिएको भेटिन्छ । धेरै मुलुकहरू (जस्तै: ब्राजिल, क्यानाडा, संयुक्त अरब इमिरेट्स आदि) मा बाँडफाँट प्रणालीलाई ऐन नियमद्वारा व्यवस्थित गरिएको पाइन्छ । अधिकांश मुलुकहरूले खासगरी स्रोतको उत्पत्तिमा आधारित र सूचकको प्रयोग सहितको मिश्रित बाँडफाँट प्रणाली अवलम्बन गरेका पाइन्छन् । यसै सन्दर्भमा, प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टीको बाँडफाँटका सन्दर्भमा केही मुलुकहरूमा भएका अभ्यासहरूलाई दृष्टान्तको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ (तालिका १)।

क. इन्डोनेसिया

एकात्मक-विकेन्द्रीकरण शासन प्रणाली भएको मुलुक इन्डोनेसियामा तेल र ग्यासबाट प्राप्त सबै आयमा केन्द्र सरकारको हिस्सा अत्याधिक, प्रदेशहरूको हिस्सा न्यून र उत्पादक तथा गैर-उत्पादक दुवै थरीका जिल्लाहरूलाई रोयल्टीको हिस्सा बाँडफाँट गर्ने अभ्यास रहेको पाइन्छ (तालिका १)। साथै, खनिज पदार्थ र वनको भने रोयल्टी

मात्र बाँडफाँट हुने र यसमा केन्द्र, प्रदेश र जिल्लाहरूलाई क्रमशः २०%, १६% र ६४% हिस्सा निर्धारण गरी वितरण गर्ने गरेको पाइन्छ (Qiao and Shah, 2023)।

तालिका १: प्राकृतिक स्रोत आय बाँडफाँटको उत्पत्तिमा आधारित प्रणालीको अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास

मुलुकको नाम	स्रोत	आयको किसिम	केन्द्र सरकार	प्रदेश/काउन्टी/राज्य सरकार		पालिका/जिल्ला/कम्युनिटी		नीजि (जमीनको मालिक, परम्परागत संस्था आदि)
				उत्पादक	गैर-उत्पादक	उत्पादक	गैर-उत्पादक	
ब्राजिल	जमीनको तेल खानी	रोयल्टी	15%	20%	25%	10%	30%	
	जमीन र समुद्र मुनिको तेल खानी	विशेष सहभागिता	42%	34%	9.5%	5%	9.5%	
कंगो (जनगणतन्त्र)	खनिज	रोयल्टी	60%	25%		15%		
घाना	खनिज	रोयल्टी	91%			4.95%		4.1%
इन्डोनेसिया	तेल	सबै	84.5%	3.1%		6.2%	6.2%	
	ग्यास	सबै	69.5%	6.1%		12.2%	12.2%	
	खनिज	रोयल्टी	20%	16%		32%	32%	
	वन	रोयल्टी	२०%	1६%		३२%	३२%	
	माछा व्यवसाय	रोयल्टी	२०%			80%		
फिलिपिन्स	खनिज	सबै	60%	8%		१८% पालिका; १४% बारांगो		
युगान्डा	पेट्रोलियम	रोयल्टी	93%			6%		1%
नाइजेरिया	तेल	सबै	४८.५%	२४%		२०%		७.५% विशेष कोष
कोलम्बिया	खनिज	रोयल्टी	80% (क्षेत्रीय रोयल्टी कोष)			20%		
केन्या	खनिज	रोयल्टी	७०%	२०%		१०%		

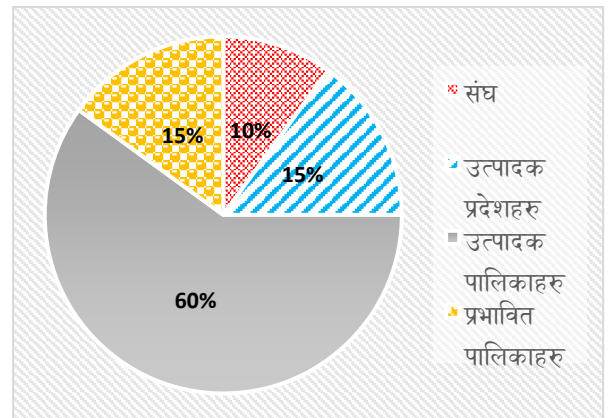
स्रोत: Baeur et. al, 2016; Arora et. al, 2017; Qiao and Shah, 2023.

ख. ब्राजिल

प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी बाँडफाँटका सन्दर्भमा प्राकृतिक स्रोत आयको धनी संघीय मुलुक ब्राजिलमा रोयल्टी संकलन र बाँडफाँट दुवै कार्यजिम्मेवारी केन्द्र सरकारमा रहेको छ भने उत्पादक तथा गैर-उत्पादक सबै राज्य सरकार तथा स्थानीय सरकारहरूका बीच रोयल्टीको बाँडफाँट गर्ने अभ्यास प्रचलनमा छ । साथै, खानीको स्रोत अनुसार तहगत सरकारको हिस्सा पनि फरक फरक निर्धारण गरिएको छ । जमीनको तेलखानीबाट प्राप्त रोयल्टीमा केन्द्र सरकारको कम हिस्सा (१५%) छ भने राज्य सरकारको हिस्सा (४५%) र स्थानीय सरकारको हिस्सा (४०%) छ । जमीन र समुद्र मुनिको तेलखानीको सवालमा भने यस्तो हिस्सा केन्द्र सरकारको ४२%, राज्यहरूको ४३.५% र स्थानीय सरकारको १४.५% मात्र छ (Baeur et. al, 2016)।

अर्को तर्फ, ब्राजिलमा फलाम, सुन, हिरा लगायतका खनिज पदार्थबाट प्राप्त रोयल्टी Financial Compensation for the Exploration of Mineral Resources (CFEM) को रूपमा संकलन गरी तीन तहका सरकारका बीच बाँडफाँट गर्ने गरिन्छ । जसमध्ये केन्द्र सरकार, उत्पादक राज्यहरू, उत्पादक पालिकाहरू, प्रभावित पालिकाहरूलाई क्रमशः १०%, १५%, ६०% र १५% का दरले बाँडफाँट गरिन्छ (चित्र २)। केन्द्रले प्राप्त गर्ने १०% मध्ये National Mine Agency (ANM), National Fund for Scientific and Technological Development (FNDCT), Mineral Technology Center (Cetem), Brazilian Institute of the Environment and Renewable Natural Resources (Ibama) लाई क्रमशः ७%, १%, १.८% र ०.२% का दरले वितरण गर्ने गरिएको छ ।^{१७}

चित्र २: ब्राजिल- खनिज पदार्थको रोयल्टी बाँडफाँट

स्रोत: Law No 13.540, of December 18, 2017, Brazil.

ग. नाइजेरिया

तेलबाट प्राप्त आयले जम्मा सरकारी आयको ८०% भन्दा बढी हिस्सा ओगट्ने तेलको धनी संघीय मुलुक नाइजेरियामा संघीय सरकारबाट संकलित प्राकृतिक स्रोत (खासगरी तेल) बाट प्राप्त रोयल्टी सहितको आयको झन्डै आधा (४८.५%) केन्द्र सरकार, बाँकी २४% राज्य सरकारहरू र २०% स्थानीय सरकारहरूलाई वितरण गरिन्छ । संविधानको उपधारा १६.२ बमोजिम राज्य र स्थानीय सरकारको हिस्सा मध्ये न्यूनतम १३% उत्पादक राज्य/स्थानीय सरकारले पाउने व्यवस्था छ र बाँकी भने संसदद्वारा ५/५ वर्षमा तय गरिने सूत्रको आधारमा अन्य राज्य/स्थानीय सरकारलाई वितरण गरिन्छ (Qiao and Shah, 2023)। जम्मा प्राकृतिक स्रोत आयको ७.५% रकम विशेष कोष मार्फत विशेष प्रयोजनको लागि खर्च गर्ने अभ्यास नाइजेरियामा छ ।

घ. मंगोलिया

मंगोलियामा खनिज रोयल्टीको ६५% र पेट्रोलियमको ९५% हिस्सा केन्द्र सरकारमा रहने, खनिज रोयल्टीको ५% र पेट्रोलियम रोयल्टीको ३०% सिधै स्थानीय विकास कोष (Local Development Fund) मा जाने र त्यसलाई उत्पादक र गैर उत्पादक प्रदेश (aimags) बीच स्थानीय विकास सूचकांक,^{१८} जनसंख्या, भौगोलिक विशेषता (जनघनत्व, दुर्गमता र क्षेत्रफल) र राजस्व क्षमता सम्मिलित सूत्रको आधारमा बाँडफाँट गरिन्छ।^{१९} (Baur et. al, 2016) । त्यसैगरी, aimags ले आफूले प्राप्त गरेको रकमको ६०% उही तर थोरै सूचक भएको सूत्रका आधारमा जिल्ला (Soums) हरूलाई पुनर्वितरण गर्दछ । खनिज रोयल्टीको ३०% भने सिधै उत्पादक aimags र जसको एक तिहाइ उत्पादक soums मा जाने व्यवस्था छ ।

^{१७} Law to provide for Financial Compensation for the Exploitation of Mineral Resources (CFEM). Law No 13.540, of December 18, 2017, Brazil.

^{१८} स्थानीय विकास सूचकांकमा नौ वटा श्रेणीमा विभाजित ६५ वटा सूचकहरू सम्मिलित गरिएको छ ।

^{१९} मंगोलियाको बजेट कानून २०१५ को संशोधन ।

ड. केन्या

केन्यामा खानी ऐन २०१६ र खानी (खनिज रोयल्टी बाँडफाँट) नियमावली २०२३ ले खनिज पदार्थको उत्खननबाट रोयल्टी संकलन र बाँडफाँट गर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ । जसअनुसार, जम्मा रोयल्टीको ७०% केन्द्र सरकारलाई संचित कोषमा, २०% अतिरिक्त आयको रूपमा लाभान्वित हुने काउन्टीहरूलाई काउन्टी राजस्व कोष खातामा र १०% कम्युनिटी मिनेरल रोयल्टी अकाउन्टमा जम्मा हुने र परियोजनाहरू मार्फत् खर्च हुने गरी सम्बन्धित समुदायको लागि बाँडफाँट र वितरण गरिन्छ ।^{२०}

तालिकामा उल्लेखित अन्य मुलुकहरूमा फिलिपिन्स र कंगोले रोयल्टीको हिस्सा उत्पादक क्षेत्र (प्रदेश र स्थानीय सरकार) लाई मात्र वितरण गर्छ । यी मुलुकहरूमा रोयल्टीको ६०% भन्दा बढी हिस्सा केन्द्र सरकारले नै राखे व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

2.9 प्रचलित बाँडफाँट प्रणालीका फाइदा र बेफाइदाहरू

प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त आय/रोयल्टीको बाँडफाँट र वितरणको सन्दर्भमा प्रचलित अन्तरराष्ट्रिय अभ्यासका मुख्य फाइदा र बेफाइदाहरूलाई संक्षिप्त निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ

- ❖ प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टीको बाँडफाँटको सामान्य प्रणालीले सबै तल्ला तहका सरकारको निमित्त स्रोत उपलब्ध हुनसक्ने भए पनि यसले रोयल्टी बाँडफाँटको सिद्धान्त र उद्देश्यलाई पूर्णतया: आत्मसात गर्न सक्दैन ।
- ❖ स्रोत उत्पत्तिमा आधारित वितरण प्रणालीले रोयल्टी बाँडफाँटको सिद्धान्त र उद्देश्य अनुरूप प्रभावित क्षेत्रका सरकारहरू प्रति न्याय दिए पनि उत्पादक र गैर-उत्पादक क्षेत्रबीच स्रोतको असमानतालाई भने प्रोत्साहित गर्दछ ।
- ❖ सूचकमा आधारित बाँडफाँट प्रणाली सूत्र र खर्च आवश्यकतामा आधारित हुने भएकोले बढी वैज्ञानिक भए पनि यसले उत्पादक र गैर-उत्पादक क्षेत्रलाई उस्तै व्यवहार गर्ने हुँदा यो प्रणाली कमै मात्रामा रोयल्टी बाँडफाँटको सिद्धान्त र उद्देश्य अनुरूप एवम् न्यायोचित देखिन्छ ।
- ❖ मिश्रित बाँडफाँट प्रणाली अन्य प्रणाली भन्दा अलि बढी वैज्ञानिक र न्यायोचित देखिन्छ । यसले प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट उत्पादक क्षेत्रमा पर्ने प्रभावको सम्बोधनसँगै गैर-उत्पादक क्षेत्रलाई पनि सूत्रको आधारमा पहिचान गरिएका तिनीहरूको विकास खर्च आवश्यकताको निमित्त स्रोत आपूर्ति गरी तिनीहरू प्रति पनि न्याय गर्दछ ।

^{२०} The Mining Act, 2016, Section 183 (5); The Mining (Mineral Royalty Sharing) Regulations, 2023, Regulation 6, Kenya.

2.10 प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँट प्रणालीको पुनरावलोकन र परिमार्जनको अभ्यास

प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टीको बाँडफाँटका सन्दर्भमा अवलम्बन गरिएका प्रणालीको प्रभावकारिताका आधारमा विश्वका थुप्रै मुलुकहरूले त्यसमा सुधार गर्दै आएका छन् । जसमध्ये केही मुलुकको सन्दर्भलाई दृष्टान्तको रूपमा यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ (Arora et. al., 2017):

क. कोलम्बिया

कोलम्बियामा सन् २०११ भन्दा पहिले प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टीको बाँडफाँट उत्पत्तिको आधारमा गरिन्थ्यो । जसका कारण उत्पादक क्षेत्रले मात्र ८०% रोयल्टी प्रत्यक्ष रूपमा प्राप्त गर्थे र २०% राष्ट्रिय रोयल्टी कोषमा जम्मा गरिन्थ्यो । त्यो प्रत्यक्ष रूपमा प्राप्त ८०% रोयल्टी उत्पादक पालिका, प्रदेश सरकार, बन्दरगाह भएको पालिकालाई क्रमशः २३%, ५०% र ७% का दरले बाँडफाँट गरिन्थ्यो । यस्तो व्यवस्था अन्तर्गत जम्मा १७% जनसंख्या भएको उत्पादक/प्रभावित क्षेत्रले ८०% स्रोत प्राप्त गर्दा उक्त क्षेत्रमा खर्च अक्षमता, चरम भ्रष्टाचार र गरीबीको अवस्था उत्पन्न भएकोले सन् २०११ पछि संवैधानिक सुधार मार्फत् उत्पादक क्षेत्रमा सिधै जाने रोयल्टीको हिस्सालाई २०% मा झार्थे भने क्षेत्रीय रोयल्टी कोष (सूत्रको आधारमा बाँडफाँट गरिने रोयल्टी कोष) मा ८०% जम्मा हुने व्यवस्था गरियो । यस्तो सुधारबाट ७०% जनसंख्याले ८०% स्रोत प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था सिर्जना भयो ।

ख. घाना

यो मुलुकमा पहिले प्राकृतिक स्रोत आय (रोयल्टी सहित) को करीब ४५% तल्ला तहमा बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था हुँदा स्रोतको पर्याप्तता हुँदा हुँदै पनि खानी क्षेत्रका बस्तीहरूमा न्यून मानव विकास सूचकांक र उच्च गरीबीको अवस्था रहन गएपछि सन् २००६ पछि केन्द्र सरकारले प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टीको ८०% प्रतिशत केन्द्र सरकारमा र १०% खनिज विकास कोषमा र १०% प्रशासनिक खर्चको निमित्त बाँडफाँट गरियो । साथै १०% प्रशासनिक खर्च मध्ये ५५% मात्र जिल्ला सभाले पाउने व्यवस्था गरियो ।

ग. नाइजेरिया

यो मुलुकमा पहिले खर्च क्षमता र वित्तीय दक्षतामा आधारित सूत्र सहितको आय बाँडफाँट प्रणाली (Revenue Allocation System-RAS) को प्रयोग गरी प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त आयको बाँडफाँट गरिन्थ्यो । यस्तो असमान वितरण प्रणालीको कारण द्वन्द्व भए पछि र उक्त बाँडफाँट व्यवस्थाले स्थानीय तहमा स्रोतको अधिक प्रवाहको कारण भ्रष्टाचार, सुदखोरी र सम्भ्रान्तहरूको कब्जाको परिस्थिति उत्पन्न भएपछि RAS मा गरिने सुधारका अलावा सरकारले स्रोतको बाँडफाँट, निकास र उपयोगमा पारदर्शिता ल्याउन Extractive Industries Transparency Initiatives (EITI) नीति लियो ।

2.11 अन्तरराष्ट्रिय अभ्यासबाट सिकाइ

यस परिच्छेदमा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टी बाँडफाँटको सिद्धान्त र अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासबाट प्राप्त हुने सिकाइलाई संक्षिप्त रूपमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- ❖ संघीय मुलुकहरूमा रोयल्टीको विकेन्द्रीकरण दोस्रो राम्रो विकल्प (Second best solution) को रूपमा लिइएको पाइन्छ ।
- ❖ प्राकृतिक स्रोत आयको अधिकारको पूर्ण केन्द्रीकरण वा विकेन्द्रीकरण भन्दा सबै तहका सरकारहरूको अधिकार हुनु उत्तम हुने देखिन्छ ।
- ❖ प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टीको बाँडफाँटको प्रावाधानलाई संविधान वा कानूनद्वारा व्यवस्थित गरिनु बढी प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।
- ❖ रोयल्टी बाँडफाँटमा प्रायः राजनैतिक निर्णयको आधारमा तहगत सरकारको हिस्सा निर्धारण गरिएको पाइन्छ भने निर्णय प्रक्रियामा तल्ला तहका सरकारहरूको सहभागिता रहेको पाइँदैन ।
- ❖ खासगरी, प्राकृतिक स्रोतका धनी मुलुकहरूमा प्राकृतिक स्रोतमाथिको स्थानीय अधिकार स्थापित गर्न, द्वन्द्व न्यूनीकरण गर्न, सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय प्रभावको क्षतिपूर्ति स्वरूप र स्थानीय विकासको निम्ति स्रोत आपूर्तिको निम्ति प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टीको बाँडफाँट गर्ने गरेको देखिन्छ ।
- ❖ सबै स्रोतको निम्ति एकै किसिमको बाँडफाँट संरचना भन्दा स्रोतको प्रकृति, रोयल्टी कोषको आकार र स्रोत परिचालनको निम्ति तहगत सरकारको दायित्व र भूमिकाको आधारमा फरक फरक स्रोतको निम्ति फरक फरक संरचना हुनु उचित देखिन्छ ।
- ❖ उत्पादक क्षेत्रमा मात्र स्रोत केन्द्रीकृत हुनजाँदा सम्बन्धित सरकारको कमजोर खर्च क्षमताको कारण खर्च अप्रभावकारी हुने र भ्रष्टाचार बढ्न सक्ने भएकोले प्रभावित क्षेत्रको न्यायोचित विस्तार मार्फत् स्रोतको केही हदसम्म विकेन्द्रीकरण गर्नु फलदायी हुनसक्छ ।
- ❖ प्रयोगमा रहेका रोयल्टी बाँडफाँट प्रणालीलाई थप प्रभावकारी बनाउन अनुभव र आवश्यकताका आधारमा परिमार्जन वा सुधार गर्दै जानु उपयुक्त हुन्छ ।

परिच्छेद ३: नेपालमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको अभ्यास

३.१ सन्दर्भ

नेपालमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँटको निम्ति निम्नानुसारका विभिन्न पद्धति अपनाएको पाइन्छ (Shrestha et. Al, 2016):

- ❖ रोयल्टीको बाँडफाँट
- ❖ वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति (रोजगारी सिर्जना, उत्पादित वस्तुको वितरण आदि)
- ❖ लगानीको अवसरको सिर्जना (जस्तै: स्थानीयहरूको लागि जलविद्युत आयोजनामा शेयर)
- ❖ वातावरणीय संरक्षणका गतिविधिको प्रवर्धन

संघीय नेपालको संविधान जारी हुनु अघिदेखि नै नेपालमा खासगरी जलविद्युत, वन र खानी तथा खनिजको रोयल्टी संकलन र वितरणको अभ्यास शुरु भैसकेको थियो । तर त्यो संविधान र कानूनी हिसाबले त्यत्ति व्यवस्थित थिएन । हाल नेपालमा प्राकृतिक स्रोत (पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज र पानी तथा अन्य) को रोयल्टीको बाँडफाँटको निम्ति संविधान, कानून र संयन्त्रको व्यवस्था गरिएको छ भने विगत पाँच वर्ष देखि पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिजको रोयल्टी तीन तहका सरकारहरूका बीच बाँडफाँट हुँदै आएको छ ।

३.२ संवैधानिक व्यवस्था

नेपालको संविधानको धारा ५१ को उपधारा छ (१) ले प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी राज्यको नीति अन्तर्गत अन्तरपुस्ता समन्यायको मान्यतालाई आत्मसात गर्दै प्राकृतिक स्रोतको दिगो रूपमा उपयोग गर्ने र स्थानीय समुदायको अग्रधिकार सहित प्रतिफलको न्यायोचित वितरण गर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।^{२१} संविधानको अनुसूची ५, ६, ७, ८ र ९ ले सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित तहगत अधिकार र कर्तव्यबारे व्यवस्था गरेको छ भने अनुसूची-९ ले प्राकृतिक स्रोत र त्यसको उपयोगबाट प्राप्त रोयल्टीलाई तीनै तहको अधिकार क्षेत्र भित्र राखेको छ । संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरणले यी विषयहरूलाई अझ स्पष्ट पारेको छ ।

संविधानको धारा ५९(४) ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तह मार्फत् परियोजना प्रभावित क्षेत्र तथा स्थानीय समुदायमा रोयल्टीको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गरेको छ । धारा ६० (२) ले रोयल्टीको रूपमा संकलित राजश्वको तीन तहका सरकारबीच न्यायोचित वितरणको प्रावधान गरेको छ भने र ६० (३) ले प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने त्यस्तो वित्तीय हस्तान्तरण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिश बमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ । संविधानको धारा २५१ ले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच राजश्व बाँडफाँटको विस्तृत आधार तथा ढाँचा निर्धारण गर्न, पुनरावलोकन गर्न र नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्न राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगलाई जिम्मा दिएको छ । यसैगरी, यस धाराले प्राकृतिक स्रोत परिचालनमा तीन तहका सरकारको लगानी र प्रतिफलको हिस्सा निर्धारणको आधार तय गर्ने, प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँटमा तीन तहका सरकारबीच उठ्न

^{२१} नेपालको संविधान २०७२ ।

सक्ने विवादको निरूपणको निम्ति सुझाव दिने र प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँटसँग सम्बन्धित वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान र सिफारिश गर्ने कार्यजिम्मेवारी तोकेको छ । यिनै पृष्ठभूमिमा हाल नेपालमा पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज र पानी तथा अन्य (रेडियो फ्रिक्वेन्सी) गरी पाँच प्रकारका प्राकृतिक स्रोत परिचालनका क्षेत्रबाट रोयल्टी संकलन र वितरण गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

3.3 कानूनी व्यवस्था

नेपालमा रोयल्टी संकलन र बाँडफाँटको सन्दर्भमा केही विषय क्षेत्रगत ऐनहरूमा व्यवस्था गरिएको भएतापनि रोयल्टी बाँडफाँटको विषयमा खासगरी दुई वटा ऐनहरू- अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४ बढी भूमिकामा छन् । यी ऐनहरू बाहेक स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४, संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन २०७७ र प्रदेश सरकारको कार्यसंचालन सम्बन्धी ऐनहरू पनि रोयल्टी बाँडफाँटको सन्दर्भमा केही मात्रामा आकर्षित हुन्छन् ।

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ ले रोयल्टी बाँडफाँटलाई एक प्रकारको राजश्व बाँडफाँटको रूपमा चित्रित गरेको छ । उक्त ऐनको दफा ७ ले नेपाल सरकारले संघीय विभाज्य कोषमा संकलित प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी ऐनको अनुसूची-४ बमोजिम वार्षिक रूपमा बाँडफाँट गर्ने र बाँडफाँट गरिएको उक्त रकम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको आ-आफ्नो संचित कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था गरेको छ ।

ऐनको अनुसूची ४ ले प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीलाई पाँच वटा शीर्षकमा राखी सबै प्राकृतिक स्रोतको निम्ति उस्तै (संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको निम्ति क्रमशः ५०:२५:२५ को) अनुपातमा बाँडफाँट हुने व्यवस्था गरेको छ भने यसको द्रष्टव्य १ ले सम्बन्धित प्रदेशहरूबीच र स्थानीय तहहरूबीच रोयल्टी बाँडफाँट र वितरण गर्दा प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक ढंगले बाँडफाँट गर्नुपर्ने भनेको छ । यसैगरी, ऐनको अनुसूची ४ को द्रष्टव्य २ ले नेपाल सरकारले आयोगको सिफारिशमा यस

बक्स २: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ अनुसूची ४

अनुसूची-४				
(दफा ७ को उपदफा (२) सँग सम्बन्धित)				
प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट (प्रतिशतमा)				
क्र.सं.	रोयल्टीको शीर्षक	नेपाल सरकार	सम्बन्धित प्रदेश	सम्बन्धित स्थानीय तह
१	पर्वतारोहण	५०	२५	२५
२	विद्युत	५०	२५	२५
३	वन	५०	२५	२५
४	खानी तथा खनिज	५०	२५	२५
५	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत	५०	२५	२५

द्रष्टव्य:-

(१) नेपाल सरकारले आयोगको सिफारिसमा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगबाट प्रभावित हुने प्रदेश तथा स्थानीय तह (सम्बन्धित स्थानीय तह, जिल्ला समन्वय समिति) लाई त्यसरी प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक रूपमा प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट तथा वितरण गर्नेछ ।

(२) यस अनुसूची बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहलाई गरिने प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले प्रत्येक पाँच वर्षमा पुनरावलोकन गरी नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

स्रोत: नेपाल कानून किताब व्यवस्था समिति, २०७४ ।

अनुसूची बमोजिम तीन तहका सरकारका बीच प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त प्राप्त रोयल्टीको बाँडफाँट प्रणाली प्रत्येक पाँच वर्षमा पुनरावलोकन गरी हेरफेर गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ । उक्त ऐनको दफा २१ (४) ले प्रदेश तथा

स्थानीय तहले आफ्नो आन्तरिक आय र राजश्व बाँडफाँटबाट प्रशासनिक खर्च पुग्ने गरी आय व्ययको अनुमान पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४ ले संविधानको भावना अनुरूप राजश्व बाँडफाँटका सन्दर्भमा नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारलाई र प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण तथा उपयोगका सम्बन्धमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहलाई आवश्यक सुझाव दिने कार्यजिम्मेवारी राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगलाई दिएको छ । साथै, आयोगले यी विषय सँग सम्बन्धित सुझाव, सिफारिश वा ढाँचा तयार गरी सम्बन्धित सरकार समक्ष पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि यो ऐनमा गरिएको छ । राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४ को दफा १४ (१) मा प्राकृतिक स्रोत परिचालनमा तहगत सरकारहरूको लगानीको आधार र १४ (२) मा परिचालनबाट प्राप्त हुने प्रतिफलको तहगत सरकारबीच बाँडफाँटको आधारको व्यवस्था गरेको छ । यिनै आधार माथि टेकेर त्यस्तो लगानी र प्रतिफलको बाँडफाँटको मोडालिटी तयार गरी नेपाल सरकारलाई सुझाउनु पर्ने कार्यजिम्मेवारी पनि आयोगमा छ ।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग नियमावली २०७६ को दफा ३ (क) ले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा विकासबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गर्न, गराउनका लागि आवश्यक अध्ययन अनुसन्धान गर्ने, गराउने र सो को वस्तुगत आधार एवम् मापदण्ड निर्धारण गर्ने गराउने कार्यजिम्मेवारी आयोगलाई सुम्पेको छ । साथै, संविधानले प्राकृतिक स्रोत सँग सम्बन्धित आयोगका काम कर्तव्य र अधिकारको रूपमा तोकेको व्यवस्थालाई कानूनद्वारा कार्यान्वयनयोग्य बनाउने काम पनि यस नियमावलीले गरेको छ ।

माथि उल्लेखित दुई ऐनहरूका अलावा स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ ले सामुदायिक वनको वन पैदावार बिक्रीबाट प्राप्त हुने रकमको १०% रकम सम्बन्धित स्थानीय तहको संचित कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन २०७७ ले प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित तहगत एकल अधिकारमा रहेका विषयमा आफ्नो कानून निर्माण र कार्यान्वयन गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै, प्रदेश सरकारको कार्यसंचालन सम्बन्धी ऐन तथा नियमावलीहरूले पनि प्राकृतिक स्रोत संरक्षण र उपयोग सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गरेका छन् । तल्ला तहका सरकार संचालनका यी सबै कानूनी व्यवस्थाले प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको व्यवस्थापनलाई छोएका छन् ।

3.4 नेपालमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी संकलनको प्रवृत्ति

नेपालमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको संकलनको विगत पाँच आर्थिक वर्षको प्रवृत्तिलाई हेर्दा बढीमा करीब ५.८ अर्ब (आ. व. २०७९/८०) सम्म संकलन भएको देखिन्छ (तालिका २)। पानी तथा अन्य शीर्षकमा अधिल्ला दुई आ. व. मा केही रकम संकलन भएको भएता पनि प्रदेश र स्थानीय तहलाई बाँडफाँट गरिएको देखिँदैन । विभिन्न कारणले रोयल्टी सिर्जना र संकलन दुवै गतिविधिमा घटबढ हुँदा विभिन्न आर्थिक वर्षमा विद्युत बाहेक अन्य शीर्षकका रोयल्टी रकम पनि घटबढ हुन गएको पाइन्छ । मुलुकको कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको हिस्सा बढीमा ०.१५% (आ. व. २०७५/७६) सम्म रहेको छ भने यसले

कूल राजश्वमा बढीमा ०.६८% (आ. व. २०७५/७६) मात्र योगदान गर्न सकेको छ । यो अन्य प्राकृतिक स्रोतका धनी मुलुकहरुको तुलनामा नगन्य मात्रामा रहेको छ ।

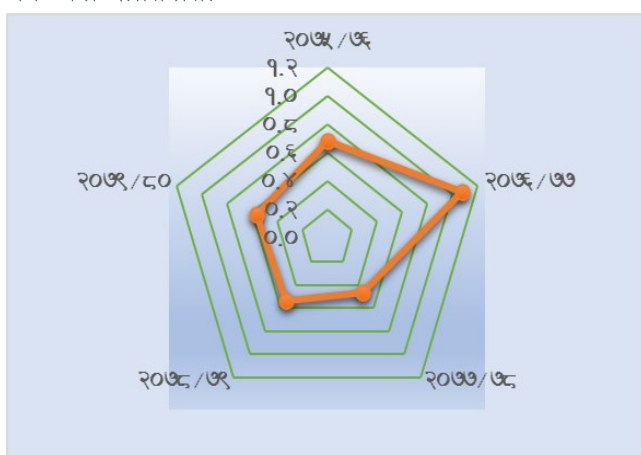
तालिका २: नेपालमा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी संकलनको प्रवृत्ति (रु. लाखमा)

रोयल्टीको शीर्षक	आर्थिक वर्ष				
	2075/76	2076/77	2077/78	2078/79	2079/80
पर्वतारोहण	5534.6	4482.2	5598.6	5335.3	8614.8
विद्युत	29948.4	28795.3	28268.7	30572.6	31551.9
वन	8946.6	11955.8	6919.4	13107.8	12776.9
खानी तथा खनिज	6823.4	8501.4	8441.0	8212.2	5188.4
पानी तथा अन्य	6181.6	574.7	0.0	0.0	0.0
जम्मा	57434.7	54309.4	49227.6	57228.0	58131.9
कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको प्रतिशत	०.१५	०.१४	०.११	०.११	०.११
कूल राजश्वको प्रतिशत	०.६८	०.६५	०.५०	०.५१	०.५८

स्रोत: राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग डाटाबेस।

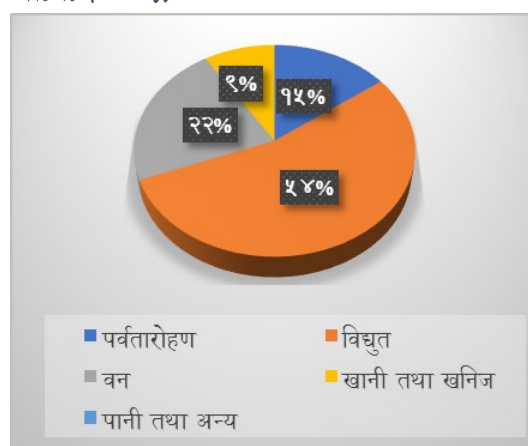
अर्कोतर्फ, संघबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण हुने रोयल्टी कूल अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरणको पाँच वर्षको प्रवृत्ति हेर्दा बढीमा १.१% (आ. व. २०७६/७७) सम्म मात्र छ (चित्र ३)। शीर्षकगत हिसाबमा हेर्दा नेपालमा संकलन हुने प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीमा सबभन्दा बढी योगदान विद्युत क्षेत्रको छ भने सबभन्दा कम योगदान खानी तथा खनिजको रहेको छ (चित्र ४)।

चित्र ३: अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरणमा रोयल्टी को अंश (प्रतिशत)

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण २०८०/८१, अर्थ मन्त्रालय ।

चित्र ४: रोयल्टीमा शीर्षकगत योगदान आ.व. २०७९/८०

स्रोत: राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग डाटाबेस।

संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच प्राकृतिक स्रोत रोयल्टी बाँडफाँटको प्रवृत्ति

विद्यमान संरचनाको आधारमा भएको रोयल्टी बाँडफाँट अनुसार प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्रभावित प्रदेश र स्थानीय तहले बढीमा प्रत्येक तहले प्रति वर्ष बढीमा करीब रु. १ अर्ब ४५ करोड (आ. व. २०७९/८०) सम्म

प्राप्त गर्न सकेका छन् । नेपाल सरकारले विगत पाँच वर्षमा करिब रु. १३ अर्ब ५२ करोड ७० लाख मात्र रोयल्टी बापत प्रदेश र स्थानीय तहलाई वितरण गरेको छ (तालिका ३)।

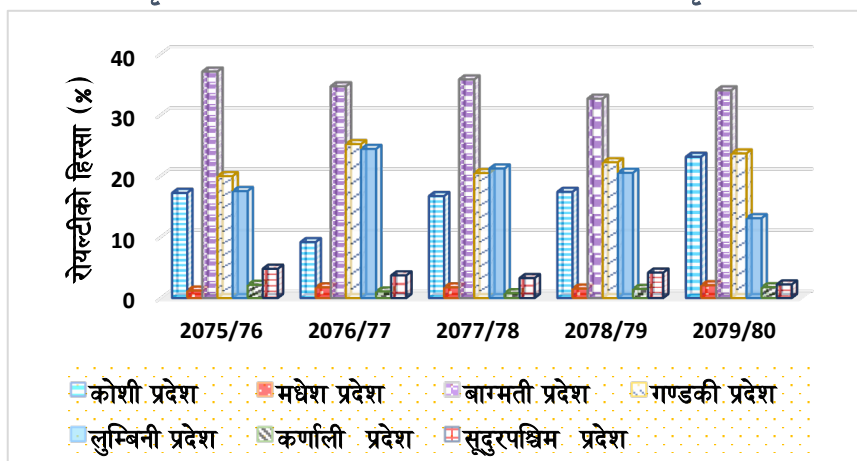
तालिका ३: संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच रोयल्टी बाँडफाँटको प्रवृत्ति (रु. लाखमा)

सरकारको तह	आर्थिक वर्ष					पाँच वर्षको जम्मा
	2075/76	2076/77	2077/78	2078/79	2079/80	
नेपाल सरकार	28645	29978	24614	28614	29066	140917
सम्बन्धित प्रदेश	14323	12166	12307	14307	14533	67635
सम्बन्धित स्थानीय तह	14323	12166	12307	14307	14533	67635
जम्मा	57290	54309	49228	57228	58132	276187

स्रोत: राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग डाटाबेस।

प्राकृतिक स्रोतको परिचालनको प्रकृति एवम् आयामको आधारमा रोयल्टी संकलन हुने र परियोजना पिच्छे बाँडफाँट हुने भएकोले रोयल्टी बाँडफाँटको प्रभावमा आधारित विद्यमान प्रणाली अनुसार प्रदेशहरूले प्राप्त गर्ने जम्मा रकममा सबभन्दा कम रोयल्टी प्राप्त गर्ने मधेश, र कर्णाली प्रदेशको प्रति वर्ष हिस्सा बढीमा २% सम्म रहेको देखिन्छ भने सुदुर-पश्चिम प्रदेशको हिस्सा ५% भन्दा माथि कहिल्यै नाघ्न सकेको छैन (चित्र ५) ।

चित्र ५: प्राकृतिक स्रोत रोयल्टीमा प्रदेशहरूको हिस्साको प्रवृत्ति

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको डाटाबेसबाट प्राप्त तथ्यांक अनुसार, सबभन्दा बढी हिस्सा पाउने बागमती प्रदेशले पाँच वर्षमा प्रति वर्ष औसत ३५% रोयल्टी पाएको छ भने कोशी, गण्डकी र लुम्बिनी प्रदेशले औसत क्रमशः १७%, १९% र २२% हिस्सा प्राप्त गरेका छन् ।

स्रोत: राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग डाटाबेसमा आधारित।

तालिका ४: प्राकृतिक स्रोत रोयल्टी पाउने स्थानीय तहको संख्या

रोयल्टीको शीर्षक	आर्थिक वर्ष				
	2075/76	2076/77	2077/78	2078/79	2079/80
पर्वतारोहण	99	103	86	98	102
विद्युत	102	108	120	137	145
वन	504	753	728	741	753
खानी तथा खनिज	59	52	63	64	52

स्रोत: राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग डाटाबेस।

रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचना अनुसार प्रभावित स्थानीय तहहरूले मात्र प्रभावित भएको अनुपातमा रोयल्टी प्राप्त गर्न सक्ने हुँदा ६०० भन्दा बढी स्थानीय तहहरूले पर्वतारोहण, विद्युत, संरक्षित क्षेत्र र खानी तथा खनिज स्रोतबाट रोयल्टी कहिल्यै प्राप्त गर्न सकेका छैनन् भने वन क्षेत्रको जिल्लागत क्षेत्रफलको हिसाब गरी रोयल्टी बाँडफाँट

गरिएकोले वन स्रोतको रोयल्टी भने लगभग सबै स्थानीय तहहरूले प्राप्त गरेका छन् । साथै, रोयल्टी पाउने स्थानीय तहहरूमा पनि उनीहरूले प्राप्त गरेका रकममा अत्यन्तै ठूलो असमानता छ (तालिका ५)।

तालिका ५: सबैभन्दा कम र सबैभन्दा बढी रोयल्टी पाउने स्थानीय तह

आ. व.	सबभन्दा कम रोयल्टी पाउने स्थानीय तह	सबभन्दा बढी रोयल्टी पाउने स्थानीय तह
075/76	गल्छी गाउँपालिका, धार्दिग (रु. १२५०/-)	खुम्बु पासांगलामु गा.पा. (रु. ११ करोड ५० लाख)
076/77	धोबिनी गा.पा., पर्सा (रु. ४६४/-)	तामाकोशी गा.पा. (रु. ५ करोड)
077/78	चंखेली गा.पा. हुम्ला (रु. १७/-)	खुम्बु पासांगलामु गा.पा. (रु. ९ करोड २५ लाख)
078/79	सखुवानान्कारकट्टी गा.पा. सिराहा (रु.४१/-)	भोटेकोशी गा.पा. सिन्धुपाल्चोक(रु. ९ करोड ८७ लाख)
079/80	राजापुर नगरपालिका बर्दिया (रु. १४/-)	खुम्बु पासांगलामु गा.पा. (रु. १३ करोड ८७ लाख)

स्रोत: राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग डाटाबेसमा आधारित।

प्राकृतिक स्रोत परिचालनको प्रभावित भएको आधारमा रोयल्टी बाँडफाँट प्रणालीले उत्पादक (स्रोत परिचालन भएका) र गैर-उत्पादक (स्रोतको कमी भएका वा स्रोत परिचालन गर्न असमर्थ प्रदेश र स्थानीय तहहरू) का बीच आयमा असमानतामा योगदान पुर्याएको छ । रोयल्टी संकलन र बाँडफाँटको यो प्रवृत्तिले के दर्शाउँछ भने रोयल्टी आयमा धनी मुलुकहरूले अवलम्बन गरेको रोयल्टी बाँडफाँटको अभ्यासबाट सिक्दै नेपालले न्यून रोयल्टी आय हुने आफ्नो मुलुकको परिवेश अनुसारको मौलिक रोयल्टी बाँडफाँट प्रणालीको विकास गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

परिच्छेद ४: प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको पुनरावलोकन

४.१ सन्दर्भ

अध्ययनको पहिलो उद्देश्यको परिपूर्तिको लागि गरिएका अभ्यासहरूलाई यस परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीचको रोयल्टी बाँडफाँटको निमित्त नेपालमा हाल अभ्यासमा रहेको संरचनाको पुनरावलोकन गरी आवश्यक परिमार्जनको लागि सुझाव गर्नु यस परिच्छेदको उद्देश्य रहेको छ । यस परिच्छेदमा सर्वप्रथम विद्यमान संरचनाको संक्षिप्त सिंहावलोकन गरिएको छ भने त्यसपछि विद्यमान संरचनाको परिमार्जनको लागि लिइएका आधारहरू, तिनको भार, तिनको तथ्यगत पुस्ट्याई, सूत्र, गणना विधि र प्राप्त नतिजाको बारेमा विश्लेषण गरिएको छ । त्यसको आधारमा रोयल्टीको तहगत सरकारका बीच गरिने बाँडफाँटको परिमार्जन सहितको प्रस्ताव तयार गरिएको छ ।

४.२ प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको सिंहावलोकन

नेपालमा हाल अभ्यासमा रहेको अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को अनुसूची ४ बमोजिमको रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाले संविधानको धारा ५९ (४) को प्रावधानलाई आंशिक रूपमा मात्र सम्बोधन गरेको छ । किनकि यस ऐनले रोयल्टीको पहुँच सरकारको तहसम्म पुग्ने परिकल्पना गरेको छ न कि प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायसम्म । तालिका ६ अनुरूपको अनुपातमा रोयल्टी बाँडफाँट हुने व्यवस्था सहितको यस्तो प्रावधानले खासगरी तहगत सरकारका बीच बाँडफाँटको निमित्त निम्नानुसारको मापदण्ड अवलम्बन गरेको छ:

- ❖ सबै किसिमका स्रोतको निमित्त उस्तै अनुपात,
- ❖ प्रभावित प्रदेश र स्थानीय तहका निमित्त मात्र बाँडफाँट र वितरण,
- ❖ प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक बाँडफाँट,
- ❖ प्राकृतिक स्रोत माथिको स्थानीय दावी (स्वामित्व) र स्रोत परिचालनको प्रतिकूल प्रभावको राहत/क्षतिपूर्ति,
- ❖ खासगरी, प्रभावको सूचक सहितको प्राकृतिक स्रोत आयको मिश्रित बाँडफाँट प्रणालीको अवलम्बन,
- ❖ आवधिक रूपमा परिमार्जन हुनसक्ने व्यवस्था ।

रोयल्टी बाँडफाँटको वर्तमान संरचनाले राजस्व अधिकारको बाँडफाँट नभै राजस्व बाँडफाँटको अन्तरराष्ट्रिय अभ्यासलाई अवलम्बन गरेको छ ।

तालिका ६: संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच प्राकृतिक स्रोत रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचना (प्रतिशतमा)

क्र सं	रोयल्टीको शिर्षक	नेपाल सरकार	सम्बन्धित प्रदेश	सम्बन्धित स्थानीय तह
१	पर्वतारोहण	५०	२५	२५
२	विद्युत	५०	२५	२५
३	वन	५०	२५	२५
४	खानी तथा खनिज	५०	२५	२५
५	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत	५०	२५	२५

स्रोत: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ ।

4.3 प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको मुल्यांकन

प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको केही सबल र केही कमजोर पक्षहरू छन् । प्रभावको आधारमा समन्यायिक बाँडफाँट गरिने यस्तो संरचना मार्फत् रोयल्टी बाँडफाँट र वितरणबाट प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय क्षेत्रमा परेका प्रतिकूल प्रभावको न्यूनीकरण, परियोजना र स्थानीय समुदायबीचको सौहार्दतामा प्रवर्धन र सम्बन्धित तल्ला तहका सरकारहरूको वित्तीय सबलीकरणमा सहयोग पुगेको छ । तर प्रभावका कतिपय आयामहरू नसमेटिएको र बाँडफाँटको संरचनाको मापदण्ड भित्र नपरेको कारण कतिपय प्रदेश र स्थानीय तहहरू भने यस्तो संरचना प्रति सन्तुष्ट देखिंदैनन् । विभिन्न दस्तावेजहरूको अध्ययन, प्राप्त गुणासोहरू, प्रदेश र स्थानीय तहस्तरको अन्तरक्रियाहरू, विज्ञहरूसँगको अन्तरक्रिया र परामर्शबाट प्राप्त सूचनामा आधारित रहेर विभिन्न मानकहरू प्रयोग गरी प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको उपलब्धि र कमजोरीको निम्नानुसार मुल्यांकन गरिएको छ:

४.३.१ वैधता (Legitimacy)

विद्यमान संरचनाले प्राकृतिक स्रोतमाथिको स्थानीय स्वामित्वको सम्बोधन, प्रतिकूल प्रभावहरूको सम्बोधन, स्थानीय विकास आदि उद्देश्यलाई एकहदसम्म सम्बोधन गरेको छ । मुलुकले अनुमोदन गरेका प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँटसँग सम्बन्धित विभिन्न अन्तरराष्ट्रिय सन्धि/कानून, सिद्धान्तहरू र असल प्रणालीको विशेषताहरूलाई पनि विद्यमान संरचनाले केही हदसम्म आत्मसात र अनुपालन गरेको देखिन्छ ।^{२२} संविधान र कानूनले दिएको अधिकार र जिम्मेवारी अनुरूप नै नेपाल सरकारले रोयल्टी बाँडफाँटको संरचनाको तर्जुमा गरेको छ । यो संरचना विभिन्न ऐन कानूनद्वारा व्यवस्थित समेत गरिएको छ ।

रोयल्टी बाँडफाँटको वर्तमान संरचना खासगरी उत्पत्तिको सिद्धान्त (Derivative Principle) मा आधारित रहेको देखिन्छ । संविधानको धारा ५९ (४) र अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को अनुसूची ४ ले प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्रभावित भएको क्षेत्र (सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तह) हरूलाई प्रभावित भएको आधारमा मात्र रोयल्टीको बाँडफाँट गर्ने प्रावधानले उत्पादक क्षेत्रमा नै बढी प्रभाव पर्ने र त्यसको सम्बोधन हुनुपर्ने मान्यता सहित रोयल्टी बाँडफाँटको उद्देश्य र उत्पत्तिको सिद्धान्तलाई यसले आत्मसात गरेको देखिन्छ ।^{२३} यसरी हेर्दा,

^{२२} संविधानको धारा ५१(छ) ले ILA New Delhi Declaration र संविधानको धारा ५९(४) र अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को अनुसूची ४ ले Rio Convention का विभिन्न Principles, The Convention on Biological Diversity (CBD), ILO 169, Nagoya Protocol लगायतका अन्तरराष्ट्रिय सन्धि र सिद्धान्तहरूको अनुसरण गर्दै प्राकृतिक स्रोत आयको रूपमा रहेको रोयल्टीको बाँडफाँटका सन्दर्भमा प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदाय र तहगत सरकारहरूका बीच स्वामित्व र प्रभावको आधारमा समन्यायिक बाँडफाँटको परिकल्पना गरेको छ । विद्यमान रोयल्टी बाँडफाँट संरचना यसैमा आधारित छ । रोयल्टी संकलन र बाँडफाँट प्रणाली प्राकृतिक स्रोत परिचालनका प्रचलित सिद्धान्तहरू (दिगो विकासको सिद्धान्त, पूर्व सावधानीको सिद्धान्त, सार्वजनिक स्वामित्वको सिद्धान्त, प्रदुषकले दायित्व बहन गर्ने सिद्धान्त, प्राकृतिक स्रोतमाथिको सार्वभौम अधिकारको सिद्धान्त र लाभको समन्यायिक बाँडफाँटको सिद्धान्त) को अनुसरण गरेको छ । त्यसैगरी, प्राकृतिक स्रोत आय बाँडफाँटको असल प्रणालीमा रहेको विशेषता (प्रष्ट उद्देश्य, निश्चित उद्देश्य र बाँडफाँट प्रणाली बीचको तालमेल, कानूनमा संहिताकरण, लचकता लगायतका) हरूलाई केही हदसम्म आत्मसात गरेको छ । विद्यमान संरचना खासगरी ब्राजिल, इन्डोनेसिया, फिलिपिन्स, केन्या, युगान्डा, नाइजेरिया जस्ता मुलुकहरूको अभ्यासबाट प्रेरित देखिन्छ ।

^{२३} विद्यमान संरचना प्राकृतिक स्रोत आयको बाँडफाँटको प्रचलित उद्देश्यहरू (प्राकृतिक स्रोतमाथिको स्थानीय अधिकारको सम्बोधन, स्रोत परिचालनबाट उत्पन्न प्रतिकूल प्रभावको क्षतिपूर्ति, परिचालित र प्रभावित क्षेत्रको सामाजिक आर्थिक विकासको प्रवर्धन र द्वन्द/विवादको न्यूनीकरण) बाट निर्देशित छ । यसले प्राकृतिक स्रोत परिचालनको प्रभाव हावी भएको र त्यसै किसिमका सूचकहरू सम्मिलित मिश्रित बाँडफाँट प्रणालीको अवलम्बन गरेको छ ।

विद्यमान संरचनाले मुलुकको संवैधानिक र कानूनी मान्यतालाई अनुसरण गरेको देखिन्छ । तर संविधानको धारा ५९ (४) को प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायको परिभाषा सहित प्रभावको मापनको आधार, मापदण्ड र क्षेत्रको बारेमा स्पष्ट व्याख्या गर्ने सन्दर्भमा भने विद्यमान संरचना चुकेको छ ।

४.३.२ सरलता (Simplicity)

सबै स्रोतको निम्ति उस्तै अनुपात कायम गरिएको वर्तमान संरचना अति सामान्य प्रकृतिको र कार्यान्वयन गर्न सजिलो छ जसमा कुनै पनि किसिमको सूत्रको प्रयोग गरिएको पाइदैन । तर निश्चित आधार सहित सामान्य सूचकहरू र सूत्र पनि प्रयोग नहुँदा यसले वैज्ञानिकता भने गुमाएको महशुस हुन्छ ।

४.३.३ पारदर्शिता (Transparency)

रोयल्टी बाँडफाँटको वर्तमान संरचना खासगरी अनुमानमा आधारित देखिन्छ । अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को अनुसूची ४ मा सूचीकृत यो संरचना सबैको सूचनाको पहुँच भित्र छ । तर विद्यमान संरचनामा रहेको संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको क्रमशः ५०:२५:२५ को अनुपातको निर्धारण भने कुनै खास आधार, मापदण्ड र प्रक्रियामा टेकेर गरिएको तथ्य अध्ययनको क्रममा भेट्न सकिएन । यस्तो अनुपात पूर्णतया: राजनैतिक निर्णयको रूपमा गरिएको देखिन्छ । साथै, यस्तो संरचनाको तर्जुमाको प्रक्रिया र मापदण्ड पारदर्शी नभएको भन्ने गुनासो सरोकारवालाहरूबाट गरिएको पाइन्छ । यसकारण विद्यमान संरचनाले निर्णय प्रक्रियामा पारदर्शिता र तल्ला तहका सरकारको भूमिकालाई समेट्न नसकेको अनुभूति हुन्छ ।

४.३.४ जवाफदेहिता (Accountability)

सबै प्रकारका प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको सन्दर्भमा एकै प्रकारको अनुपात भएको विद्यमान संरचनाले सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत संरक्षण र परिचालनप्रतिको तहगत अधिकार, दायित्व र प्रभावको प्रकृति एवम् आयातलाई स्पष्ट आधार सहित सम्बोधन गर्न सकेको छैन । संविधानको अनुसूची ९ बमोजिमको प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीमा तीन तहको सरकारको अधिकारलाई बाँडफाँटको संरचनाको निर्धारण प्रक्रियामा आत्मसात गरेको देखिँदैन । यसले तल्ला तहका सरकार प्रतिको संघको (अर्थात् माथि-तल) जवाफदेहितालाई ओझेलमा पारेको छ । प्रचलित संरचनामा रोयल्टी बाँडफाँटको खास उद्देश्य अनुरूपका क्रियाकलापमा स्रोतको उपयोगको सुनिश्चितता हुने प्रावधान र त्यसको अनुगमन संयन्त्रको पनि अभाव छ । यसरी हेर्दा, विद्यमान संरचनामा केही हदसम्म जवाफदेहिताको कमी रहेको देखिन्छ ।

४.३.५ समावेशिता (Inclusiveness)

विद्यमान संरचनाले तीन तहको हिस्सा मार्फत् रोयल्टी माथि तहगत सरकारको अधिकारलाई सम्बोधन गरे पनि संरचना तर्जुमा सम्बन्धी छलफल, निर्णय प्रक्रिया र कार्यमा तल्ला तहका सरोकारवालाहरूलाई समावेश गर्न सकेको देखिँदैन । उक्त संरचना निर्माणमा उनीहरूको खासै प्रभाव रहेको पाइँदैन । प्रभावित क्षेत्र र समुदायसम्म लाभको वितरण गर्ने संवैधानिक उद्देश्य अनुरूपको कानूनी व्यवस्था नहुँदा विद्यमान संरचनामा सामाजिक समावेशिताको पक्ष पनि कमजोर देखिएको छ ।

४.३.६ समन्यायिकता (Fairness and Equity)

प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्रभावित प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई प्रभावित भएको आधारमा समन्यायिक बाँडफाँट गरिने व्यवस्था सहितको विद्यमान संरचनाले प्रभाव र स्रोत माथिको पहुँचको सन्तुलन सहित एक किसिमको समन्यायिकतालाई आत्मसात गरेको छ । तर संघ सरकारको निम्ति (प्रदेशको हिस्सा र स्थानीय तहको हिस्सा भन्दा) दोब्बर हिस्सा बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था गरिएकोले यो संरचना संघ सरकारको पक्षपाती भयो भन्ने प्रदेश र स्थानीय तहहरूको गुनासो छ । जुन बाँडफाँट संविधानले तोकेको तहगत अधिकार र दायित्वको हिसाबले कम समन्यायिक देखिन्छ । उक्त संरचनामा तोकिएको अनुपातले तल्ला तहका सरकारका खर्च जिम्मेवारीलाई पनि कम ध्यान दिएको अनुभूति हुन्छ ।

प्रभावित क्षेत्र र समुदायसम्म पुग्ने प्रावधानको अभावले रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनालाई सामाजिक न्यायको हिसाबले पनि कमजोर तुल्याएको छ । प्रभावित भएको अनुपातमा रोयल्टी बाँडफाँट हुने यस प्रकारको संरचनाले प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्रभावित बाहेक अन्य प्रदेश तथा स्थानीय तहहरू आफ्ना आवश्यकता र विकासको निम्ति उक्त प्रकारको स्रोतको उपयोग गर्ने अवसरबाट बन्चित भएका छन् । यसरी, प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँटको निश्चित उद्देश्य र सिद्धान्त अनुसरण गरेको यस प्रणालीले प्रदेश र स्थानीय तहहरूको बीच अवसर र लाभको सन्तुलनमा योगदान गर्ने अवसर भने केही हदसम्म गुमाएको छ । उदाहरणको लागि, विगत पाँच वर्षमा मधेश, कर्णाली र सुदूर-पश्चिम प्रदेशले कुनै पनि वर्ष क्रमशः २%, २% र ५% भन्दा बढी रोयल्टी प्राप्त गर्न सकेका छैनन् भने कोशी, बागमती, गण्डकी र लुम्बिनीले आ. व. २०७९/८० मा सम्बन्धित प्रदेशको हिस्सामा पर्ने रोयल्टीमा क्रमशः २३%, ३४%, २४% र १३% हिस्सा प्राप्त गरेका छन् (चित्र ५) । त्यसैगरी, प्रभावमा आधारित विद्यमान मापदण्डका कारण ६०० भन्दा बढी पालिकाले पर्वतारोहण, विद्युत, संरक्षित क्षेत्र र खानी तथा खनिजबाट प्राप्त रोयल्टीबाट लाभान्वित हुन पाएका छैनन् (तालिका ४)।

४.३.७ संघटन (Integration/Unity)

विद्यमान संरचनाले संघीयताको मर्म अनुरूप स्रोतमाथि सबै तहका सरकारको पहुँच स्थापित गरी तीन तहको सरकारका बीच सम्बन्ध र समन्वयको विकास गर्दै राष्ट्रिय एकतामा योगदान गरेको छ । त्यसैगरी सम्बन्धित तहका सरकारहरूको बीच पनि सम्बन्ध र समन्वयमा सघाउ पुर्याएको छ । तर यसले तीन तहका सरकारहरूको बीच प्राथमिकता, योजना र क्रियाकलापमा तालमेल हुने व्यवस्थालाई भने स्पष्ट गर्न सकेको छैन । साथै, यसले प्राकृतिक स्रोतको परिचालन र स्थानीय समुदायबीच द्वन्द/विवाद/गुनासोको न्यूनीकरण गरी सकारात्मक वातावरणको प्रवर्धन पनि गर्दछ ।

४.३.८ दक्षता र प्रभावकारिता (Efficiency and Effectiveness)

विद्यमान संरचनाले रोयल्टी बाँडफाँट मार्फत् प्राकृतिक स्रोतमाथिको स्थानीय स्वामित्वलाई सम्बोधन गर्न प्रभावकारी देखिएको छ । यसले अवलम्बन गरेको रोयल्टीको शीर्षक र आयोजनाको आधारमा बाँडफाँट हुने व्यवस्था प्रभावकारी र न्यायोचित छ । स्रोतको सही उपयोग हुँदा रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचना प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट हुने सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय प्रभावको न्यूनीकरणको निम्ति दक्ष र प्रभावकारी हुनसक्ने देखिन्छ । त्यसैगरी, यसले प्रभावित प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्व स्रोतको आवश्यकतालाई केही हदसम्म परिपूर्ति

गरेको छ भने लाभको वितरणको माध्यमबाट प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण एवम् संवर्धन र प्राकृतिक स्रोतको परिचालन प्रति स्थानीय सरोकारवालाहरूलाई सकारात्मक र सहयोगी तुल्याउन प्रभावकारी देखिएको छ । तर रोयल्टीमा खास प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायको पहुँच नपुग्दा यसले कहींकतै स्थानीय समुदाय र परिचालित आयोजनाबीच विवाद पैदा पनि गर्ने गरेको पाइएको छ । एक प्रकारको वित्तीय हस्तान्तरणको रूपमा रहेको विद्यमान संरचना प्रभावित प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूका आय (स्रोत) को वृद्धिमा सघाउ पुर्याएको कारण आर्थिक संघियताको प्रवर्धनमा प्रभावकारी देखिएको छ । तर, संघको हिस्सा र प्रभाव हावी रहेको यस प्रकारको संरचना कम प्रगतिशील छ । यसले संघियताको मर्म र सिद्धान्त (Finance Follows the Function) लाई कमै मात्रामा अनुसरण गरेको छ, जसमा तल्ला तहका सरकारलाई स्रोतको हिसाबले सबल बनाउँदै जाने तर्फ कम ध्यान दिइएको छ भन्ने सरोकारवालाहरूको गुनासो छ । साथै, स्पष्ट वाध्यकारी कानूनी प्रावधानको अभावमा रोयल्टीबाट प्राप्त रकम खर्च गर्दा तीनै तहका सरकारहरूले रोयल्टी वितरणको लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूपका क्षेत्र र क्रियाकलापमा कम प्राथमिकता दिने प्रवृत्तिको कारण यसको प्रभावकारितालाई घटाएको छ ।

सबै प्रकारका प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको सन्दर्भमा एकै प्रकारको अनुपात भएको विद्यमान संरचना सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत प्रतिको तहगत अधिकार, दायित्व र प्रभावको प्रकृति एवम् आयामलाई पूर्णतया: सम्बोधन गर्ने कुरामा कम प्रभावकारी देखिन्छ । अन्य केही मुलुकमा जस्तो गैर-प्रभावित प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूको सम्बोधन, प्राकृतिक स्रोत उपयोग सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान, प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन जस्ता विषयहरूका निम्ति अलग कोषको व्यवस्था नभएकोले रोयल्टी बाँडफाँट तथा उपयोगका यस्ता किसिमका उद्देश्यहरू प्राप्तिको निम्ति विद्यमान संरचना कम प्रभावकारी देखिन्छ ।

४.३.९ अनुकूलनता (Adaptability)

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को अनुसूची ४ मा भएको रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान अनुपातमा पाँच पाँच वर्षमा हुन सक्ने पुनरावलोकनको व्यवस्थाले विद्यमान संरचनाले परिवर्तित सन्दर्भमा नयाँ आवश्यकता अनुरूप परिमार्जन हुनसक्ने अनुकूलनता र एकहद सम्मको लचकताको चरित्र बोकेको छ । तर यो संरचना सूचकमा आधारित नभएकोले यसलाई आवधिक रूपमा वैज्ञानिक र तथ्यगत ढंगले परिमार्जन गरी दक्ष र प्रभावकारी बनाउन सूचकमा आधारित प्रणालीको विकास गर्न जरुरी छ ।

4.4 प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको अभ्यासबाट सिकाइ

माथि परिच्छेद तीनमा विवेचना गरिएको रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको अभ्यास र उक्त संरचनाका सन्दर्भमा दफा ४.३ मा गरिएको मुल्यांकनबाट निम्न कुराहरू सिक्न सकिन्छ:

- ❖ रोयल्टी संकलनको वर्तमान अवस्थामा प्रभावको अनुपातमा समन्यायिक बाँडफाँटको अवधारणा सहितको प्रभाव उत्पत्तिमा आधारित रोयल्टी बाँडफाँट प्रणाली नै प्रभावकारी हुनसक्छ ।
- ❖ संविधानको धारा ५९ (४) को प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायको परिभाषा सहित अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ मा समेत प्रभाव मापनको आधार, मापदण्ड र क्षेत्रको बारेमा स्पष्ट व्याख्या हुनु आवश्यक छ ।

- ❖ विशुद्ध राजनैतिक निर्णयमा आधारित भन्दा तथ्यसँगत आधार र मापदण्ड सहितको सामान्य सूचक र सूत्रसहितको संरचना नै बढी वैज्ञानिक र मान्य हुनसक्छ ।
- ❖ सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत र त्यसको परिचालन प्रति तहगत सरकारका अधिकार तथा दायित्व, प्राकृतिक स्रोत परिचालनको प्रकृति र प्रभावको आयाम फरक फरक हुने हुनाले त्यसका आधारमा स्रोत पिच्छे अलग अलग अनुपात सहितको बाँडफाँट संरचना उपयुक्त र न्यायोचित हुन्छ ।
- ❖ रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनामा समावेश नभएका प्रभाव र प्रभाव क्षेत्रलाई समेत समेटेर संरचना निर्धारण गर्नु न्यायसँगत हुन्छ ।
- ❖ रोयल्टी बाँडफाँटको संरचना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा तल्ला तहका सरकार र सरोकारवालाहरूलाई पनि समावेश गराउनु श्रेयस्कर हुन्छ ।
- ❖ रोयल्टी बाँडफाँटको खास उद्देश्य अनुरूपका क्रियाकलापमा स्रोतको उपयोगको सुनिश्चितता हुने प्रावधान र त्यसको अनुगमन संयन्त्रको व्यवस्था आवश्यक छ । त्यस्तै, रोयल्टी बाँडफाँट प्रणालीमा कार्यसम्पादन मुल्यांकन सूचकको प्रयोग गर्नु जरुरी छ ।
- ❖ तीन तहका सरकारहरूको बीच प्राथमिकता, योजना र क्रियाकलापमा तालमेल हुने व्यवस्थाको स्पष्टता आवश्यक छ ।
- ❖ रोयल्टीमा खास प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायको पहुँच स्थापित गर्न प्रभावित क्षेत्र र समुदायसम्म लाभको वितरण गर्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरिनु आवश्यक छ ।
- ❖ प्राकृतिक स्रोत उपयोग सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान, प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन, राष्ट्रिय प्रसारण लाइनको प्रतिकूल प्रभावको सम्बोधन जस्ता विषयहरूका निम्ति अलग वा विशेष कोषको व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- ❖ नेपालको निम्ति परिवर्तित सन्दर्भ र नयाँ आवश्यकता अनुरूप परिमार्जन हुनसक्ने अनुकूलनता र लचकता बोकेको सूचकमा आधारित रोयल्टी बाँडफाँट प्रणालीको आवश्यकता छ ।

4.5 प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनामा परिमार्जन

अन्तरराष्ट्रिय अभ्यासलाई हेर्दा कतिपय मुलुकहरूमा संविधान र कानूनमा उल्लेखित व्यवस्थाको आधारमा प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टीको बाँडफाँट गरिएको पाइन्छ भने कतिपयमा तदर्थ विधिबाट गरिएको पाइन्छ ।^{२४} तर बाँडफाँटलाई न्यायोचित र वैज्ञानिक बनाउने हो भने प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको तहगत सरकारका बीच बाँडफाँट प्राकृतिक स्रोत/परिचालित आयोजनाको संरक्षण व्यवस्थापन र रोयल्टी वितरणसँग सम्बन्धित उद्देश्यसँग मेल खाने प्रकृतिका खर्चहरूको निम्ति तहगत जिम्मेवारी र आवश्यकताको आधारमा गरिनु उचित हुन्छ ।

प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान (संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको क्रमशः ५०:२५:२५ को अनुपातको) संरचनाको परिमार्जनको निम्ति अध्ययन गर्ने सिलसिलामा सात वटा प्रदेश स्तरको र केही स्थानीय स्तरको छुट्टाछुट्टै अन्तरक्रिया कार्यक्रम गरी सुझाव संकलन गरिएको थियो भने केही संघीय तहका विषय क्षेत्रगत

^{२४} विश्वका ३० भन्दा बढी मुलुकहरूले उत्पादक क्षेत्रलाई आधार मानेर रोयल्टी समेतका प्राकृतिक स्रोत आयको अन्तरसरकारी बाँडफाँट गरेको पाइन्छ भने केही मुलुकहरूले गैर-उत्पादक तल्ला तहका सरकारहरूलाई पनि रोयल्टी बाँडफाँटमा हिस्सेदार बनाएका छन् ।

विभाग र मन्त्रालयका अधिकारीहरूसँग पनि छलफल गरिएको थियो । साथै, सम्बन्धित विषय क्षेत्रका केही स्वतन्त्र विज्ञहरूसँग परामर्श गरिएको थियो ।^{२५} यसका अलावा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट जारी भएको सूचना अनुसार सरोकारवालाहरूबाट प्राप्त सुझाव तथा गुनासोहरू र विभिन्न आयोजनाका वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन प्रतिवेदन समेत अध्ययन गरिएको थियो । अन्तरक्रिया, छलफल र परामर्शमा संलग्न प्रायः सबै सहभागीहरूले रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनालाई निश्चित आधार सहित परिमार्जन गर्नुपर्ने र त्यस्तो परिमार्जन (अर्थात् भावी संरचना निर्माण) को आधार तहगत सरकारको अधिकार र दायित्व, प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट पर्न जाने प्रतिकूल प्रभावको व्यवस्थापन, प्राकृतिक स्रोत संरक्षणमा भूमिका र गुनासो तथा विवाद न्यूनीकरण जस्ता विषयहरू हुनुपर्ने भन्ने सुझाव दिएका थिए । त्यसकारण, प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय सिद्धान्त, मान्यता, उद्देश्य, मुलुकको संवैधानिक कानूनी व्यवस्थाबाट प्राप्त सिकाइ र अन्तरक्रिया तथा परामर्शबाट प्राप्त सुझावको आधारमा यो परिमार्जनको प्रस्ताव तयार गरिएको छ । परिमार्जनको प्रस्ताव तयार गर्दा निम्नानुसारका कुराहरूलाई ध्यानमा लिइएको छः

- ❖ प्राकृतिक स्रोतको किसिम अर्थात् रोयल्टीको स्रोत पिच्छे अलग अनुपातको अवधारणा
- ❖ संकलित रोयल्टीको परिमाण- “सानो परिमाण कम वितरणमुखी” को अवधारणा
- ❖ प्राकृतिक स्रोत, त्यसको परिचालन र रोयल्टी संकलन तथा उपयोगमा तहगत सरकारको स्वामित्व, अधिकार, दायित्व र विद्यमान भूमिका
- ❖ उत्पत्तिको सिद्धान्त र स्रोत परिचालनको प्रभाव व्यवस्थापनको पक्ष
- ❖ बाँडफाँटको संरचनाको क्रमिक परिमार्जनको अवधारणा
- ❖ जम्मा रोयल्टीमा तीन तहको सरकारको मात्र हिस्सा निर्धारण र बाँडफाँट (अर्थात् विशेष कोषहरूको व्यवस्था नगरिएको) ^{२६}

४.५.१ विद्यमान संरचनाको परिमार्जनका निम्ति लिईएका आधार (सूचक) हरू

तीन तहका सरकारका बीच रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको परिमार्जनको निम्ति परिच्छेद २ र ३ मा उल्लेख गरिए बमोजिम प्राकृतिक स्रोत आय/रोयल्टी बाँडफाँटको उद्देश्य, अन्तरराष्ट्रिय सिद्धान्त, मान्यता र अभ्यास, र विद्यमान संरचनाको अभ्यासबाट प्राप्त सिकाइमा आधारित रहेर रोयल्टीको स्रोतको रूपमा रहेको प्राकृतिक स्रोत, त्यसको परिचालन र रोयल्टी संकलन तथा उपयोगमा मुलुकको संविधान र ऐनकानूनहरूले तोकेको तहगत (संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको) अधिकार एवम् जिम्मेवारी, त्यस अनुरूपको भूमिका एवम् खर्च जिम्मेवारीको आयामलाई मुख्य मापदण्डका रूपमा आत्मसात गर्दै पाँच वटा सूचकहरू (संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व, रोयल्टी

^{२५} विभिन्न तहका अन्तरक्रिया र परामर्शबाट प्राप्त सुझावको औसत गणनामा आधारित रोयल्टी बाँडफाँटको संरचना अनुसूची ६ मा दिइएको छ ।

^{२६} कतिपय मुलुकहरूमा प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र व्यवस्थापन समेतका विभिन्न उद्देश्यका विशेष कोषहरूको पनि व्यवस्था गर्ने अभ्यास भएता पनि सरोकारवालाहरूसँगको अन्तरक्रिया र परामर्शका क्रममा प्रायः सबै सहभागीहरूबाट प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र व्यवस्थापनको निम्ति छुट्टै कोष आवश्यक नपर्ने, रोयल्टीबाट प्राप्त रकमको खर्चको निम्ति शर्त सहितको मार्गदर्शन जारी गर्नुपर्ने र तोकिएको शर्तको पालनालाई कार्यसम्पादन मुल्यांकन सूचकको रूपमा लिई तल्ला तहका सरकारहरूबीच हुने बाँडफाँट (अर्थात् रोयल्टी बाँडफाँटको आधार र ढाँचा) मा समावेश गर्नुपर्ने सुझाव आएको र उक्त सुझाव उपयुक्त देखिएकोले रोयल्टी बाँडफाँटको संरचनाको परिमार्जनमा त्यसलाई समावेश गरिएको छैन ।

व्यवस्थापन, आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन, स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन, गुनासो सम्बोधन/विवाद व्यवस्थापन) को विकास गरिएको छ । तहगत सरकारहरूले अन्य जिम्मेवारीसँगै रोयल्टीसँग सम्बन्धित यी कार्यजिम्मेवारी पनि सम्पादन गर्ने र त्यसको निम्ति आवश्यक खर्चको अलग हिसाबको तथ्यांक सम्भव नहुने भएकोले खर्चको खास परिमाण आंकलन र तुलना गर्न नसकिए पनि “बढी जिम्मेवारी बढी खर्च (Finance Follows the Function)” को सिद्धान्त अर्थात् हरेक परिचालित प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र परिचालनसँग सम्बन्धित अधिकार, जिम्मेवारी र भूमिकाको आयाम र गहनता जुन तहको सरकारको बढी हुन्छ उसैको खर्च जिम्मेवारी पनि बढी हुन्छ भन्ने मान्यताका आधारमा गुणात्मक तुलना विधिबाट बाँडफाँट संरचनाको परिमार्जनको अभ्यास गरिएको छ । गणनामा अवलम्बन गरिएका सबै सूचकहरू रोयल्टीको हिस्सासँग प्रत्यक्ष अनुपातिक रूपमा सम्बन्धित छन् । जसलाई निम्नानुसार परिभाषित गरिएको छ (तालिका ७):

क. संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व: सूचीकृत प्राकृतिक स्रोत र त्यसको परिचालन सन्दर्भमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको निम्ति संविधान र ऐन कानूनले तोकेको अधिकार र जिम्मेवारीलाई रोयल्टी बाँडफाँटको निम्ति एक आधारको रूपमा लिइएको छ । यसले खासगरी सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत र त्यसको परिचालनमा तहगत सरकारको स्वामित्वलाई प्रतिनिधित्व गर्दछ । संविधानको अनुसूची ५, ६, ७, ८ र ९ मा उल्लेखित यस्ता अधिकार र दायित्वमा खासगरी प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, सम्बर्धन, परिचालन र त्यसबाट प्राप्त रोयल्टी सहितका लाभको हिस्सेदारी आदि पर्छन् । संविधानमा सूचीकृत त्यस्ता अधिकार र दायित्वलाई संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरणले अझ स्पष्ट पारेको छ । त्यसैगरी, प्राकृतिक स्रोत सँग सम्बन्धित अन्य विषयक्षेत्रगत ऐन कानूनहरूले पनि यस्ता अधिकार र दायित्वको बारेमा स्पष्ट पारेका छन् । जस अनुसार संवैधानिक र कानूनी अधिकार जुन तहको सरकारको बढी छ उसले जम्मा रोयल्टीको बढी हिस्सा प्राप्त गर्दछ ।

ख. रोयल्टी व्यवस्थापन: संविधानको धारा ५९ (४) र अनुसूची ९ ले प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीलाई तीनै तहको अधिकार क्षेत्रको रूपमा उल्लेख गरेको छ भने अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ ले संकलित रोयल्टी रकम संघीय विभाज्य कोषमा जम्मा हुने र त्यसपछि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारबीच बाँडफाँट हुने व्यवस्था गरेको छ । यसै आधारमा विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकमको तहगत हिस्सा महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयले उक्त ऐनको प्रावधान र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिशमा सिधै सम्बन्धित तहगत सरकारका संचित कोषमा जम्मा गरिदिने व्यवस्था छ । साथै, तीनै तहका सरकारहरूले आफूलाई प्राप्त रोयल्टी रकम आफ्नो बजेटमार्फत् खर्च गर्ने प्रावधान छ । यसरी हेर्दा रोयल्टीको व्यवस्थापन (संकलन, बाँडफाँट एवं वितरण र उपयोग) मा तीन तहका सरकारहरूको भूमिकाको आधारमा तिनीहरूको प्रशासनिक खर्चको दायित्व पनि फरक फरक हुने भएकोले यसलाई पनि रोयल्टी बाँडफाँटको आधारको रूपमा लिइएको छ । जस अनुसार रोयल्टी व्यवस्थापनमा जुन तहको सरकारको बढी अधिकार र भूमिका छ उसले जम्मा रोयल्टीको बढी हिस्सा प्राप्त गर्दछ ।

तालिका ७: प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको संरचना निर्धारणका आधार (सूचक) हरू

क्र. स.	आधार (सूचक)	आधारको विस्तृतिकरण	संवैधानिक कानूनी प्रावधानको अनुपालन
१.	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	संविधानको अनुसूची र प्राकृतिक स्रोत सम्बन्धी अन्य सम्बन्धित ऐन कानून बमोजिम संरक्षण तथा परिचालनको अधिकार र जिम्मेवारी (सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, परिचालन, व्यवस्थापन, लाइसेंसिंग, अनुगमन, सुरक्षा आदि) को अधिकार र दायित्व	संविधानको अनुसूची ५, ६, ७, ८ र ९ र संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण, सूचीकृत प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित अन्य विषयक्षेत्रगत ऐन कानूनहरू
२.	रोयल्टी व्यवस्थापन	कानून बमोजिम रोयल्टी संकलन, वितरण र उपयोगको जिम्मेवारी र भूमिका	संविधानको धारा ५१ (छ), धारा ५९ (४), धारा ६० र अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४, स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४, प्रदेश कार्यसंचालन नियमावली र रोयल्टी संकलनका विषयक्षेत्रगत ऐन कानूनहरू
३.	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत परिचालन (आयोजना) का कारण उत्पन्न हुने प्रतिकूल सामाजिक-आर्थिक एवम् वातावरणीय प्रभाव (प्रदूषण, स्वास्थ्यमा असर, बाली उत्पादनमा असर, विपद जोखिम, वन्यजन्तुको असर, सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको परम्परागत उपयोगमा अड्चन, वस्ती विस्थापन, जलवायु परिवर्तन, पारस्थितिकीय प्रणालीमा अवरोध, परम्परागत जीविकोपार्जनमा असर आदि) को सम्बोधनको जिम्मेवारी र भूमिका	संविधानको धारा ५१ (छ) र धारा ५९ (४), अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४, संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण, र सम्बन्धित अन्य विषयक्षेत्रगत ऐन कानूनहरू
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत/आयोजनाको संरक्षण, वातावरणीय संरक्षण, स्रोत परिचालनको अनुमति, अनुगमन, आयोजनाको सुरक्षा लगायतको व्यवस्थापनको जिम्मेवारी र भूमिका	संविधानको धारा ५१ (छ), अनुसूची ५, ६, ७, ८ र ९, स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४, प्रदेश कार्यसंचालन नियमावली, सम्बन्धित अन्य विषयक्षेत्रगत ऐन कानूनहरू
५	गुनासो सम्बोधन/विवाद व्यवस्थापन	प्राकृतिक स्रोत परिचालन (आयोजना) का कारण उत्पन्न हुने गुनासो र विवाद (आयोजना र स्थानीय समुदाय बीच, प्राकृतिक स्रोत परिचालन सम्बन्धमा अन्तरसरकारी तहमा, स्वामित्वसँग सम्बन्धित, प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँटसँग सम्बन्धित आदि) को व्यवस्थापनको जिम्मेवारी र भूमिका	संविधानको धारा २५१ (छ) र प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४ र अन्य विषयक्षेत्रगत ऐन कानूनहरू

स्रोत: अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त, मान्यता र कानून, नेपालको संविधान, सम्बन्धित ऐन कानून र अभ्यासको अध्ययन, विभिन्न अन्तरक्रियाबाट प्राप्त सुझाव आदिको आधारमा तयार गरिएको ।

ग. आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन: प्राकृतिक स्रोत परिचालन (आयोजना संचालन) का कारण उत्पन्न हुने प्रतिकूल सामाजिक, आर्थिक एवम् वातावरणीय प्रभावको न्यूनीकरण र आर्थिक सहयोग (विकास सहयोग, राहत वा क्षतिपूर्ति आदि) मार्फत् स्थानीय क्षेत्र वा समुदायलाई सम्बोधन गरी सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत परिचालन प्रति सकारात्मक

र सहयोगी तुल्याउने कार्यमा तहगत सरकारको जिम्मेवारी र भूमिकाको आयामलाई रोयल्टीको हिस्सा निर्धारणको एक महत्वपूर्ण आधारको रूपमा लिइएको छ । जस अनुसार आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापनमा जुन तहको सरकारको बढी दायित्व र भूमिका छ उसले जम्मा रोयल्टीको बढी हिस्सा प्राप्त गर्दछ ।

घ. स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन: प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको बाँडफाँट सिद्धान्ततः प्रत्यक्ष रूपमा प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, विकास र व्यवस्थापनमा तहगत सरकारहरूको भूमिकासँग सम्बन्धित हुन्छ । प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र उपयोगमा संविधान र कानूनद्वारा तोकिएको जिम्मेवारी निर्वाह र स्रोतको परिचालन (आयोजना संचालन) को अनुमति, अनुगमन र सहजीकरण लगायतका विषयमा प्रशासनिक, प्राविधिक र सुरक्षा व्यवस्था समेतका निम्ति तहगत सरकारको भूमिकालाई सम्बोधन गर्ने गरी स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापनलाई रोयल्टी बाँडफाँटको अर्को महत्वपूर्ण आधारको रूपमा लिइएको छ । जस अनुसार आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापनमा जुन तहको सरकारको बढी दायित्व र भूमिका छ उसले जम्मा रोयल्टीको बढी हिस्सा प्राप्त गर्दछ ।

ङ. गुनासो सम्बोधन/विवाद व्यवस्थापन: प्राकृतिक स्रोतको परिचालन गर्दा उत्पन्न हुने प्रतिकूल प्रभाव, स्रोत माथिको स्वामित्व र प्राप्त लाभको वितरणका सन्दर्भमा विभिन्न सरोकारवालाहरू (आयोजना र स्थानीय समुदाय, अन्तर समुदाय, तहगत सरकार वा समान तहका सरकारहरू, नीजि क्षेत्र र सरकार आदि) बीच उत्पन्न हुने विवाद समाधान र प्राप्त गुनासोहरूको सम्बोधनमा तहगत सरकारले निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिकाको आयामलाई पनि रोयल्टीको तहगत हिस्सा निर्धारणको आधारको रूपमा लिइएको छ । गुनासो सम्बोधन र विवाद व्यवस्थापनमा जुन तहको सरकारको बढी दायित्व र भूमिका छ उसले जम्मा रोयल्टीको बढी हिस्सा प्राप्त गर्दछ ।

४.५.१ विभिन्न आधार (सूचक) हरुलाई दिइएको भार

माथि उल्लेखित विभिन्न सूचकहरूको महत्व र कार्यभारको प्रकृति एवम् आयाम अनुसार खर्च जिम्मेवारीको माग गर्ने हुनाले त्यसको आधारमा विभिन्न सूचकहरूलाई निम्नानुसार भार दिइएको छ (तालिका ८):

तालिका ८: आधार (सूचक) हरु र तिनलाई दिइएको हिस्सा (भार)

क्र.स.	सूचक	सूचकको भार (%)	पुष्ट्याई (कारण)
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	१०	संवैधानिक कानूनी प्रावधान अनुसार सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत माथिको अधिकार र दायित्व माफत स्वामित्वको मात्र प्रतिनिधित्व गर्ने
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	व्यवस्थापनको प्रशासनिक खर्चको सम्बोधन मात्र
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	रोयल्टी वितरणको एक प्रमुख उद्देश्य भएको र प्रभावको आयाम धेरै हुने हुँदा खर्च जिम्मेवारी पनि धेरै हुने
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	रोयल्टी वितरणको एक प्रमुख उद्देश्य भएको र विस्तृत कार्यक्षेत्र सहितको कार्यजिम्मेवारीको कारण धेरै खर्च जिम्मेवारीको माग गर्ने
५	गुनासो सम्बोधन/विवाद व्यवस्थापन	१०	कार्यभारको हिसाबले तुलनात्मक रूपमा कम रहेको र कम खर्च जिम्मेवारीको माग गर्ने
	जम्मा	१००	

स्रोत: नेपालको संविधान, सम्बन्धित ऐन कानून र प्रचलित अभ्यासको अध्ययन र अन्तरक्रिया तथा परामर्शबाट प्राप्त सुझाव आदिको आधारमा तयार गरिएको ।

४.५.१ रोयल्टी स्रोत अनुसार विभिन्न सूचकहरूमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अंश

रोयल्टीको स्रोत अनुसार तहगत सरकारका अधिकार, दायित्व, भूमिका र कार्यभार फरक फरक हुने भएकोले सूचकहरूको भारमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अंश पनि फरक हुनु न्यायोचित हुन्छ । यसकारण, संवैधानिक कानूनी अधिकार र जिम्मेवारीका साथै रोयल्टी व्यवस्थापन, आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन, स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन र गुनासो सम्बोधन/विवाद व्यवस्थापन सबै विषय (शीर्षक) मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले कानून अनुसार निर्वाह गर्नुपर्ने र गर्दै आएको भूमिका, त्यसको कार्यभार र खर्च जिम्मेवारीको आयाम अनुसार प्रत्येक सूचकको भारमा तहगत सरकारको अंश निर्धारण गरिएको छ । यस सन्दर्भमा रोयल्टीका हरेक स्रोत (शीर्षक) को लागि फरक फरक अंश निर्धारण गरी रोयल्टी बाँडफाँटको अलग अलग सूत्रको परिकल्पना गरिएको छ । जसले सम्बन्धित स्रोतबाट प्राप्त जम्मा रोयल्टीमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको सूचकगत हिस्सा निर्धारण समेत गर्दछ । साथै, सूचकमा तहगत सरकारको हिस्सा र तहगत सरकारले प्राप्त गर्ने रोयल्टी रकमको परिमाणबीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुन्छ । सूचक मार्फत् तोकिएको अधिकार, दायित्व र भूमिकामा जुन तहको सरकारको बढी योगदान हुन्छ रोयल्टीको हिस्सा पनि त्यही तहमा बढी जान्छ भन्ने मान्यताका साथ रोयल्टीको स्रोत अनुसार प्रत्येक सूचक, संघ, प्रदेश, स्थानीय तहको सूचकगत हिस्सा र त्यसको पुष्ट्याई सहित निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ (तालिका ९) । साथै, पुष्ट्याईको स्रोत सहितको विस्तृतिकरण अनुसूची ९ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ९: विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको निम्ति लिइएका आधार (सूचक) हरू र तहगत सरकारको निम्ति निर्धारित हिस्सा (भार)

क्र. स.	आधार (सूचक)	सूचकको हिस्सा (%)	सूचकमा हिस्सा वितरण (%) (अधिकार र दायित्वमा आधारित)				पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्व समेतमा आधारित)		
			संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	जम्मा	संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
१. पर्वतारोहण.^{२७}									
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	१०	४०	४०	२०	१००	हिमाल-साझा अधिकार अनुसूची ७ (२३)	हिमाल- साझा अधिकार अनुसूची ७ (२३)	वातावरण संरक्षण अनुसूची ८ (१०)
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	६०	२०	२०	१००	संकलन, वितरण र उपयोग	उपयोग	उपयोग
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	५०	२०	३०	१००	राष्ट्रिय (जलवायु परिवर्तन जस्ता) प्रभाव र विपद व्यवस्थापन	प्रभाव व्यवस्थापनमा कम भूमिका	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव व्यवस्थापन
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	५०	२०	३०	१००	संरक्षण, अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा समेत	संरक्षण	संरक्षण र स्थानीय व्यवस्थापन
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन	१०	४०	२५	३५	१००	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व र भूमिका	अप्रत्यक्ष दायित्व र भूमिका	स्थानीय रूपमा प्रत्यक्ष संलग्न
२. विद्युत.^{२८}									
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	१०	६०	३०	१०	१००	ठूला विद्युत्, प्रसारण लाइन	प्रदेश स्तरको विद्युत	साना जलविद्युत्
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	६०	२०	२०	१००	संकलन, वितरण र उपयोग	उपयोग	उपयोग
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	४०	२०	४०	१००	गम्भीर, ठूला र राष्ट्रिय स्तरमा प्रभाव व्यवस्थापन	मध्यम स्तरका प्रभाव व्यवस्थापनमा भूमिका	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव व्यवस्थापन

^{२७} नेपालको संविधान, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण, पर्यटन ऐन २०३५, वातावरण संरक्षण ऐन २०७६, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४, अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४, पर्यटन ऐन २०३५ (संशोधन २०७२), पर्वतारोहण सम्बन्धी नियमावली २०५९ (संशोधन २०७४) को प्रावधान, वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन प्रतिवेदन, आयोजना सम्झौता दस्तावेजहरूमा आधारित ।

^{२८} नेपालको संविधान, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण, विद्युत ऐन २०४९ (संशोधन २०७४), विद्युत नियमावली २०५० (संशोधन २०७३), भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन २०३९ (संशोधन २०७४), वातावरण संरक्षण ऐन २०७६, अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को प्रावधान, वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन प्रतिवेदन, आयोजना सम्झौता दस्तावेजहरूमा आधारित ।

क्र. स.	आधार (सूचक)	सूचकको हिस्सा (%)	सूचकमा हिस्सा वितरण (%) (अधिकार र दायित्वमा आधारित)				पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्व समेतमा आधारित)		
			संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	जम्मा	संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	४५	२५	३०	१००	संरक्षण (जलाधार र नदी नियन्त्रण), आयोजना अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा समेत	संरक्षण (जलाधार र नदी नियन्त्रण)	संरक्षण (जलाधार र नदी नियन्त्रण) र स्थानीय व्यवस्थापन
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन	१०	४०	२५	३५	१००	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	प्रदेश स्तरका आयोजना सम्बन्धित विवाद	स्थानीय रूपमा प्रत्यक्ष संलग्न
३(क) राष्ट्रिय वन^{२९}									
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	१०	२०	५०	३०	१००	वन नीति र वातावरण व्यवस्थापन	राष्ट्रिय वन, वन्यजन्तु, जैविक विविधता र वातावरण व्यवस्थापन	वन, वन्यजन्तु, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	३०	५०	२०	१००	वितरण र उपयोग	संकलन र उपयोग	उपयोग
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	२५	४५	३०	१००	अन्तरप्रदेशिक (राष्ट्रिय), जलवायु परिवर्तन आदि जस्ता ठूला प्रभाव	मध्यमस्तरका प्रभाव: वैकल्पिक स्रोतको व्यवस्था, मानव-वन्य जन्तु द्वन्द आदि	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव: मानव-वन्य जन्तु द्वन्द आदि
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	२०	५०	३०	१००	नीतिगत र राष्ट्रिय प्रकृतिका संरक्षण र व्यवस्थापन	संरक्षण, अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा	संरक्षण र स्थानीय व्यवस्थापन
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन	१०	२०	५०	३०	१००	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	स्थानीय रूपमा प्रत्यक्ष संलग्न

^{२९} नेपालको संविधान, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण, वन ऐन २०७६, वातावरण संरक्षण ऐन २०७६, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४, अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४, वन नियमावली २०७९, वन (पहिलो संशोधन) नियमावली, २०८० को प्रावधान, वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन प्रतिवेदन, आयोजना सम्झौता दस्तावेजहरूमा आधारित ।

क्र. स.	आधार (सूचक)	सूचकको हिस्सा (%)	सूचकमा हिस्सा वितरण (%) (अधिकार र दायित्वमा आधारित)				पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्व समेतमा आधारित)		
			संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	जम्मा	संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
३ (ख) संरक्षित क्षेत्र ३०									
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	१०	६०	२०	२०	१००	राष्ट्रिय निकुन्ज, वन्यजन्तु आरक्ष र सिमसार क्षेत्र	वन्यजन्तु, वातावरण व्यवस्थापन र जैविक विविधता	वन, वन्यजन्तु, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	६०	२०	२०	१००	संकलन, वितरण र उपयोग	उपयोग	उपयोग
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	४०	२५	३५	१००	गम्भीर, ठूला र राष्ट्रिय स्तरमा प्रभाव व्यवस्थापन	प्रभाव व्यवस्थापनमा न्यून भूमिका	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभावको व्यवस्थापन
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	५०	२०	३०	१००	संरक्षण, अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा	संरक्षण	संरक्षण र स्थानीय व्यवस्थापन
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन	१०	४५	२०	३५	१००	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अप्रत्यक्ष दायित्व	स्थानीय रूपमा प्रत्यक्ष संलग्न
४. खानी तथा खनिज ३१									
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	१०	४५	३०	२५	१००	खानी उत्खनन	खानी अन्वेषण तथा व्यवस्थापन	खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	६०	२०	२०	१००	संकलन, वितरण र उपयोग	उपयोग	उपयोग
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	३०	३०	४०	१००	गम्भीर, ठूला र राष्ट्रिय स्तरमा प्रभाव	प्रभाव व्यवस्थापनमा न्यून भूमिका	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव

३० नेपालको संविधान, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्य जन्तु संरक्षण ऐन २०२९ (संशोधन २०७४), राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्य जन्तु संरक्षण नियमावली २०३० (संशोधन २०७४), अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४, वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन प्रतिवेदन, आयोजना सम्झौता दस्तावेजहरूमा आधारित ।

३१ नेपालको संविधान, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण, वन ऐन २०७६, खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन २०४२ (संशोधन २०७२), खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली २०५६ (संशोधन २०७३), स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४, अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४, वातावरण संरक्षण नियमावली — २०७७ को प्रावधान, वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन प्रतिवेदन, आयोजना सम्झौता दस्तावेजहरूमा आधारित ।

क्र. स.	आधार (सूचक)	सूचकको हिस्सा (%)	सूचकमा हिस्सा वितरण (%) (अधिकार र दायित्वमा आधारित)				पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्व समेतमा आधारित)		
			संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	जम्मा	संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	४०	३०	३०	१००	संरक्षण, अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा	व्यवस्थापनको दायित्व	संरक्षण र स्थानीय व्यवस्थापन
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन	१०	४०	२०	४०	१००	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अप्रत्यक्ष दायित्व	स्थानीय रूपमा प्रत्यक्ष संलग्न हुनुपर्ने
५. रेडियो फ्रिक्वेन्सी^{३२}									
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	१०	६०	२५	१५	१००	दूरसंचार, रेडियो फ्रिक्वेन्सीको बाँडफाँट, रेडियो, टेलिभिजन (अनुमति र अनुगमन)	रेडियो, एफ.एम., टेलिभिजन संचालन	एफ.एम. संचालन
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	६०	२०	२०	१००	संकलन, वितरण र उपयोग	उपयोग	उपयोग
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	५०	२०	३०	१००	राष्ट्रिय स्तरमा प्रभाव	व्यवस्थापनमा न्यून भूमिका	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	५५	२०	२५	१००	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन	१०	७०	१५	१५	१००	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व

स्रोत: नेपालको संविधान, सम्बन्धित ऐन कानून, प्रचलित अभ्यासको अध्ययन र अन्तरक्रिया तथा परामर्शबाट प्राप्त सुझाव आदिको आधारमा तयार गरिएको ।

^{३२} नेपालको संविधान, संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन २०४९ (संशोधन २०७५), राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली २०५२ (संशोधन २०८०), अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४, २०७५), आयोजना सम्झौता दस्तावेजहरूमा आधारित ।

४.५.२ प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको हिस्सा निर्धारण प्रक्रिया

माथि उल्लेखित सूचकहरू र तिनको भारको आधारमा तलका चरणहरू र सूत्रको प्रयोग गरी हरेक प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको हिस्सा निर्धारण गर्न सकिन्छ ।^{३३} हिस्सा निर्धारणको चरण र सूत्रलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

चरण १: सबभन्दा पहिले माथि तालिका नं. ८ मा उल्लेख भए अनुसार हरेक आधार (सूचक) को निम्ति महत्व र कार्यभारको आधारमा हिस्सा (भार) दिइएको छ ।

चरण २: तालिका नं. ९ मा दिइए अनुसार प्रयोग भएका हरेक सूचकमा अधिकार र दायित्वको आधारमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको हिस्सा (भार) निर्धारण गरिएको छ ।

चरण ३: तालिका नं. ९ मा दिइए बमोजिम जम्मा रोयल्टीमा सूचकको अंश र सूचकमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अंश (भार)को प्रयोग गरी जम्मा रोयल्टीमा तहगत सरकारको सूचकगत हिस्सा (ISGi) यसरी हिसाब गरिएको छः

$$ISGi = \frac{Li * SGi}{100}$$

जहाँ, Li = जम्मा रोयल्टीमा सूचक (i=१,२,३,४,५) को हिस्सा

SGi = सूचकमा तहगत सरकार (Gi=F (संघ), P (प्रदेश) र L (स्थानीय तह)) को हिस्सा

यही सूत्रको प्रयोग गरी सबै सूचकको सन्दर्भमा सबै तहका सरकारको हिस्सा निकालिएको छ ।

चरण ४: सबै पाँच वटै सूचकहरूमा तहगत सरकारको सूचकगत हिस्सालाई जोडेर जम्मा रोयल्टीमा तहगत सरकारको हिस्सा निकालिएको छ ।^{३४} यहाँ, जम्मा रोयल्टीमा,

$$\text{संघ सरकारको हिस्सा (FSR)} = \sum ISGif$$

जहाँ, ISGif = संघ सरकारको सूचकगत हिस्सा

$$\text{प्रदेश सरकारको हिस्सा (PSR)} = \sum ISGip$$

छ. जहाँ, ISGip = प्रदेशको सूचकगत हिस्सा

$$\text{स्थानीय तहको हिस्सा (LSR)} = \sum ISGil$$

ज. जहाँ, ISGil = स्थानीय तहको सूचकगत हिस्सा

यिनै सूत्रको आधारमा हरेक रोयल्टी स्रोतमा तहगत सरकारको हिस्सा निर्धारण गरिएको छ (तालिका नं १०)

चरण ५: हरेक रोयल्टी स्रोतका सन्दर्भमा जम्मा विभाज्य रोयल्टी रकम (TR) लाई तहगत सरकारको हिस्साले गुणा गरेर तहगत सरकारले प्राप्त गर्ने रोयल्टी रकम यसरी निकाल्न सकिन्छः

$$\text{संघ सरकारले प्राप्त गर्ने रोयल्टी रकम (TRF)} = FSR * TR$$

$$\text{प्रदेश सरकारले प्राप्त गर्ने रोयल्टी रकम (TRP)} = PSR * TR$$

$$\text{स्थानीय सरकारले प्राप्त गर्ने रोयल्टी रकम (TRL)} = LSR * TR$$

^{३३} यहाँ संघ भन्नाले नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तह भन्नाले सम्बन्धित (प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्रभावित) प्रदेश र स्थानीय तहलाई जनाइएको छ- अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ अनुसूची ४ का अनुसार) ।

^{३४} रोयल्टीको स्रोत अनुसार सूचकहरू र तिनको भार, संघ, प्रदेश, स्थानीय तहको सूचकगत हिस्सा र त्यसको पुष्ट्याई, जम्मा विभाज्य रकममा संघ, सम्बन्धित प्रदेश र सम्बन्धित स्थानीय तहको हिस्सा निर्धारणको विस्तृत ढाँचा अनुसूची ८ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.५.३ रोयल्टी बाँडफाँटको परिमार्जनको निम्ति प्रस्तावित संरचना

माथि उल्लेखित (चरण १-४) को प्रक्रियाबाट सबै पाँच किसिमका प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको सन्दर्भमा तयार गरिएको संघ (नेपाल सरकार), सम्बन्धित प्रदेश र सम्बन्धित स्थानीय तहको हिस्सा निर्धारण सहितको रोयल्टी बाँडफाँटको संरचना निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ (तालिका १०):

तालिका १०: प्राकृतिक स्रोत रोयल्टी बाँडफाँटको निम्ति प्रस्तावित संरचना (प्रतिशतमा)^{३५}

	रोयल्टीको स्रोत	नेपाल सरकार	सम्बन्धित प्रदेश	सम्बन्धित स्थानीय तह	जम्मा
१	पर्वतारोहण	49.0	22.5	28.5	100
२	विद्युत	45.5	23.0	31.5	100
३	(क) राष्ट्रिय वन	22.5	48.0	29.5	100
	(ख) संरक्षित क्षेत्र	47.5	22.0	30.5	100
४	खानी तथा खनिज	38.5	28.0	33.5	100
५	रेडियो फ्रिक्वेन्सी ^{३६}	55.5	20.0	24.5	100

द्रष्टव्य: (१) नेपाल सरकारले आयोगको सिफारिशमा प्राकृतिक स्रोत उपयोगबाट प्रभावित हुने प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई त्यसरी प्रभावित भएको अनुपातमा समन्यायिक रूपमा प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट र वितरण गर्नेछ ।

(२) विद्युत प्रसारण लाइनको प्रभावको सम्बोधनको निम्ति विद्युत क्षेत्रबाट प्राप्त रोयल्टीको संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको हिस्सा मध्येबाट क्रमशः २:१:१ अनुपातमा^{३७} निम्नानुसार रकम जम्मा गरी विद्युत प्रसारण लाइन प्रभाव व्यवस्थापन कोष खडा गरी प्रसारण लाइनबाट प्रभावित हुने स्थानीय तहहरूलाई प्रभावित भएको अनुपातमा बाँडफाँट र वितरण गर्नेछः^{३८}

विद्युत राष्ट्रिय प्रसारण लाइनको प्रभाव व्यवस्थापन कोष:

शीर्षक	हिस्सा			
	संघबाट	प्रदेशबाट	स्थानीय तहबाट	जम्मा हिस्सा
कोषमा जम्मा गरिने विद्युत रोयल्टीको हिस्सा (प्रतिशत)	१०	५	५	२०

^{३५} विद्यमान संरचना र परिमार्जित संरचनामा हुन आउने औसत अनुपात निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ:

	औसत हिस्सा	नेपाल सरकार	सम्बन्धित प्रदेश	सम्बन्धित स्थानीय तह	जम्मा
विद्यमान संरचना		५०	२५	२५	१००
परिमार्जित (रेडियो फ्रिक्वेन्सी बाहेक)		40.6	28.7	30.7	100
परिमार्जित (रेडियो फ्रिक्वेन्सी सहित)		43.1	27.3	29.7	100

^{३६} रेडियो फ्रिक्वेन्सीको रोयल्टी बाँडफाँटको निम्ति राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले नेपाल सरकार समक्ष सिफारिश गरे पनि उक्त संकलित रोयल्टी हालसम्म बाँडफाँट र वितरण भएको भएको छैन ।

^{३७} संविधान को अनुसूची ५(१२), ६ (७), ९ (५)) र विद्युत ऐन र कानून बमोजिम विद्युत प्रसारण लाइन सम्बन्धी सबभन्दा बढी जिम्मेवारी संघ सरकारको रहेको कारण २:१:१ अनुपात कायम गरिएको ।

^{३८} विद्युत क्षेत्रको रोयल्टी बाँडफाँटका विद्यमान संरचना, आधार र ढाँचामा विद्युत प्रसारण (ट्रान्समिसन) लाइनबाट समुदायमा पर्न जाने सामाजिक आर्थिक प्रभावलाई सम्बोधन हुन सकेको छैन । यो मुद्दा सरोकारवाला प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूबाट जोडदार रूपले उठिरहेको छ । साथै, स्वतन्त्र विज्ञहरू र नागरिक तहबाट पनि यो विषयमा आवाज उठिरहेको छ । विद्युत ऐन २०४९ (संशोधन २०७४), विद्युत नियमावली २०५० (संशोधन २०७३) समेतका आधारमा विद्युत प्रसारण लाइनको क्षमता अनुसार यसका परिभाषित राइट अफ वे मा पर्ने जमीनको क्षतिपूर्ति स्वरूप एक पटकको निम्ति न्यून रकम दिने गरिएको छ । तर प्रसारण लाइनको कारण नजिकका क्षेत्रमा खेतिपाती, आवास निर्माण र जग्गाको मुल्यांकन जस्ता विषयमा प्रतिकूल असर पर्नुका साथै उच्च भोल्टेजका कारण निकटवर्ती स्थानीय समुदायले सदाको लागि जनधनको क्षतिको सम्भावित जोखिमको सामना गरिरहनु पर्ने भएकोले रोयल्टी बाँडफाँटमा विद्युत प्रसारण (ट्रान्समिसन) लाइनको प्रभावको सम्बोधन गर्नु अति न्यायोचित र आवश्यक छ ।

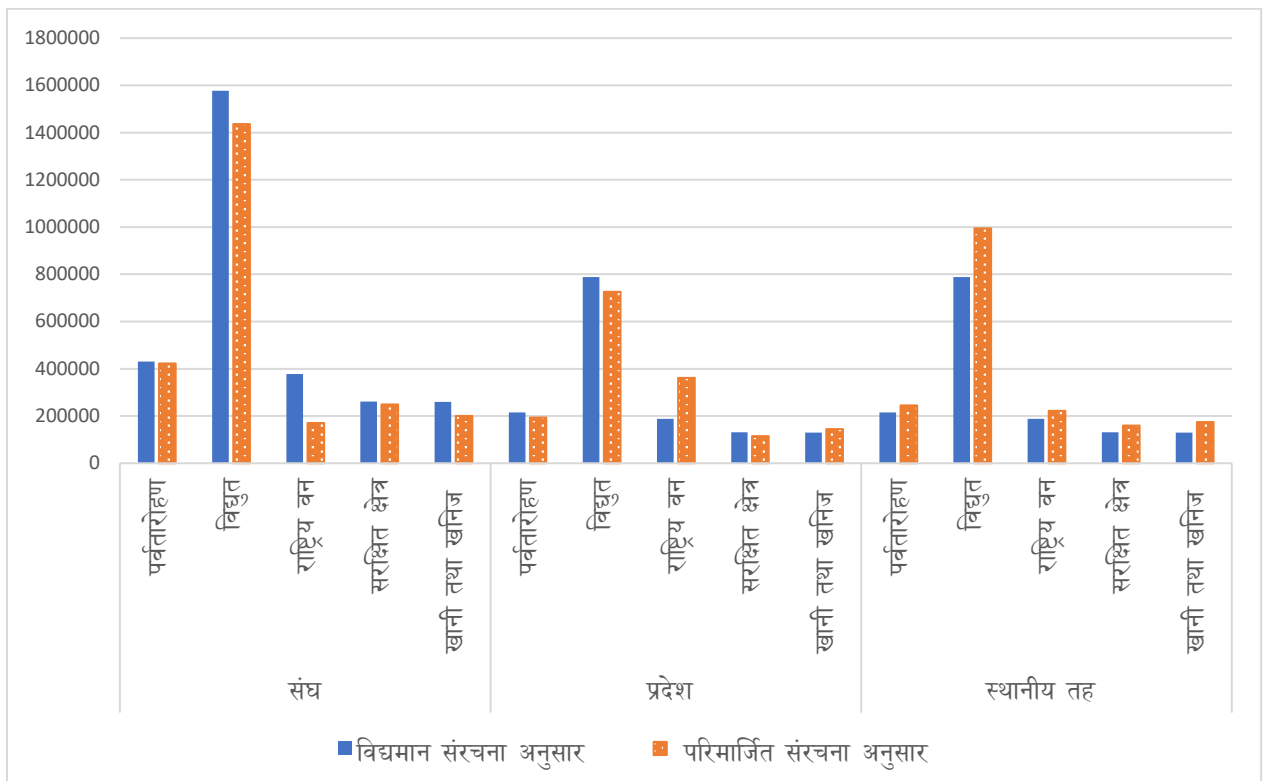
(३) यस अनुसूची बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहलाई गरिने प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले प्रत्येक पाँच वर्षमा पुनरावलोकन गरी नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

४.५.४ रोयल्टीको तहगत हिस्सामा परिमार्जित संरचनाको असर

रोयल्टी बाँडफाँटको प्रस्तावित संरचनाको आधारमा हिसाब गर्दा तहगत सरकारले प्राप्त गर्ने रकममा केही परिवर्तन हुन आउँछ । आ. व. २०७९/८० को शीर्षकगत रोयल्टीमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने रकमको प्रवृत्ति तल चित्र ६ मा प्रस्तुत गरिएको छः

विद्यमान संरचनाको सट्टा परिमार्जित संरचनाको प्रयोग गर्ने हो भने संघ सरकारले प्राप्त गर्ने रकम सबभन्दा बढी राष्ट्रिय वनमा ५५% र खानी तथा खनिजमा २३% ले घट्ने र बाँकी सबै स्रोतमा भने न्यून मात्रामा घट्ने देखिन्छ । प्रदेश सरकारले प्राप्त गर्ने रकम राष्ट्रिय वन र खानी तथा खनिजमा क्रमशः ९२% र १२% ले बढ्ने देखिन्छ भने बाँकी सबै स्रोतहरूमा १२% भन्दा कमले घट्ने देखिन्छ । स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने रकम भने सबै स्रोतमा १२% भन्दा बढीले बढ्ने र खानी तथा खनिज र विद्युतमा सबभन्दा बढी क्रमशः ३४% र २६% ले बढ्ने देखिन्छ । यसरी हेर्दा, प्रस्तावित संरचनाले प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट प्रत्यक्ष प्रभाव भोग्ने स्थानीय तहलाई बढी हिस्सा बाँडफाँट गरिनुपर्छ भन्ने अन्तरक्रिया र परामर्शमा सहभागी प्रायः सबैबाट प्राप्त सुझावलाई आत्मसात गरेको देखिन्छ ।

चित्र ६: विद्यमान संरचना र परिमार्जित संरचनाको आधारमा तहगत सरकारले प्राप्त गर्ने रकमको प्रवृत्ति - आ. व. २०७९/८० को संकलित रोयल्टीमा आधारित (रु. हजारमा)

स्रोत: राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको डाटाबेसको आधारमा हिसाब गरिएको ।

प्रस्तावित संरचनामा संघको हिस्सा घट्ने भएतापनि समग्रमा (जम्मा हिस्सामा) १०% भन्दा कम मात्र घट्ने र यसबाट हुन आउने रकम^{३९} संघ सरकारको जम्मा राजश्वको तुलनामा अत्यन्तै न्यून हुने हुनाले यसको निर्णय र कार्यान्वयन सहज नै हुन्छ । यसका साथै, प्रदेशको अंश समग्रमा पहिले भन्दा बढी भएकोले र वनमा उसले आफ्नो अधिकार क्षेत्र अनुसार धेरै हिस्सा प्राप्त गर्ने भएकोले प्रदेश सरकारहरूले पनि यसलाई सहजतापूर्वक आत्मसात गर्न सक्छन् । पर्वतारोहण, विद्युत र संरक्षित क्षेत्रको हिस्सा घट्ने गणपनि कम मात्रामा घट्ने हुँदा यी शीर्षकबाट रोयल्टी प्राप्त गर्ने प्रदेशहरूको गुनासो केही हद सम्म मात्र रहन सक्छ । स्थानीय तहको हिस्सा बाँडफाँटको अभ्यासमा रहेका सबै शीर्षकहरूमा विद्यमान संरचनामा भन्दा बढ्ने भएकोले स्थानीय तह यो संरचना प्रति सबै भन्दा सकारात्मक हुनसक्ने देखिन्छ । सारांशमा भन्नुपर्दा, संरचना (Vertical Sharing) मा हुने परिवर्तनले सम्बन्धित प्रदेशहरू र सम्बन्धित स्थानीय तहको बीच गरिने बाँडफाँट (Horizontal Sharing) मा प्रदेशको हकमा वन र खानी तथा खनिज रोयल्टीको सम्बन्धमा सकारात्मक (हिस्सा बढ्ने) र पर्वतारोहण, विद्युत र संरक्षित क्षेत्रको हकमा केही नकारात्मक (हिस्सा घट्ने) असर पर्छ भने स्थानीय तहहरूको हकमा भने सकारात्मक (सबै स्रोतमा हिस्सा बढ्ने) असर पर्ने देखिन्छ । जसले प्रभावको विस्तार सहित सहित अन्तर प्रदेश र अन्तर स्थानीय तह बाँडफाँटको निम्ति थप स्रोतको व्यवस्था समेत गर्दछ । यसरी हेर्दा, पहिलो पटकको हुन गइरहेको पुनरावलोकन र परिमार्जन सामान्य, सर्व स्वीकार्य, व्यावहारिक र कार्यान्वयनयोग्य हुने देखिन्छ । जसले तीन तहको बीचमा सौहार्दता प्रवर्धनमा मद्दत नै गर्दछ ।

४.५.५ रोयल्टी बाँडफाँटको प्रस्तावित संरचनाको सबल तथा कमजोर पक्षहरू

समग्रमा भन्नुपर्दा, प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको परिमार्जित र प्रस्तावित संरचनाले प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी बाँडफाँटको अभ्यासलाई तदर्थ राजनैतिक निर्णयमा आधारित प्रचलित राष्ट्रिय अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास भन्दा बढी तथ्यसँगत र वैज्ञानिक बनाउने बाटो खोलेको छ । गुणात्मक मुल्यांकनको कसीबाट प्रस्तावित संरचनाको प्रमुख सबल र कमजोर पक्षलाई संक्षिप्तमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ:

सबल पक्ष

का वैधानिक (Legitimate): प्रस्तावित संरचना सैद्धान्तिक र कानूनी हिसाबले तुलनात्मक रूपमा बढी वैध (Legitimate) छ । निश्चित आधारहरू र तथ्यहरूमा टेकेर तयार गरिएको हुनाले यो संरचना विद्यमान संरचना जस्तो राजनैतिक निर्णय मात्र नभै त्यो भन्दा बढी वैज्ञानिक र न्यायोचित हुन्छ । यसले प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको अन्तरसरकारी बाँडफाँटको अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त, मान्यता र उद्देश्यलाई विद्यमान संरचनाले भन्दा बढी आत्मसात गरेको छ । मुलुकको संविधान र कानूनको मर्मलाई यसले अझ बढी समेटेको छ । प्रस्तावित संरचना खासगरी प्रभाव उत्पत्तिको सिद्धान्त (Derivative Principle) मा आधारित छ ।

ख सामान्य र व्यावहारिक (Simple and Practical): सजिलो सूत्र र गणना विधिमा आधारित प्रस्तावित संरचना सामान्य, बोधगम्य र कार्यान्वयनयोग्य छ । रोयल्टी स्रोतको किसिम अनुसार तहगत सरकारको अधिकार र दायित्वमा आधारित भएकोले बढी व्यावहारिक छ ।

^{३९} आ.व. २०७९/८० मा नेपाल सरकारले पाएको हिस्सा रु. २ अर्ब ९० करोड ६५ लाख ९६ हजार छ । यसको १०% ले हुन आउने रकम जम्मा रु. २९ करोड ६ लाख ६० हजार हुन्छ ।

- ग। दक्ष र प्रभावकारी (Efficient and Effective):** प्रस्तावित संरचना तुलनात्मक रूपमा बढी दक्ष र प्रभावकारी छ । विभिन्न प्रकारका प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको सन्दर्भमा अलग अलग अनुपात भएको प्रस्तावित संरचना सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत प्रतिको तहगत अधिकार, दायित्व र प्रभावको प्रकृति एवम् आयामलाई सम्बोधन गर्ने कुरामा प्रभावकारी देखिन्छ । प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र परिचालनमा तहगत दायित्व अनुसारको खर्च जिम्मेवारीलाई आधार मानी यो संरचना तयार गरिएकोले यसले तहगत सरकारलाई रोयल्टी बाँडफाँटको उद्देश्य अनुरूप खर्च गर्न मार्गदर्शन समेत गर्दछ । प्रदेश र स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार र दायित्व अनुसारको हिस्सा प्राप्त गर्ने र जम्मा रोयल्टीमा तिनीहरूको हिस्सा विद्यमान संरचनामा भन्दा बढ्न जाने कारण प्रस्तावित संरचनाले तल्ला तहका सरकारहरूलाई स्रोतका हिसाबले सबल बनाउने संघीयताको मर्मलाई आत्मसात गर्ने कोशिस गरेको छ । यसमा तीनै तहका सरकारको स्रोत बाँडफाँट विद्यमान संरचनामा भन्दा तुलनात्मक रूपमा सन्तुलनमुखी छ ।
- घ। समन्यायिक (Fair and Equitable):** संविधान र कानूनले तोकेको तहगत अधिकार र दायित्वको तुलनात्मक गणनामा आधारित भएको हुँदा विद्यमान संरचना भन्दा प्रस्तावित संरचना तुलनात्मक रूपमा समन्यायिक छ । प्रस्तावित संरचनामा प्रदेश र स्थानीय तहको हिस्सा बढ्न गएकोले यसबाट संघ र प्रदेश तथा स्थानीय तहको हिस्सामा रहेको अन्तरलाई पहिलेको तुलनामा साँघुरो बनाएको छ । यो संरचनाले ठाडो वित्तीय असन्तुलन (Vertical Fiscal Imbalance) लाई केही मात्रामा भए पनि कम गर्न सहयोग पुर्याएको छ । तहगत सरकारमा पर्ने प्रभाव र स्रोत माथिको तिनीहरूको पहुँचको सन्तुलनमा योगदान गरेको छ । साथै, यसले तल्ला तहका सरकारका बीच हुने रोयल्टी बाँडफाँट मार्फत् छुटेका प्रभावहरू र प्रभाव क्षेत्र तथा समुदायलाई सम्बोधन गर्न पनि थप स्रोतको व्यवस्था मार्फत् मद्दत पुर्याउन सक्छ ।
- ङ। समावेशी र पारदर्शी (Inclusive and Transparent):** विभिन्न तहको अन्तरक्रिया, छलफल र परामर्श मार्फत् सरोकारवालाबाट प्राप्त सुझावहरू र प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटका विभिन्न सिद्धान्त र मान्यतामा आधारित प्रष्ट सूचक र सूत्रको प्रयोग गरी तयार गरिएको हुनाले प्रस्तावित संरचना सहभागितात्मक, समावेशी र पारदर्शी छ । यस्तो संरचनाको तर्जुमाको प्रक्रिया र मापदण्ड बारेमा सरोकारवालाहरूमा एकहद सम्म जानकारी छ ।
- च। जवाफदेही (Accountable):** तहगत अधिकार, दायित्व र प्रभावको प्रकृति, आयाम र गहनता, त्यस अनुसारको खर्च जिम्मेवारीको सम्बोधन, तल्ला तहका सरकारहरूलाई स्रोतका हिसाबले सबल बनाउने संघीयताको मर्मलाई आत्मसात गर्ने कोशिस र निर्णय प्रक्रियामा तल्ला तहका सरकारको भूमिकाको सम्बोधनको विशेषता सहित परिमार्जित संरचना तुलनात्मक रूपमा बढी जवाफदेही छ ।
- छ। राष्ट्रिय एकता प्रवर्द्धक/संघटक (Integrative):** सूचक र सूत्रमा आधारित, समावेशी र पारदर्शी प्रक्रिया मार्फत् तर्जुमा गरिएको प्रस्तावित संरचना अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहको हिस्सा वृद्धि हुने भएकोले संघ र तल्ला तहका सरकारको बीचको सौहार्दता र एकताको प्रवर्धन गर्छ ।
- ज। अनुकूलनयोग्य (Adaptable):** प्रस्तावित संरचनाले परिवर्तित सन्दर्भमा नयाँ आवश्यकता अनुरूप परिमार्जन हुनसक्ने अनुकूलनता र एकहद सम्मको लचकताको चरित्र बोकेको छ । यो संरचना सूचकमा आधारित

भएकोले यसलाई आवधिक रूपमा वैज्ञानिक र तथ्यगत ढंगले परिमार्जन गरी सक्षम बनाउँदै लैजान सकिन्छ ।

कमजोर पक्ष

- का प्रस्तावित संरचना खासगरी गुणात्मक तथ्यांकमा आधारित छ । यसमा भएका सूचकहरूको परिमाण तोक्ने काम जटिल हुने भएकोले विश्लेषणमा परिमाणात्मक विधिको प्रयोग गर्न सकिएको छैन ।
- ख। खासगरी सूचकमा आधारित संरचनाको पहिलो अभ्यास र गुणात्मक तथ्यांकमा आधारित यो प्रस्तावित संरचनामा हरेक सूचकहरू अनुरूपका उपसूचकहरूको व्यवस्था गरी यसलाई थप गहन र परिष्कृत बनाउँदै जाने मार्ग अझै खुल्ला रहेको छ ।
- गा। यसले तीन तहका सरकारहरूको बीच प्राथमिकता, योजना र क्रियाकलापमा तालमेल हुने व्यवस्थालाई भने स्पष्ट गर्न सकेको छैन । जुन कुरा कानूनी व्यवस्था गरी स्पष्ट गर्नु आवश्यक हुन्छ ।
- घ। प्रभावित क्षेत्र र समुदायसम्म लाभको वितरण गर्ने संवैधानिक उद्देश्य अनुरूपको कानूनी व्यवस्था नहुँदा प्रस्तावित संरचनामा पनि सामाजिक न्याय र समावेशिताको पक्ष कमजोर रहने देखिन्छ । जसलाई कानून र विधिद्वारा निर्देशित गर्नु आवश्यक छ ।
- ङ। प्रस्तावित संरचनाले कतिपय अन्तरराष्ट्रिय अभ्यासमा रहेका संरक्षण र व्यवस्थापन कोष, विशेष सहभागिता कोष, अध्ययन अनुसन्धान कोष लगायतका विशेष कोषको व्यवस्था गरी त्यस्ता विषयको सम्बोधन गर्न सकेको छैन ।
- च। विद्यमान संरचनाले जस्तै प्रस्तावित संरचनाले पनि कतिपय अन्तरराष्ट्रिय अभ्यासमा रहेको गैर-उत्पादक/गैर-प्रभावित प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरूलाई रोयल्टीको हिस्सेदार बनाउने कुरामा ध्यान दिन सकेको छैन अर्थात् तिनीहरूको गुनासो सम्बोधन गर्न सकेको छैन ।
- छ। प्रस्तावित संरचनाले प्राकृतिक स्रोत संरक्षण र परिचालनका सन्दर्भमा आइपर्ने प्रदेश तथा स्थानीय तहको केही खर्च आवश्यकताको मात्र सम्बोधन गर्न सक्छ ।
- ज। प्रस्तावित संरचनामा रोयल्टी बाँडफाँटको खास उद्देश्य अनुरूपका क्रियाकलापमा स्रोतको उपयोगको सुनिश्चितता हुने प्रावधान र त्यसको अनुगमन संयन्त्रको व्यवस्था कानून बनाइ थप गर्नु आवश्यक छ ।
- झ। प्राकृतिक स्रोतको समग्र प्रभावको क्षेत्र र दायरा फराकिलो हुने र प्रभावित एवम् गैर-प्रभावित क्षेत्रको प्रष्ट सीमांकन गर्न कठिन हुने भएकोले प्रस्तावित संरचनामा पनि सीमितता छ ।
- ञ। प्रस्तावित संरचनाले प्रदेशहरू र स्थानीय तहहरूबीच आयमा असमानतालाई केही मात्रामा मात्र न्यूनीकरण गर्न सक्छ ।

४.५.६ प्रस्तावित संरचनाको सन्दर्भमा उठ्न सक्ने गुनासो वा विवादहरू

प्रस्तावित संरचना अनुसार रोयल्टीमा प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूले तिनीहरूको अपेक्षा अनुसारको हिस्सा प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा अझै केही गुनासो आउन सक्छ । पर्वतारोहण, विद्युत र संरक्षित क्षेत्रको रोयल्टीमा प्रदेशको हिस्सा विद्यमान संरचनामा भन्दा घट्ने भएकोले केही गुनासो आउन सक्छ ।

- ❖ परिमार्जित संरचनामा पनि रोयल्टी प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा गैर-उत्पादक/गैर-प्रभावित प्रदेश र स्थानीय तहको गुनासो यथावत रहने हुन्छ ।
- ❖ प्रस्ताव गरिए बमोजिमको विद्युत प्रसारण (ट्रान्समिसन) लाइनको प्रभावको सम्बोधन गर्ने व्यवस्था नहुन्जेल सम्म प्रस्तावित संरचना प्रति पानी प्रभावित प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूको गुनासो कायमै रहन सक्छ ।

परिच्छेद 5: सारांश र सुझावहरू

5.1 सारांश

विश्वमा प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण, परिचालन र त्यसबाट प्राप्त लाभको वितरणको सन्दर्भमा विभिन्न सिद्धान्तहरू अभ्यासमा छन् । यसैगरी, यिनै सन्दर्भमा स्टकहोम कन्फेरेन्स र रियो कन्फेरेन्स लगायतका थुप्रै सम्मेलनहरूले विभिन्न अन्तरराष्ट्रिय सन्धि तथा कानूनहरूको निर्माण गरेको छ । जसले प्राकृतिक स्रोतको स्वामित्व, संरक्षण, परिचालनमा तहगत सरकारहरू र स्थानीय समुदायको भूमिका र त्यसबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक बाँडफाँटमा तिनीहरूको हिस्सेदारीको बारेमा उल्लेख गरेका छन् । यस पृष्ठभूमिमा, विभिन्न मुलुकहरूले प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी र अन्य आयहरूको तहगत सरकार र स्थानीय समुदायहरूको बीच बाँडफाँटको निम्ति आ-आफना मुलुक अनुकूलका विभिन्न प्रणालीहरूको अवलम्बन गरेका छन् । नेपालमा संघीय संरचना बमोजिमका शासकीय इकाईहरूको निर्माण र कार्यसंचालनले आधा दशक भन्दा बढी पार गरिसकेको छ । नेपालको संविधानले तीनै तहका सरकारका अधिकार र जिम्मेवारी स्पष्ट गरिसकेको छ । यस अवधिमा संघीयता कार्यान्वयन सम्बन्धी थुप्रै ऐन कानूनहरू निर्माण र कार्यान्वयन भैसकेका छन् भने कतिपय ऐन कानूनहरू अझै निर्माण हुन बाँकी छन् । प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट प्राप्त रोयल्टीको तीन तहका सरकारहरूको बीच बाँडफाँटका सम्बन्धमा अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ ले व्यवस्था गरेको छ । संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच क्रमशः ५०:२५:२५ को अनुपातमा बाँडफाँट हुने गरी तर्जुमा गरिएको ऐनको अनुसूची ४ मा व्यवस्थित यो रोयल्टी बाँडफाँट संरचनामा प्रभावित प्रदेश र स्थानीय तहबीच प्रभावित भएको आधारमा समन्यायिक वितरण गर्नुपर्ने र यो संरचना हरेक पाँच वर्षमा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिशमा पुनरावलोकन गर्न सकिने प्रावधान राखिएको छ । यसै पृष्ठभूमिमा, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सम्बन्धित विज्ञहरूलाई परिचालन गरी यो अध्ययन सम्पन्न गरेको छ ।

प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको विद्यमान संरचनाको पुनरावलोकन गरी नयाँ संरचनाको सुझाव गर्ने उद्देश्यका साथ गरिएको यस अध्ययनको क्रममा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त, कानून र अभ्यासका साथै राष्ट्रिय कानूनहरू र अभ्यास समेतका विभिन्न दस्तावेजहरूको अध्ययन, तहगत सरकार र सरोकारवालाहरूसँगको अन्तरक्रिया, स्वतन्त्र विषय विज्ञहरूसँग गरिएको परामर्श र आयोग मार्फत् प्राप्त भएका सूचना र सुझावहरू समेतको विश्लेषण गरी माथि परिच्छेद ४ को भाग ४.५ मा उल्लेखित विधिबाट आंकलन गरी तालिका १० बमोजिमको परिमार्जित संरचना तयार र प्रस्ताव गरिएको छ । प्राकृतिक स्रोत, त्यसको परिचालन र रोयल्टी संकलन तथा उपयोगमा मुलुकको संविधान र ऐनकानूनहरूले तोकेको तहगत (संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको) अधिकार एवम् जिम्मेवारी र त्यस अनुरूपको भूमिकाको आयामलाई सूचकमा परिणत गरी तयार गरिएको यो संरचनामा प्राकृतिक स्रोत परिचालनका अलग अलग क्षेत्र (अर्थात् रोयल्टी शीर्षक) को लागि अलग अनुपात कायम गरिएको छ । प्रस्तावित संरचना विद्यमान संरचना भन्दा बढी वैज्ञानिक, तथ्यसंगत, व्यवहारिक, समावेशी, पारदर्शी, समन्यायिक, सन्तुलित, दक्ष र प्रभावकारी हुनसक्ने विश्वास गरिएको छ ।

5.2 सुझावहरू

समग्र सुझावहरू

दस्तावेज अध्ययन, अन्तरक्रिया र परामर्श लगायतका स्रोतबाट प्राप्त सूचनाहरूको विश्लेषणको आधारमा रोयल्टी बाँडफाँटको सन्दर्भमा मुख्य सुझावहरूलाई बूँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ११: प्रमुख कानूनी, नीतिगत, व्यवस्थापकीय र अध्ययन अनुसन्धानसँग सम्बन्धित सुझावहरू

क्र. स.	सुझाव	कार्यान्वयनको जिम्मेवारी. ^{४०}
क.	कानूनी र नीतिगत	
१	संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका बीच प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको प्रस्तावित संरचनामा सरोकारवालाहरू सँग यथाशीघ्र सहमति कायम गरी र कानूनी व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा लैजाने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय, अन्तरसरकारी वित्त परिषद
२.	प्राकृतिक स्रोत, त्यसको परिचालन र रोयल्टीसँग सम्बन्धित तहगत अधिकार र दायित्व सम्बन्धमा अझै स्पष्ट नभएका विषयहरूको अध्ययन गरी संविधानको मर्म अनुरूप कानूनहरूद्वारा स्पष्ट गर्ने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय, संसद
३	प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी रकमलाई प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र त्यसको परिचालनबाट उत्पन्न प्रतिकूल प्रभाव व्यवस्थापनमा नै खर्च गर्ने गरी आवश्यक कानूनी व्यवस्था मिलाउने (ऐन, नियम, मार्गदर्शन निर्माण)	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय
४	अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ ले रोयल्टीलाई पनि राजश्व बाँडफाँटको रूपमा परिभाषित गरेको र ऐनको दफा २१ (४) ले प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफ्नो आन्तरिक आय र राजश्व बाँडफाँटबाट प्रशासनिक खर्च पुग्ने गरी आय व्ययको अनुमान पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेकोमा रोयल्टीबाट प्राप्त रकम प्रशासनिक खर्चको रूपमा खर्च गर्न नसक्ने गरी उक्त ऐनमा संशोधन गर्ने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय, संसद
५	वन र संरक्षित क्षेत्र सम्बन्धमा संघ र प्रदेशको अधिकार र जिम्मेवारी फरक भएकोले अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ को अनुसूची ४ मा वन र संरक्षित क्षेत्रलाई अलग अलग शीर्षकमा रहने गरी ऐन संशोधन गर्ने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय, संसद
६	रोयल्टीबाट प्राप्त रकमको निश्चित अंश प्रभावित क्षेत्र र समुदायमा पुग्ने गरी खर्च गर्ने र स्रोतको संरक्षण एवम् व्यवस्थापनमा लगाउनुपर्ने शर्त सहितको कानूनी व्यवस्था मिलाउने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय
७	प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट हुने प्रभाव मापनको आधार, प्रभावित क्षेत्र र समुदायको परिभाषा सहित नेपालको संविधानको धारा ५९ (४) अनुसारको प्रावधानलाई कार्यान्वयन गर्ने गरी थप कानूनी व्यवस्था मिलाउने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय, संसद

^{४०} यी सबै कार्यजिम्मेवारीको सम्पादनको सिलसिलामा राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले तयारी, समन्वय र सहजीकरण कार्य सहित मुख्य भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने छ ।

क्र. स.	सुझाव	कार्यान्वयनको जिम्मेवारी ^{४०}
८	प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी संकलन र बाँडफाँटसँग सम्बन्धित ऐन र अन्य विषय क्षेत्रगत (पर्यटन, वन, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन, खानी तथा खनिजसँग सम्बन्धित) ऐनमा बाझिएका प्रावधानहरूको विस्तृत अध्ययन गरी ऐनहरूमा संशोधन गरी त्यसलाई एकरूपता कायम गर्ने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, अन्य सम्बन्धित मन्त्रालयहरू, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय, संसद
९	हाल पर्वतारोहण र संरक्षित क्षेत्रबाट गैर-सरकारी संस्थाहरूद्वारा रोयल्टी संकलन र त्यसको केही अंश उपयोग गर्ने गरिएको भन्ने गुनासोलाई सम्बोधन गर्दै त्यसलाई संघीय विभाज्य कोष मार्फत् अन्य रोयल्टी झैं सूत्रमा आधारित भएर तीन तहका सरकारबीच बाँडफाँट हुने व्यवस्था मिलाउने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, पर्यटन मन्त्रालय, वन तथा भू संरक्षण मन्त्रालय, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय
ख.	व्यवस्थापकीय	
१०	ढुंगा, गिटी र बालुवा उत्खनन र बिक्रीलाई रोयल्टीको दायरा भित्र ल्याई तहगत सरकारका बीच बाँडफाँट गर्ने प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, अन्तरसरकारी वित्त परिषद
११	कार्य सम्पादन मुल्यांकन सूचकलाई प्रदेश र स्थानीय तहहरूबीच हुने रोयल्टी बाँडफाँटको आधार र ढाँचामा समावेश गर्ने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग
१२	हाल पर्वतारोहण, वन, खानी तथा खनिज स्रोतको परिचालनबाट प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले पनि रोयल्टी संकलन गर्ने गरेकोमा त्यसलाई एकद्वार प्रणालीमा व्यवस्थित गर्ने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, अर्थ मन्त्रालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय
१३	रोयल्टीको पानी तथा अन्य शीर्षकको विस्तृतिकरण (रेडियो फ्रिक्वेन्सी, पानी व्यवसाय आदि), त्यस अनुरूप रोयल्टी संकलन र वितरणको निम्ति आवश्यक गृहकार्य र कार्यान्वयनको व्यवस्था गर्ने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, अर्थ मन्त्रालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय
१४	रोयल्टी बाँडफाँट र निकासको तालिका निर्माण र सार्वजनिकीकरण र कार्यान्वयन	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, अर्थ मन्त्रालय र महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय
१५	प्रदेश तथा स्थानीय तहको सफ्टवेयरमा रोयल्टी शीर्षकबाट प्राप्त रकमको अलग शीर्षक सहित हिसाब हुने गरी व्यवस्था मिलाउने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय र प्रदेश सरकार, स्थानीय तह
१६.	रोयल्टी व्यवस्थापनको समग्र अनुगमन मुल्यांकनको लागि अनुगमन प्रणालीको विकास गर्ने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, अर्थ मन्त्रालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय
१७	अझै प्रभावकारी कार्यसम्पादनको निम्ति राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगलाई आवश्यकता अनुसार कानूनी, वित्तीय, दक्ष जनशक्ति, पूर्वाधारको हिसाबले सबल बनाउने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, अर्थ मन्त्रालय र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालय
१८	सरोकारवाला सरकार र समुदायको निम्ति प्राकृतिक स्रोत परिचालन, रोयल्टी र यसको व्यवस्थापन सम्बन्धी जानकारीमुलक कार्यक्रमको आयोजना गर्ने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग
ग.	अध्ययन अनुसन्धान र तथ्यांक व्यवस्थापन	

क्र. स.	सुझाव	कार्यान्वयनको जिम्मेवारी ^{४०}
१९	प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको बाँडफाँट वैज्ञानिक र न्यायोचित ढंगले गर्न यससँग सम्बन्धित तथ्यांकको व्यवस्थापन गर्ने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, सम्बन्धित विभागहरू र राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालय
२०	रोयल्टीको परिमाणलाई वृद्धि गर्न रोयल्टी सिर्जना गर्नसक्ने प्राकृतिक स्रोतको परिचालनको सम्भाव्यता अध्ययनलाई सम्बन्धित विभाग मार्फत् द्रुत गतिमा अघि बढाउने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, अर्थ मन्त्रालय, सम्बन्धित मन्त्रालय र विभागहरू
२१	रोयल्टीको पानी तथा अन्य शीर्षकको विस्तृतिकरण (रेडियो फ्रिक्वेन्सी, सौर्य उर्जा, पानी व्यवसाय आदि), त्यस अनुरूप रोयल्टी संकलन र वितरणको निम्ति आवश्यक सम्भाव्यता अध्ययन, गृहकार्य र कार्यान्वयनको व्यवस्था गर्ने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, अर्थ मन्त्रालय र प्रधानमन्त्रीको कार्यालय
२२	रोयल्टीको परिमाण धेरै बढ्न गएको अवस्थामा यसको बाँडफाँटको दायरालाई गैर-उत्पादक र गैर-प्रभावित क्षेत्रसम्म बढाउन सकिने वा नसकिने विषयको अध्ययन गर्दै जाने	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग

केही महत्वपूर्ण मुद्दागत सुझावहरू

१. विद्युत रोयल्टी वितरणमा जलाधार क्षेत्रको संरक्षण र तल्लो तटीय क्षेत्रमा सम्भावित विपद जोखिमको सम्बोधन

विद्युत संरचनाको माथिल्ला र तल्ला क्षेत्रमा रहेका स्थानीय तहहरूबाट यो गुनासो जोडदार रूप उठेको छ । माथिल्लो क्षेत्र (जलाधार क्षेत्र) मा रहेका स्थानीय तहहरूलाई जलाधार संरक्षणको माध्यमबाट नदीजन्य पदार्थ (ढुंगा, गिटी, बालुवा) को प्रवाहको सम्भावित जोखिम न्यूनीकरण गर्न प्रोत्साहन स्वरूप र खास गरी जलाशयको वरपर रहेका स्थानीय तहहरूबाट जलाशयको कारण उत्पन्न कुहिरोका कारण बालीनालीमा असर पर्ने तर तिनीहरूले विद्युत रोयल्टी प्राप्त गर्न नसकेको भन्ने गुनासो छ । यसैगरी, जलाशययुक्त विद्युत आयोजनाको संरचना देखि तल्लो क्षेत्रमा अवस्थित खोला/नदी किनाराका क्षेत्रहरू जलाशय फुट्न सक्ने र त्यसका कारण अप्रत्यासित बाढीको जोखिममा सधैं रहिरहने हुनाले प्रतिकूल प्रभावको सम्बोधन स्वरूप प्रदान गरिने रोयल्टी पाउनु पर्ने भन्ने माग त्यस्ता क्षेत्रका स्थानीय तहहरूको छ । यी दुवै खालका गुनासोलाई सम्भाव्यता र प्रभावकारिताको आधारमा स्थानीय तहहरूबीच हुने विद्युत रोयल्टी बाँडफाँटको आधार र ढाँचामा समावेश गरी सम्बोधन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

२. गैर उत्पादक/प्रभावित प्रदेश तथा स्थानीय तहको गुनासो सम्बोधन

प्राकृतिक स्रोत र त्यसको परिचालन कम भएका, रोयल्टी सिर्जना गर्न सक्ने स्रोतको अभाव भएका प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूले रोयल्टी कम पाउने या पाउँदैनै नपाउने स्थितिबाट गुज्रिरहनु परेको गुनासो सरोकारवालाहरूबाट निरन्तर आइरहेको भएता पनि रोयल्टी संकलनको विद्यमान प्रवृत्ति (तालिका २) हेर्दा तत्कालको लागि रोयल्टी संकलनको परिमाण न्यून रहेकोले प्राकृतिक स्रोत आयको धनी अन्य केही मुलुकमा झैं उत्पादक/प्रभावित र गैर उत्पादक/प्रभावित प्रदेश र स्थानीय तहहरूलाई वितरण गर्ने अभ्यास अवलम्बन गर्न सकिने देखिँदैन । अर्थात् न्यून स्रोत उपलब्धताको वर्तमान अवस्थामा यसरी गरिने बाँडफाँट दक्ष र प्रभावकारी हुनसक्ने देखिँदैन । यसकारण,

रोयल्टी बाँडफाँटमा प्रभावित क्षेत्रलाई प्रभावित भएको आधारमा समन्यायिक बाँडफाँटको विद्यमान सिद्धान्त भन्दा बाहिर जान सक्ने परिस्थिति हाललाई देखिंदैन । हाल समानीकरण अनुदानको वितरणमा यो विषयलाई उपयुक्त मापदण्ड र सूचकको माध्यमबाट सम्बोधन गरी त्यस्ता प्रदेश र स्थानीय तहलाई समानीकरण अनुदान बढी प्राप्त गर्नसक्ने परिस्थितिको सृजना गर्नु उपयुक्त हुनसक्छ । बरु तत्कालको लागि विद्यमान रोयल्टी बाँडफाँट प्रणालीको आधार र ढाँचामा परिमार्जन गरी छुटेका प्रभाव र प्रभावित क्षेत्रको सम्बोधन हुने गरी अर्थात् प्रभावको दायरालाई विस्तार गरी रोयल्टीबाट थप प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई लाभान्वित गर्ने व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक छ ।

3. प्रदेश तथा स्थानीय तहको खर्च क्षमता र कार्यसम्पादन मुल्यांकन

प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट अल्पकालीन र दीर्घकालीन आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय प्रभाव पर्ने र अझ गैर-नवीकरणीय स्रोतको परिचालनले त झन् नयाँ पुस्ता समेतलाई असर गर्ने भएकोले रोयल्टीबाट प्राप्त रकम प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण एवम् संवर्धन र परिचालनबाट उत्पन्न प्रतिकूल असरको व्यवस्थापनको निमित्त खर्च गरिनु आवश्यक छ । तर हाल रोयल्टीबाट प्राप्त रकमको अलग हिसाब र खर्च गर्ने प्रवृत्ति नदेखिएको र प्रभावित क्षेत्र र समुदायको रोयल्टीमा पहुँच पुग्न नसकेको भन्ने गुनासो आएको छ । साथै, प्राकृतिक स्रोत रोयल्टी अधिक परिमाणमा पाउने प्रदेश र स्थानीय तहले आफूले प्राप्त गरेको रोयल्टी लक्षित उद्देश्यमा खर्च नगर्नुका साथै तिनीहरूको खर्च क्षमता पनि कम भएको भन्ने गुनासोको सम्बोधन गरिनु आवश्यक छ । त्यसका लागि रोयल्टी रकमको खर्च सम्बन्धी मार्गदर्शन सहितको बाध्यकारी कानून र त्यसको अनुपालनको अनुगमन मुल्यांकनको लागि कार्यसम्पादन मुल्यांकनलाई तेर्सो (प्रदेशहरू र स्थानीय तहहरू बीच हुने) बाँडफाँटको आधार र ढाँचामा समावेश गर्नु आवश्यक छ ।

4. खानी तथा खनिज सम्बन्धी पहुँच मार्ग र कारखानाबाट हुने प्रदुषणको सम्बोधन

खानी देखि कारखानासम्म खानी तथा खनिज पदार्थको ढुवानी गर्दा उक्त बाटो (पहुँच मार्ग) को आसपासमा ध्वनि प्रदुषण, धुँवा धुलो आदि को प्रदुषणले जनस्वास्थ्य, पशु र बालीनालीमा असर जस्ता प्रभाव पर्ने भएकोले त्यसको राहत/क्षतिपूर्ति वापत रोयल्टी पाउनुपर्ने प्रभावित स्थानीय तहहरूको आवाज जायज भएकोले खानी देखि नजिकको मुख्य मार्गसम्मको बाटोको लम्बाई मध्ये सम्बन्धित स्थानीय तहमा पर्ने बाटोको लम्बाईको अनुपातको आधारमा सूचक तयार गरी सम्बन्धित स्थानीय तहहरूबीच हुने बाँडफाँट प्रणालीमा प्रयोग गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।^{४१} यसका साथै, कारखानामा निश्चित खानीबाट मात्र नभई अन्य स्रोतबाट प्राप्त कच्चा पदार्थको पनि प्रयोग हुने हुनाले सम्बन्धित खानीको रोयल्टी वितरणमा कारखानाका कारण हुने प्रदुषण समेतलाई समावेश गरी सम्बोधन गर्नु त्यति न्यायोचित हुँदैन र स्थानीय तहहरूबाट संकलन गर्ने गरिएका प्रदुषण शुल्कले नै त्यसलाई सम्बोधन गर्ने व्यवस्था हुनु उपयुक्त हुन्छ ।^{४२}

5. पर्वतारोहणसँग सम्बन्धित लस्कर मार्ग/पदमार्गको सम्बोधन

^{४१} मुख्य राजमार्गमा सवारी आवागमनको प्रभाव अन्य प्रयोजनका ढुवानी सवारी साधनको प्रभावसंगै पर्ने भएकोले मुख्य मार्ग (राजमार्ग) सम्मको प्रभावलाई सम्बोधन गर्नु उचित हुन्छ ।

^{४२} रोयल्टीले प्राकृतिक स्रोतको परिचालनबाट पर्ने स्थानीय प्रभावलाई सम्बोधन गर्ने भएकोले ।

पर्वतारोहणको रोयल्टी सम्बन्धमा हालको बाँडफाँटको व्यवस्था अनुसार निश्चित स्थानीय तहमा स्रोतको केन्द्रीकरण हुने र पर्वतारोहणको पदमार्गको क्षेत्र र समुदायमा सामाजिक एवं वातावरणीय (फोहोरमैला आदि) प्रभाव पर्ने भएता पनि रोयल्टी प्राप्त गर्न नसकेको भन्ने गुनासो रहेको छ । लस्कर मार्ग/पदमार्गको स्पष्ट परिभाषा र सीमामा समस्या रहेकोले त्यसलाई स्पष्ट गरी सम्बन्धित पर्वतारोहणको लागि प्रयोग हुने पदमार्ग/लस्कर मार्गको कूल लम्बाई मध्ये सम्बन्धित स्थानीय तहमा पर्ने मार्गको लम्बाईको अनुपातको आधारमा सूचक तयार गरी सम्बन्धित स्थानीय तहहरूबीच हुने बाँडफाँट प्रणालीमा प्रयोग गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

१. Boadway, Robin and Anwar Shah (2009). *Fiscal Federalism: Principles and Practice of Multiorder Governance*. New York: Cambridge University Press.
२. UNDP, 2016. Natural Resource Revenue Sharing. NRGU_UNDP_Natural_Resources_Revenue_Sharing_web-1.pdf September, 2016.
३. Qiao B., Shah A. (2008). Natural Resources Revenue Sharing: Principles and Practices. The World Bank.
४. Morgera E. (2016). The Need for an International Legal Concept of Fair and Equitable Benefit Sharing. *The European Journal of International Law*, 27 (2): 353–383 doi:10.1093/ejil/chw014
५. Shrestha P., Lord A., Mukherji A., Shrestha R. K., Yadav L., and Rai N. 2016. Benefit Sharing and Sustainable Hydropower: Lessons from Nepal. ICIMOD Research Report 2016/2. International Centre for Integrated Mountain Development, Kathmandu.
६. Shrestha, P. (2021). Natural Resource Revenue Sharing in The Federal Context of Nepal. Samridhhi Foundation.
७. An International Law Phenomenon. Downloaded from <https://academic.oup.com/book/56380/chapter/448307898> by guest on 18 November 2024
८. Muigua, Kariuki (2022). Fostering the Principles of Natural Resources Management in Kenya, *Journal of Conflict Management & Sustainable Development*, Vol. 8(1).
९. Qiao, B., Shah, A. (2023). Revenue Sharing from Natural Resources: Principles and Practices. In: Shah, A. (eds) *Taxing Choices for Managing Natural Resources, the Environment, and Global Climate Change*. Palgrave Macmillan, Cham.
१०. Jorge Cabrera Medaglia, Frederic Perron-Welch, The benefit-sharing principle in international law. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. Volume 14, Issue 1, January 2019, Pages 62–76, <https://doi.org/10.1093/jiplp/jpy162>
११. Arora, N., Ghose, J., & Bakshi, S.K. (2017). Managing revenue from natural resources: A multi-country analysis of sharing resource revenue with sub-national levels.
१२. Bauer, Andrew and Uyanga Gankhuyag (2021). “Natural resource taxation and revenue sharing in Asia”, in Junghun Kim and Sean Dougherty (eds.). *Local Public Finance and Capacity Building in Asia: Issues and Challenges*. OECD Publishing, Paris.
१३. Soto, Max Valverde (1996). *General Principles of International Environmental Law*. ILSA Journal of Int'l & Comparative Law, Vol. 3, 1996.
१४. Morgera E. (2024). *Fair and Equitable Benefit-Sharing in International Law*, Oxford University Press, UK.
१५. Lockwood, M., Davidson, J., Curtis, A., Stratford, E., & Griffith, R. (2010). Governance Principles for Natural Resource Management. *Society & Natural Resources*, 23(10), 986–1001. <https://doi.org/10.1080/08941920802178214>
१६. UNEP (2011a). *Convention on Biological Diversity*. Secretariat of the Convention on Biological Diversity, United Nations Environment Programme.
१७. UNEP (2011b). *Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and The Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from Their Utilization to The Convention on Biological Diversity*, Secretariat of the Convention on Biological Diversity, United Nations Environment Programme.
१८. The Mining Act, 2016, Section 183 (5); The Mining (Mineral Royalty Sharing) Regulations, 2023, Regulation 6, Kenya.
१९. Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and The Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from Their Utilization to The Convention on Biological Diversity, 29 October 2010, Annex.

२०. The International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (ITPGRFA), FAO, 2009, Article 9.
२१. ILO Convention no. 169, supra note 14, Art. 15.2.
२२. Convention on Biological Diversity, 5 June 1992 (in force 29 December 1993), 31 ILM 822.
२३. ILA New Delhi Declaration of Principles of International Law Relating to Sustainable Development, 2 April 2002, (2002) International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics 211 at 212. (“ILA Declaration”).
२४. United Nation’s Conference on Environment and Development held at Rio in 1992.
२५. The United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS)
२६. The Indigenous and Tribal Peoples Convention
२७. Permanent Sovereignty over Natural Resources, 25 November 1966, UNGA Res. 2158 (XXI), para. 5
२८. नेपालको संविधान २०७२.
२९. राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४.
३०. राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग नियमावली २०७६.
३१. अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४.
३२. स्थानीय शासन संचालन ऐन २०७४.
३३. आर्थिक ऐन २०७५.
३४. संघ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन २०७७
३५. संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण
३६. प्राकृतिक स्रोत र रोयल्टीसँग सम्बन्धित अन्य विषयक्षेत्रगत ऐन कानूनहरू
३७. विभिन्न वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन प्रतिवेदनहरू

अनुसूचीहरू

अनुसूची १: अध्ययनको क्रममा बसेको आन्तरिक बैठकहरूको विवरण

क्र.स.	मिति	छलफलको विषय	नतिजा
क.	राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग		
१	२०८१/०५/१७	आयोगको सचिवालयमा प्रारम्भिक प्रतिवेदन (अध्ययन योजना) को प्रस्तुति र छलफल	अध्ययन विधिमा सहमति
२	२०८१/०५/३१	आयोगका पदाधिकारीहरू समक्ष अध्ययनको प्रगति विवरणको प्रस्तुति र स्थलगत अध्ययन अवलोकनको तयारी	प्रश्नावलीको तयारी, सम्भावित नमूना स्थल र अन्तरक्रिया कार्यक्रमका सहभागीहरूको प्रारम्भिक छनौट
३.	२०८१/०६/०२	आयोगको सचिवालयमा अध्ययनको प्रगति विवरणको प्रस्तुति र स्थलगत अध्ययनको निम्ति अन्तिम तयारी	स्थलगत अध्ययन र विज्ञहरूसँगको अन्तरक्रियाको निम्ति प्रश्नावली र नमूना स्थलको छनौटको अन्तिम निर्णय र दुई चरणमा स्थलगत भ्रमण गर्ने सहमति
४.	२०८१/६/१३	प्रश्नावलीको अन्तिम परिमार्जन	प्रदेश र स्थानीय तहको सूचना संकलन र अन्तरक्रियाको लागि र विज्ञहरूसँगको परामर्शको निम्ति अन्तिम प्रश्नावली तयार
५.	२०८१/०७/०५	पहिलो चरणको स्थलगत अध्ययनको निम्ति पूर्व तयारी	भएका तयारीको बारेमा जानकारी र बाँकी तयारीको विषयहरूको पहिचान
६.	२०८१/०७/२६	पहिलो चरणको स्थलगत अध्ययनको समीक्षा	स्थलगत अध्ययन प्रभावकारी रहेको निस्कर्ष र सुधार गर्नुपर्ने विषयको पहिचान
८.	२०८१/०७/२८	दोस्रो चरणको स्थलगत भ्रमणको तयारी	आवश्यक परिमार्जनको निम्ति सुझाव
९.	२०८१/०८/०६	परिमार्जित तयारीको बारे छलफल	अन्तरक्रियालाई सरल र प्रभावकारी बनाउने
१०.	२०८१/०९/०३	रोयल्टी बाँडफाँटको संरचनाको परिमार्जनको मस्यौदा प्रस्तुति	मस्यौदामा प्रारम्भिक सुझाव संकलन
११.	२०८१/०९/१७	रोयल्टी बाँडफाँटको संरचनाको परिमार्जनको मस्यौदा सम्बन्धमा परामर्श	सुझाव संकलन
ख.	USAID PFM		
१.	2081/04/17	अध्ययन योजना प्रस्तुतिको तयारी	प्रस्तुतिमा सहमति र वित्त आयोगमा प्रस्तुत गर्ने मिति तय
२.	२०८१/०६/०८	प्रश्नावली र स्थलगत अध्ययन योजना	तयार गरिएको योजनामा परिमार्जन र सहमति
ग.	विज्ञहरूसँगको आन्तरिक बैठक		
१.	२०८१/०५/१३	प्रारम्भिक प्रतिवेदन (अध्ययन योजना) र प्रश्नावलीको प्रारम्भिक मस्यौदाको तयारी	मस्यौदा प्रारम्भिक प्रतिवेदन र मस्यौदा प्रश्नावली तयार
२.	२०८१/०५/१४	प्रारम्भिक प्रतिवेदन (अध्ययन योजना) र प्रश्नावलीको प्रारम्भिक मस्यौदाको तयारी	मस्यौदा प्रारम्भिक प्रतिवेदन र मस्यौदा प्रश्नावली तयार
३.	२०८१/०५/१९	अध्ययन योजनामा आयोगका सचिवालयबाट प्राप्त सुझावहरूको समाविष्टि र प्रश्नावली	परिमार्जित अध्ययन योजना र प्रश्नावली तयार

क्र.स.	मिति	छलफलको विषय	नतिजा
४.	२०८१/०६/०८	आयोगको पदाधिकारी सचिवालयबाट स्थलगत अध्ययन र प्रश्नावली बारे प्राप्त सुझावको सम्बन्धमा	सुझावहरूको समाविष्टि
५.	२०८१/०७/०३	पहिलो चरणको स्थलगत अध्ययनको निम्ति पूर्व तयारी	स्थलगत अध्ययनमा एकरूपता ल्याउने अभ्यास
६.	२०८१/०७/२३	पहिलो चरणको स्थलगत अध्ययनको समीक्षा	स्थलगत अध्ययन प्रभावकारी रहेको निष्कर्ष र संक्षिप्त समीक्षा प्रतिवेदनको तयारी
७.	२०८१/०८/०१	दोस्रो चरणको स्थलगत भ्रमणको तयारी	प्रश्नावली र विधिको हल्का परिमार्जन
८.	२०८१/०८/२१	दोस्रो चरणको स्थलगत भ्रमणको समीक्षा र संरचनाको मस्यौदा तयारी	प्राप्त सुझावहरूको सूचीकरण र संरचनाको परिमार्जनको रूपरेखा तयार
९.	२०८१/०८/३०	रोयल्टी बाँडफाँटको संरचनाको परिमार्जनको मस्यौदामा छलफल	संरचनाको परिमार्जनको मस्यौदा तयार
१०.	२०८१/०९/०७	संरचनाको मस्यौदामाथि आयोगको सुझावबारे छलफल	मस्यौदामा गर्नुपर्ने सम्भावित सुधारको खाका तयार

अनुसूची २: अध्ययनका क्रममा परामर्शका लागि सम्पर्क गरिएका विषय विज्ञहरू

क्र. स.	विज्ञको नाम	संस्था/पद	विज्ञताको क्षेत्र
१	डा. शिवराज अधिकारी	उपाध्यक्ष, राष्ट्रिय योजना आयोग	अर्थशास्त्र
२	डा. शंकर शर्मा	पूर्व उपाध्यक्ष, राष्ट्रिय योजना आयोग	अर्थशास्त्र
३.	डा. चन्द्रमणि अधिकारी	पूर्व सदस्य, राष्ट्रिय योजना आयोग	अर्थशास्त्र
४.	डा. रमेश पौडेल	पूर्व सदस्य, राष्ट्रिय योजना आयोग	अर्थशास्त्र
६.	डा. गिरिधारी पौडेल	पूर्व उपाध्यक्ष, प्रदेश नीति तथा योजना आयोग गण्डकी	विकास अर्थशास्त्र
७.	डा. खिमलाल देवकोटा	पूर्व सदस्य, राष्ट्रिय सभा	संघीय अर्थशास्त्र
८.	डा. सोमलाल सुवेदी	पूर्व मुख्य सचिव, नेपाल सरकार	संघीय अर्थशास्त्र
९.	डा. बैकुण्ठ अर्याल	पूर्व मुख्य सचिव, नेपाल सरकार	स्रोत अर्थशास्त्र
१०.	डा. राम प्रसाद घिमिरे	सचिव, जल तथा उर्जा आयोग	खानी तथा खनिज
११.	डा. गोपीकृष्ण खनाल	पूर्व सचिव, नेपाल सरकार	संघीय अर्थशास्त्र
१२.	बेगेन्द्रराज शर्मा पौडेल	पूर्व सचिव, नेपाल सरकार	अर्थ
१३.	डा. कृष्णचन्द्र पौडेल	पूर्व सचिव, नेपाल सरकार	वन
१४.	महेश भट्टराई	सहसचिव, अर्थ मन्त्रालय	अर्थशास्त्र
१५.	श्रीकृष्ण नेपाल	सह-सचिव, अर्थ मन्त्रालय	अर्थ
१६.	थन प्रसाद रेग्मी	सह-सचिव, संघीयता महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	अर्थ
१७.	पुरुषोत्तम नेपाल	पूर्व सह-सचिव, नेपाल सरकार	संघीय अर्थशास्त्र
१८.	डा. श्याम बजिमय	पूर्व महानिर्देशक, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु विभाग	संरक्षित क्षेत्र
१९.	गोकर्ण राज पन्थ	उप-महानिर्देशक, विद्युत विकास विभाग	जलविद्युत
२०.	मदन तिमिसिना	उप-कार्यकारी निर्देशक, नेपाल विद्युत प्राधिकरण	जलविद्युत
२१.	डा. डी. बी. छेत्री	पूर्व उपसचिव, अर्थ मन्त्रालय	संघीय अर्थशास्त्र
२२.	डा. राम प्रसाद ज्ञवाली	प्रमुख, अर्थशास्त्र केन्द्रिय शिक्षण विभाग	अर्थशास्त्र
२३.	डा. रमेश थापा	प्राध्यापक, अर्थशास्त्र केन्द्रिय शिक्षण विभाग	अर्थशास्त्र
२४.	डा. हेमराज लामिछाने	स्वतन्त्र विज्ञ	संघीय अर्थशास्त्र
२५.	प्रिन्स श्रेष्ठ	स्वतन्त्र विज्ञ	प्राकृतिक स्रोत शासन
२६.	प्रकाश दुलाल	उप-सचिव, इप्पान	जलविद्युत

अनुसूची ३: विषय क्षेत्रगत विभागमा परामर्शका लागि सम्पर्क गरिएका अधिकारीहरू

क्र. स.	अधिकारीको नाम	संस्था/पद	विभाग
१	डा. रामचन्द्र कँडेल	महानिर्देशक	राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु विभाग
२	धनन्जय लामिछाने	उप-महानिर्देशक	वन तथा भू-संरक्षण विभाग
३.	जयराज घिमिरे	नि. महानिर्देशक	खानी तथा भूगर्भ विभाग
४.	मोनिका झा	उप-महानिर्देशक	खानी तथा भूगर्भ विभाग
६.	धर्मराज खड्का	सी.डि.जि.	खानी तथा भूगर्भ विभाग
७.	कुशलनन्द पोखरेल	सी.डि.जि.	खानी तथा भूगर्भ विभाग
९.	ठाकुर प्रसाद कँडेल	सी.डि.जि.	खानी तथा भूगर्भ विभाग
१०.	नारायण बाँस्कोटा	सी.डि.जि.	खानी तथा भूगर्भ विभाग
११.	रामानन्द प्रसाद चौधरी	सी.डि.एम.ई.	खानी तथा भूगर्भ विभाग
१२.	सुजन देवकोटा	सी.डि.जि.	खानी तथा भूगर्भ विभाग
१३.	बसन्त अधिकारी	रिसर्च अफिसर	खानी तथा भूगर्भ विभाग
१४.	सुवाश महत	माइनिंग अफिसर	खानी तथा भूगर्भ विभाग
१५.	डा. नारायण रेग्मी	महानिर्देशक	पर्यटन विभाग
१६.	राकेश गुरुङ्ग	उप-महानिर्देशक	पर्यटन विभाग
१७.	गुणा राई	शाखा अधिकृत	पर्वतारोहण शाखा, पर्यटन विभाग
१८.	संदेश मास्के	शाखा अधिकृत	साहसिक पर्यटन शाखा, पर्यटन विभाग
१९.	गोपाल भण्डारी	कार्टोग्राफर अधिकृत	पर्यटन विभाग
२०.	अरुण कुमार झा	उप-महानिर्देशक	विद्युत् विकास विभाग
२१.	जीवन रानामगर	सी.डि.ई.	विद्युत् विकास विभाग
२२.	सुनील कुमार पिया	सी.डि.ई.	विद्युत् विकास विभाग
२३	चिरंजीवी झा	सी.डि.ई.	विद्युत् विकास विभाग
२४	बसन्त कुमार	सी.डि.ई.	विद्युत् विकास विभाग

अनुसूची ४: प्रदेश स्तर र स्थानीय तह स्तरको अन्तरक्रिया कार्यक्रमको विवरण

क्र. स.	मिति	प्रदेश	सहभागिता
क.	प्रदेश स्तरको कार्यक्रम		
१.	२०८१/०७/०९	गण्डकी प्रदेश	मुख्य मंत्री, मंत्रीहरू (अर्थ, पर्यटन, वन, उर्जा, उद्योगसँग सम्बन्धित मन्त्रालयहरू), प्रदेश सभा सदस्यहरू (प्राकृतिक स्रोतसँग सम्बन्धित संसदीय समितिका सदस्यहरू र प्रमुख दलका संसदीय दलका सचेतकहरू) प्रदेश नीति तथा योजना आयोग (उपाध्यक्ष, सदस्यहरू र सचिव) प्रमुख सचिव, सचिवहरू (अर्थ, पर्यटन, वन, उर्जा, उद्योगसँग सम्बन्धित मन्त्रालयहरू), प्रदेश अध्यक्ष/प्रतिनिधि)गाउँपालिका महासंघ, नेपाल नगरपालिका संघ, उद्योग वाणिज्य संघ, वन उपभोक्ता महासंघ)
२.	२०८१/०७/१२	लुम्बिनी प्रदेश	
३.	२०८१/ ०७/१२	बागमती प्रदेश	
४.	२०८१/ ०८/१०	मधेश प्रदेश	
५.	२०८१/ ०८/११	सुदुर-पश्चिम प्रदेश	
६.	२०८१/ ०८/१२	कोशी प्रदेश	
७.	२०८१/ ०८/१३	कर्णाली प्रदेश	
ख.	स्थानीय तह स्तरको कार्यक्रम (रोयल्टी स्रोत केन्द्रित)		
१.	२०८१/०७/१०	मकवानपुर(विद्युत)#	जि.स.स. प्रमुख, सम्बन्धित गाउँपालिकाहरू (अध्यक्ष/उपाध्यक्ष र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत), सम्बन्धित नगरपालिकाका (प्रमुख/उपप्रमुख र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत), सम्बन्धित आयोजनाका प्रतिनिधि, सम्बन्धित कार्यालयका स्थानीय प्रमुख/प्रतिनिधि, वन/मध्यवर्ती क्षेत्र उपभोक्ता महासंघका जिल्ला प्रतिनिधि
२.	२०८१/०७/११	पाल्पा (खानी)*	
३.	२०८१/ ०७/१३	भरतपुर (वन र संरक्षित क्षेत्र)**	
४.	२०८१/ ०८/१२	धनगढी	
दुई चरणमा गरिएको स्थलगत भ्रमणमा १०/१० दिनका हिसाबले दुइ टोली परिचालित गरिएको थियो			

मकवानपुरको भीमफेदी गाउँपालिकामा कुलेखानी जलविद्युत आयोजनाबाट प्रभावित ६ वटा स्थानीय तहहरूसँग अन्तरक्रिया भएको थियो । यस सँगै कुलेखानी जलविद्युत आयोजनाको प्रभाव अध्ययनको निम्ति अवलोकन पनि गरिएको थियो । साथै, कालीगण्डकी “ए” जलविद्युत आयोजनाको स्थलगत अवलोकन गरी कालीगण्डकी गाउँपालिका स्याङ्जाको जनप्रतिनिधिहरूसँग छलफल गरियो ।

*पाल्पा जिल्लाको तानसेनमा पाल्पा जिल्लाका सबै र नवलपुर (१) र रुपन्देही (२) का स्थानीय तहहरूसँग खानी तथा खनिज केन्द्रित अन्तरक्रिया गरिएको थियो । साथै, तिनाउ गा.पा. मा रहेको सर्वोत्तम मिनेरल्स प्रा. लि. को ढुंगा खानी उत्खननबाट पर्ने प्रभावको स्थलगत अवलोकन गरिएको थियो ।

**चितवन जिल्लाको भरतपुरमा सम्पन्न वन/संरक्षित क्षेत्र केन्द्रित अन्तरक्रियामा चितवन जिल्लाका सबै स्थानीय तह सहित चितवन राष्ट्रिय निकुन्जको मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्ने १५ वटा स्थानीय तहहरूका प्रतिनिधिहरूको उपस्थिति थियो । साथै, रत्ननगर नगरपालिकाको सौराहामा चितवन राष्ट्रिय निकुन्जको प्रभावको स्थलगत अवलोकन गरिएको थियो ।

अनुसूची ५: नमुना प्रश्नावली

प्रश्नावली नं. १

प्रदेश सरकार/स्थानीय तह मार्फत सुझाव लिनको लागि तयार गरिएको प्रश्नावली

१. अहिले सबै रोयल्टी शीर्षकबाट संघ, प्रदेश र स्थानीय तहकाबीच जम्मा रोयल्टीको अनुपात क्रमशः ५०%, २५% र २५% का हिसाबले रोयल्टी बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था छ । तपाईंको बिचारमा अब तीन तहका सरकारबीच रोयल्टीको बाँडफाँट कसरी गर्नुपर्ला ?
- क० साबिककै अनुसार
ख० साबिकको भन्दा फरक
२. रोयल्टीको शीर्षक पिच्छे तीन तह (संघ, प्रदेश र स्थानीय तह) का सरकारहरूका बीच रोयल्टी बाँडफाँट गर्ने हो भने हिस्सा कसरी निर्धारण गर्नुपर्ला? (कृपया प्रस्तुत तालिकामा उल्लेख गरिदिनु होला)

क्र. स.	रोयल्टी शीर्षक	नेपाल सरकारको हिस्सा %	सम्बन्धित प्रदेशको हिस्सा %	सम्बन्धित स्थानीय तहको हिस्सा %	अन्य कुनै शीर्षक भए ..... %	जम्मा	कारण (संक्षिप्तमा)
१	पर्वतारोहण					१००%	
२	विद्युत					१००%	
३.१	राष्ट्रिय वन					१००%	
३.२	संरक्षित वन					१००%	
४	खानी तथा खनीज					१००%	
५	रेडियो फ्रिक्वेन्सी					१००%	

३. प्रदेश सरकारले संघबाट प्राप्त रोयल्टी बाहेक स्थानीय प्राकृतिक स्रोत परिचालन परियोजनाबाट केही लाभ प्राप्त गरेको छ कि ? (प्राप्त गरेको भए उल्लेख गर्नुहोस्):

क्र.स.	प्राप्त लाभ	विवरण	एकाई	परिमाण
क.	वस्तु			
ख.	सेवा सुविधा/रोजगारी			
ग.	रकम/लाभांश			
घ.	सामाजिक दायित्व (CSR) अन्तर्गतका कार्यक्रम			

४. प्रदेश सरकारले तलका मध्ये रोयल्टीबाट प्राप्त रकम कुन प्रयोजनका लागि खर्च गरेको छ ? (प्राथमिकता अनुसार १, २, ३, ४..... लेख्नुहोस्)

क्र.स.	प्रयोजन (उद्देश्य)	प्राथमिकता क्रम	कारण (संक्षिप्तमा)
क.	आयोजना प्रभावित क्षेत्रको विकासमा		
ख.	सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत संरक्षणमा		
ग.	आयोजना प्रभावित समुदायको आयमूलक कार्यक्रममा		
घ.	अन्य क्षेत्रमा		

५. रोयल्टी वितरणको सन्दर्भमा विद्यमान कानूनले समेट्न नसकेका सवाल/पक्षहरू के के हुन सक्दछन्? (बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्नुहोस्)

का .....

खा .....

गा .....

६. प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धमा अन्य केही सुझाव भए उल्लेख गर्नुहोस्। (बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्नुहोस्)

क. ....

ख. ....

ग. ....

घ. ....

प्रश्नावली नं २

विज्ञहरुबाट सुझाव लिनको लागि तयार गरिएको प्रश्नावली

यो प्रश्नावली राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी विभिन्न तहका सरकारलाई वितरणको लागि सिफारिस गर्न प्रयोग भैरहेका आधार र ढाँचा पुनरावलोकन गर्न भैरहेको अध्ययनको लागि तयार गरिएको हो। यहाँहरूका अमूल्य सुझावलाई रोयल्टी बाँडफाँटसँग सम्बन्धित पुनरावलोकनका लागि आवश्यक विश्लेषणमा मात्र गरिनेछ।

विज्ञको नाम:.....

कार्यालय: .....

पद:.....

सम्पर्क नम्बर:.....

ईमेल:.....

१. वर्तमान प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको अभ्यास रोयल्टी बाँडफाँटका सिद्धान्त, उद्देश्य, संविधान र प्रचलित कानूनको मर्म अनुरूप छ ?

छ छैन

कसरी? कारण दिनुहोला

का .....

खा .....

गा .....

२. तीन तहका सरकारबीच रोयल्टी बाँडफाँटको वर्तमान संरचना (५०:२५:२५ को अनुपातमा बाँडफाँट) मा परिमार्जन आवश्यक छ ?

छ छैन

किन ? कारण दिनुहोला

का .....

खा .....

गा .....

३. तीन तहका सरकारबीचको रोयल्टी बाँडफाँटको वर्तमान संरचना (५०/२५/२५ बाँडफाँट संरचना) परिमार्जन गर्नुपर्छ भने रोयल्टीको बाँडफाँट गर्दा के के मा आधारित हुनुपर्ला? (तलका आधारमा प्राथमिकता क्रम अनुसार १,२,३,४,...लेखुहोस)

क्र. स.	आधार	प्राथमिकता क्रम	कारण
क.	आयोजना क्षेत्रमा परेका प्रभाव व्यवस्थापन		
ख.	सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र दीगो व्यवस्थापनमा तहगत जिम्मेदारी		
ग.	सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको प्रकृति र रोयल्टी संकलनको परिमाण		
घ.	वातावरण संरक्षण		
ङ.	विवाद व्यवस्थापन		
च.	प्राकृतिक स्रोत नभएका स्थानीय तहगत र प्रादेशिक सन्तुलन		
छ.	रोयल्टी वितरण प्रणाली व्यवस्थापन		
ज.	अन्य.....		

४. संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच सबै प्रकारका रोयल्टीको बाँडफाँट संयन्त्रको वर्तमान संरचना (५०:२५:२५) को पुनरावलोकन गर्दा कसरी गर्नु उपयुक्त होला कृपया तलको तालिकामा प्रतिशतमा उल्लेख गर्नुहोला? सोको कारण समेत लेखिदिनु होला ?

क्र. स.	रोयल्टी शीर्षक	नेपाल सरकारको हिस्सा %	सम्बन्धित प्रदेशको हिस्सा %	सम्बन्धित स्थानीय तहको हिस्सा %	अन्य कुनै शीर्षक भए ..... %	कुल	कारण(संक्षिप्तमा)
क.	पर्वतारोहण					१००%	
ख.	विद्युत					१००%	
ग.१	राष्ट्रिय वन					१००%	
ग.२	संरक्षित वन					१००%	
घ.	खानी तथा खनीज					१००%	
ङ.	पानी तथा अन्य (रिडियो फ्रिक्वेन्सी)					१००%	

५. रोयल्टी बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम प्रदेश/स्थानीय सरकारले खर्च गर्दा के कसरी प्राथमिकीकरण गर्नुपर्ला ?

प्राथमिकीकरण	प्रदेश	स्थानीय सरकार
१		
२		
३		
४		
५		

६. रोयल्टीलाई सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र व्यवस्थापनमा योगदान हुने गरी कुनै व्यवस्था गरिनु आवश्यक छ ? छ छैन

१०.१ आवश्यक छ भने कसरी ? कृपया कुनै एकमा चिन्ह लगाउनु होला
 का) संरचनामा नै छुट्टै कोषको व्यवस्था गरेर
 खा) आधार (सूचक) र ढाँचा (भार) मा समावेश गरेर
 गा) अन्य.....

७. अन्य केही थप सुझाव भए उल्लेख गरि दिनुहोला।

अनुसूची ६: विभिन्न तहका अन्तरक्रिया र परामर्शबाट प्राप्त सुझावको औसत गणनामा आधारित रोयल्टी बाँडफाँटको संरचना (तालिका १-५)

तालिका १: सात वटै प्रदेशको अन्तरक्रियाबाट प्राप्त सुझावहरूको औसत गणनामा आधारित संरचना

क्र.स.	रोयल्टी शिर्षक	नेपाल सरकारको हिस्सा %	सम्बन्धित प्रदेशको हिस्सा %	सम्बन्धित स्थानीय तहको हिस्सा %	कूल
1	पर्वतारोहण	35	33	32	100
2	विद्युत	34	33	32	100
3	राष्ट्रिय वन	32	39	29	100
4	संरक्षित वन	35	34	32	100
5	खानी तथा खनिज	35	33	32	100
6	रेडियो फ्रिक्वेन्सी	38	32	29	100
	औसत	34.8	34.0	31.2	100.0

नोट: अत्यन्तै न्यून सहभागीहरूबाट मात्र विशेष कोषको व्यवस्थाको सुझाव आएकोले त्यसलाई समावेश गरिएको छैन।

तालिका २: स्थानीय तह स्तरका अन्तरक्रियाबाट प्राप्त सुझावहरूको औसत गणनामा आधारित संरचना

क्र.स.	रोयल्टी शिर्षक	नेपाल सरकारको हिस्सा %	सम्बन्धित प्रदेशको हिस्सा %	सम्बन्धित स्थानीयतहको हिस्सा %	कूल
1	पर्वतारोहण	34	26	40	100
2	विद्युत	33	27	40	१००
3	राष्ट्रिय वन	32	29	39	100
4	संरक्षित वन	33	26	41	100
5	खानी तथा खनिज	33	26	41	100
6	रेडियो फ्रिक्वेन्सी	36	25	38	100
	औसत	33.6	26.5	39.9	100

नोट: अत्यन्तै न्यून सहभागीहरूबाट मात्र विशेष कोषको व्यवस्थाको सुझाव आएकोले त्यसलाई समावेश गरिएको छैन।

तालिका ३: स्वतन्त्र विषय विज्ञहरुबाट प्राप्त सुझावको औसत गणनामा आधारित संरचना

क्र.स.	रोयल्टी शिर्षक	नेपाल सरकारको हिस्सा %	सम्बन्धित प्रदेशको हिस्सा %	सम्बन्धित स्थानीय तहको हिस्सा %	कूल
1	पर्वतारोहण	42.8	25.3	31.9	100
2	विद्युत	43.6	28.6	27.8	100
3	राष्ट्रिय वन	44.8	27.1	28.0	100
4	संरक्षित वन	40.8	28.0	31.2	100
5	खानी तथा खनिज	38.5	28.9	32.6	100
6	रेडियो फ्रिक्वेन्सी	42.6	29.3	28.1	100
	औसत	42.2	27.9	29.9	100

नोट: अत्यन्तै न्यून सहभागीहरुबाट मात्र विशेष कोषको व्यवस्थाको सुझाव आएकोले त्यसलाई समावेश गरिएको छैन ।

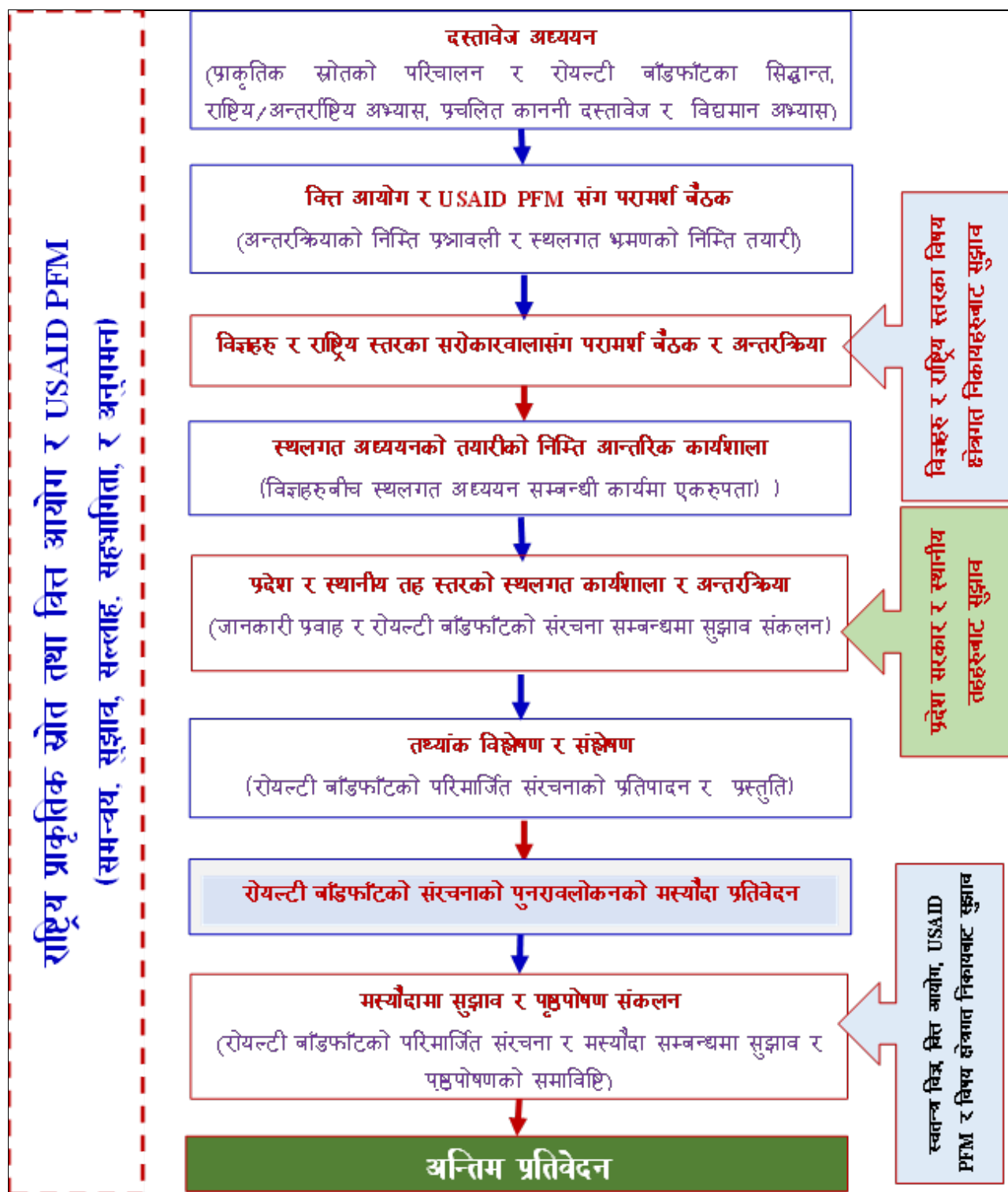
तालिका ४: गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ नेपालबाट सुझाव गरिएको संरचना

क्र.स.	रोयल्टी शिर्षक	नेपाल सरकारको हिस्सा %	सम्बन्धित प्रदेशको हिस्सा %	सम्बन्धित स्थानीय तहको हिस्सा %	कूल
1	पर्वतारोहण	४०	३०	३०	100
2	विद्युत	४०	३०	३०	100
3	राष्ट्रिय वन	४०	३०	३०	100
4	संरक्षित वन	४०	३०	३०	100
5	खानी तथा खनिज	४०	३०	३०	100
6	रेडियो फ्रिक्वेन्सी	४०	३०	३०	100
	औसत	४०	३०	३०	100

तालिका ५: सुझावका स्रोतगत आधारमा प्राप्त सुझाव अनुसारको तहगत औसत हिस्सा

क्र.स.	सुझावका स्रोत	नेपाल सरकारको हिस्सा %	सम्बन्धित प्रदेशको हिस्सा %	सम्बन्धित स्थानीय तहको हिस्सा %	कूल
1	प्रदेश स्तरको अन्तरक्रिया	34.8	34	31.2	100
2	स्थानीय तहस्तरको अन्तरक्रिया	33.6	26.5	39.9	100
3	विज्ञहरुसँगको परामर्श	42.2	27.9	29.9	100
4	गा.पा. राष्ट्रिय महासंघ	४०	३०	३०	100
	औसत	37.7	29.6	32.8	100

अनुसूची ७: पुनरावलोकन प्रतिवेदन तयारीको मुख्य क्रियाकलाप र नतिजाको प्रवाह चित्र

अनुसूची ८: विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको निम्ति लिइएका आधार (सूचक) र भार, तहगत सरकारको निम्ति निर्धारित हिस्सा (भार) र जम्मा रोयल्टीमा तहगत सरकारका हिस्सा

क्र. स.	आधार (सूचक)	सूचकको हिस्सा (%)	सूचकमा हिस्सा वितरण (%) (अधिकार र दायित्वमा आधारित)				जम्मा रोयल्टीमा हिस्सा (%)				पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्वमा आधारित)				
			संघ २	प्रदेश ३	स्थानीय तह ४	जम्मा ५=२+३+४	संघ ६=(१+२)/१००	प्रदेश ७=(१+४)/१००	स्थानीय तह ८=(१+४)/१००	जम्मा ९=६+७+८	संघ	प्रदेश	स्थानीय तह		
१. पर्वतारोहण															
१	तहगत अधिकार र जिम्मेवारी (संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार दायित्व)	१०	४०	४०	२०	१००	४	४	२	१०	हिमाल-संघ र प्रदेशको साझा अधिकार	हिमाल-संघ र प्रदेशको साझा अधिकार	वातावरण संरक्षण		
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	६०	२०	२०	१००	६	२	२	१०	संकलन, वितरण र उपयोग	उपयोग	उपयोग		
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	५०	२०	३०	१००	२०	८	१२	४०	राष्ट्रिय (जलवायु परिवर्तन जस्ता) प्रभाव र विपद व्यवस्थापन	प्रभाव व्यवस्थापनमा कम भूमिका	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव		
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	५०	२०	३०	१००	१५	६	९	३०	संरक्षण, अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा समेत	संरक्षण	संरक्षण र स्थानीय व्यवस्थापन		
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन	१०	४०	२५	३५	१००	४	२.५	३.५	१०	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अप्रत्यक्ष दायित्व	स्थानीय रुपमा प्रत्यक्ष संलग्न		
	जम्मा	१००					४९	२२.५	२८.५	१००					
२. विद्युत															
१	तहगत अधिकार र जिम्मेवारी (संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार दायित्व)	१०	६०	३०	१०	१००	६	३	१	१०	ठूला विद्युत, प्रसारण लाइन	प्रदेश स्तरको विद्युत	साना जलविद्युत		

क्र. स.	आधार (सूचक)	सूचकको हिस्सा (%)	सूचकमा हिस्सा वितरण (%) (अधिकार र दायित्वमा आधारित)				जम्मा रोयल्टीमा हिस्सा (%)				पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्वमा आधारित)		
			संघ २	प्रदेश ३	स्थानीय तह ४	जम्मा ५=२+३+४	संघ ६=(१*३) /१००	प्रदेश ७=(१*४) /१००	स्थानीय तह ८=(१*४) /१००	जम्मा ९=६+७+८	संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	६०	२०	२०	१००	६	२	२	१०	संकलन, वितरण र उपयोग	उपयोग	संकलन, वितरण र उपयोग
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	४०	२०	४०	१००	१६	८	१६	४०	गम्भीर, ठूला र राष्ट्रिय प्रभाव व्यवस्थापन	प्रदेश स्तरका मात्र प्रभाव व्यवस्थापनमा भूमिका	गम्भीर, ठूला र राष्ट्रिय प्रभाव व्यवस्थापन
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	४५	२५	३०	१००	१३.५	७.५	९	३०	संरक्षण (जलाधार र नदी नियन्त्रण), अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा समेत	संरक्षण (जलाधार र नदी नियन्त्रण)	संरक्षण (जलाधार र नदी नियन्त्रण), अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा समेत
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन	१०	४०	२५	३५	१००	४	२.५	३.५	१०	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व (अन्तर सरकारी विवाद, नीजी क्षेत्र र अन्य सरोकारवाला बीचको विवाद आदि)	प्रदेश स्तरका आयोजना सम्बन्धित विवाद व्यवस्थापन	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व (अन्तर सरकारी विवाद, नीजी क्षेत्र र अन्य सरोकारवाला बीचको विवाद आदि)
	जम्मा	१००					४५.५	२३	३१.५	१००			
३ (क) राष्ट्रिय वन													
१	तहगत अधिकार र जिम्मेवारी (संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार दायित्व)	१०	२०	५०	३०	१००	२	५	३	१०	वन नीति र वातावरण व्यवस्थापन	राष्ट्रिय वन, वन्यजन्तु, जैविक विविधता र	वन, वन्यजन्तु, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता

क्र. स.	आधार (सूचक)	सूचकको हिस्सा (%)	सूचकमा हिस्सा वितरण (%) (अधिकार र दायित्वमा आधारित)				जम्मा रोयल्टीमा हिस्सा (%)				पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्वमा आधारित)						
			संघ २	प्रदेश ३	स्थानीय तह ४	जम्मा ५=२+३+४	संघ ६=(१*२) /१००	प्रदेश ७=(१*४) /१००	स्थानीय तह ८=(१*४) /१००	जम्मा ९=६+७+८	संघ	प्रदेश	स्थानीय तह				
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	२५	६०	१५	१००	२.५	६	१.५	१०	वितरण र उपयोग	संकलन र उपयोग	उपयोग				
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	२५	४५	३०	१००	१०	१८	१२	४०	अन्तरप्रदेशिक (राष्ट्रिय), जलवायु परिवर्तन आदिको प्रभाव	प्रादेशिक प्रभाव (व्यवस्थापनको दायित्व सँगै)	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव				
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	२०	५०	३०	१००	६	१५	९	३०	नीतिगत र राष्ट्रिय प्रकृतिका संरक्षण र व्यवस्थापन	संरक्षण, अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा	संरक्षण र स्थानीय व्यवस्थापन				
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन	१०	२०	५०	३०	१००	२	५	३	१०	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	स्थानीय रूपमा प्रत्यक्ष संलग्न हुनुपर्ने				
	जम्मा	१००					२२.५	४९	२८.५	१००							
३ (ख) संरक्षित क्षेत्र																	
१	तहगत अधिकार र जिम्मेवारी (संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार दायित्व)	१०	६०	२०	२०	१००	६	२	२	१०	राष्ट्रिय निकुन्ज, वन्यजन्तु आरक्ष र सिमसार क्षेत्र	वन्यजन्तु, वातावरण व्यवस्थापन र जैविक विविधता	वन, वन्यजन्तु, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता				
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	६०	२०	२०	१००	६	२	२	१०	संकलन, वितरण र उपयोग	उपयोग	उपयोग				

क्र. स.	आधार (सूचक)	सूचकको हिस्सा (%)	सूचकमा हिस्सा वितरण (%) (अधिकार र दायित्वमा आधारित)				जम्मा रोयल्टीमा हिस्सा (%)				पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्वमा आधारित)		
			संघ २	प्रदेश ३	स्थानीय तह ४	जम्मा ५=२+३+४	संघ ६=(१*३) /१००	प्रदेश ७=(१*४) /१००	स्थानीय तह ८=(१*४) /१००	जम्मा ९=६+७+८	संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	४०	२५	३५	१००	२०	१०	१०	४०	गम्भीर, ठूला र राष्ट्रिय प्रभाव व्यवस्थापन	प्रभाव व्यवस्थापनमा न्यून भूमिका	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभावको व्यवस्थापन
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	५०	२०	३०	१००	१५	६	९	३०	संरक्षण, अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा	संरक्षण	संरक्षण र स्थानीय व्यवस्थापन
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन	१०	४५	२०	३५	१००	४.५	२	३.५	१०	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अप्रत्यक्ष दायित्व	स्थानीय रूपमा प्रत्यक्ष संलग्न
	जम्मा	१००					५१.५	२२	२६.५	१००			
४.	खानी तथा खनिज												
१	तहगत अधिकार र जिम्मेवारी (संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार दायित्व)	१०	४५	३०	२५	१००	४.५	३	२.५	१०	खानी उत्खनन	खानी अन्वेषण तथा व्यवस्थापन	खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	६०	२०	२०	१००	६	२	२	१०	संकलन, वितरण र उपयोग	उपयोग	उपयोग
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	३०	३०	४०	१००	१२	१२	१६	४०	गम्भीर, ठूला र राष्ट्रिय प्रभाव व्यवस्थापन	न्यून प्रादेशिक प्रभाव	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	४०	३०	३०	१००	१२	९	९	३०	संरक्षण, अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा	व्यवस्थापनको दायित्व	संरक्षण र स्थानीय व्यवस्थापन
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन	१०	४०	२०	४०	१००	४	२	४	१०	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अप्रत्यक्ष दायित्व	स्थानीय रूपमा प्रत्यक्ष संलग्न

क्र. स.	आधार (सूचक)	सूचकको हिस्सा (%)	सूचकमा हिस्सा वितरण (%) (अधिकार र दायित्वमा आधारित)				जम्मा रोयल्टीमा हिस्सा (%)				पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्वमा आधारित)		
			संघ २	प्रदेश ३	स्थानीय तह ४	जम्मा ५=२+३+४	संघ ६=(१*३) /१००	प्रदेश ७=(१*४) /१००	स्थानीय तह ८=(१*४) /१००	जम्मा ९=६+७+८	संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
	जम्मा	१००					३८.५	२८	३३.५	१००			
५.	रेडियो फ्रिक्वेन्सी												
१	तहगत अधिकार र जिम्मेवारी (संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार दायित्व)	१०	६०	२५	१५	१००	६	२.५	१.५	१०	दूरसंचार, रेडियो फ्रिक्वेन्सीको बॉडफाँट, रेडियो, टेलिभिजन (अनुमति र अनुगमन)	रेडियो, एफ.एम., टेलिभिजन संचालन	एफ.एम. संचालन
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	६०	२०	२०	१००	६	२	२	१०	संकलन, वितरण र उपयोग	उपयोग	उपयोग
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	५०	२०	३०	१००	२०	८	१२	४०	राष्ट्रिय प्रभाव व्यवस्थापन	न्यून भूमिका	प्रत्यक्ष प्रभाव व्यवस्थापन
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	५५	२०	२५	१००	१६.५	६	७.५	३०	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन	१०	७०	१५	१५	१००	७	१.५	१.५	१०	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व
	जम्मा	१००					५५.५	२०	२४.५	१००			

अनुसूची ९: संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व सम्बन्धी पुष्ट्याईको स्रोत सहितको विस्तृतिकरण.^{४३}

क्र. स.	आधार (सूचक)	पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्व समेतमा आधारित)		
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
२. पर्वतारोहण				
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	हिमाल-साझा अधिकार, पर्यटन नीति: संविधान-अनुसूची ७(२३). ^{४४}	हिमाल-साझा अधिकार, पर्यटन: संविधान-अनुसूची ७ (२३)	वातावरण संरक्षण: संविधान-अनुसूची ८ (१०)
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	संकलन, वितरण र उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (१), (२) र (३). ^{४५}	उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (३)	उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (३)
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	राष्ट्रिय अन्तरराष्ट्रिय महत्वका (जलवायु परिवर्तन जस्ता) प्रभाव: संविधान-अनुसूची ५ (२९) विपद व्यवस्थापन (उद्धार कार्य आदि) सरसफाई आदि: अनुसूची ७ (१७). ^{४६}	विपद व्यवस्थापनको सीमित दायित्व : संविधान-अनुसूची ७ (१७), अनुसूची ९ (९)	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव, विपद व्यवस्थापन, उद्धार कार्य र सरसफाई समेत: संविधान-अनुसूची ८ (२०), अनुसूची ९ (९). ^{४७}
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	स्रोतको संरक्षण: संविधान-अनुसूची ५ (२३); आयोजना अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा समेत. ^{४८}	वातावरण व्यवस्थापन: संविधान- अनुसूची ६ (१९)	स्रोतको संरक्षण र स्थानीय व्यवस्थापन: संविधान-अनुसूची ६ (१९). ^{४९} स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ दफा ११(२ ज र न)
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन. ^{५०}	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अप्रत्यक्ष दायित्व र भूमिका	स्थानीय रुपमा प्रत्यक्ष संलग्न

^{४३} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरणमा ४.१ मा संघको, ४.२ मा प्रदेशको र ४.३ मा स्थानीय तहको अधिकारको विस्तृतिकरण गरिएको छ ।

^{४४} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.१ को २९.३.३-पर्वतारोहण सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, कानून, मापदण्ड र नियमनको कार्यजिम्मेवारी ।

^{४५} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.१, पर्यटन ऐन २०३५ (संशोधन २०७२), पर्वतारोहण सम्बन्धी नियमावली २०५९ (संशोधन २०७४) ।

^{४६} पर्यटन ऐन २०३५ (संशोधन २०७२), पर्वतारोहण सम्बन्धी नियमावली २०५९ (संशोधन २०७४), वातावरण संरक्षण ऐन २०७६ दफा १५ (३) र २६ ।

^{४७} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.३ को १०.२, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ दफा ११(२ ज र न), वातावरणीय प्रभाव मुल्यांकन प्रतिवेदन

^{४८} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.१ को २३.१.१, पर्यटन ऐन २०३५ (संशोधन २०७२), पर्वतारोहण सम्बन्धी नियमावली २०५९ (संशोधन २०७४) ।

^{४९} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.३ को १०.२, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ दफा ११(२ ज र न) ।

^{५०} अधिकार, प्रभाव व्यवस्थापन र संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापनमा ऐन कानून अनुसार जुन तहको सरकारको जति दायित्व छ त्यसै अनुरूप हुने ।

क्र. स.	आधार (सूचक)	पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्व समेतमा आधारित)		
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
२. विद्युत				
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	ठूला विद्युत्, प्रसारण लाइन: संविधान-अनुसूची ५ (१२ र १४)	प्रदेश स्तरको विद्युत: संविधान-अनुसूची ६ (७)	साना जलविद्युत्: संविधान- अनुसूची ८ (१९)
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	संकलन, वितरण र उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (१), (२) र (३). ^{५१}	उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (३)	उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (३)
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	गम्भीर असर भएका, ठूला र राष्ट्रिय महत्वका प्रभाव व्यवस्थापन (नदी नियन्त्रण, तट संरक्षण, विपद् व्यवस्थापन आदि): संविधान- अनुसूची ७ (१७). ^{५२}	प्रदेश स्तरमा प्रभाव व्यवस्थापन (नदी नियन्त्रण, तट संरक्षण, विपद् व्यवस्थापन आदि): संविधान- अनुसूची ७ (१३) र ७(१७). ^{५३}	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव व्यवस्थापन (तट संरक्षण, विपद् व्यवस्थापन लगायतका): संविधान-अनुसूची ८ (२०). ^{५४}
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	संरक्षण (जलाधार संरक्षण), आयोजना अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा आदि: संविधान- अनुसूची ५ (११), ५ (१२) र ५ (१४). ^{५५}	संरक्षण (जलाधार संरक्षण) र प्रदेश स्तरको विद्युत आयोजनाको व्यवस्थापन: संविधान- अनुसूची ६ (७) र ७ (१३). ^{५६}	संरक्षण (जलाधार र नदी नियन्त्रण) र स्थानीय व्यवस्थापन: संविधान- अनुसूची ८ (२१). ^{५७}
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन. ^{५८}	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	प्रदेश स्तरका आयोजना सम्बन्धित विवाद	स्थानीय रुपमा प्रत्यक्ष संलग्न

^{५१} विद्युत ऐन २०४९ (संशोधन २०७४), विद्युत नियमावली २०५० (संशोधन २०७३) समेत ।

^{५२} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.१ को अनुसूची ५ को कार्यविस्तृतिकरण १२ र १४.१.२-ठूला जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र १४.१.४ मा जलस्रोतका ठूला पूर्वाधार आयोजना सम्बन्धी पुनर्वास तथा पुनर्स्थापना सम्बन्धी कार्यजिम्मेवारी; अनुसूची ९ को कार्यविस्तृतिकरण ५.५; भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन २०३९, वातावरण संरक्षण ऐन २०७६ ।

^{५३} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.२ को अनुसूची ७ को कार्यविस्तृतिकरण ७.१- जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण, प्रादेशिक नदी नियन्त्रण आदि आयोजनाको संचालन, सम्भार र व्यवस्थापनको कार्यजिम्मेवारी; विद्युत ऐन २०४९ (संशोधन २०७४), भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन २०३९, वातावरण संरक्षण ऐन २०७६ ।

^{५४} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.३ को अनुसूची ८ को कार्यविस्तृतिकरण २१.१, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ दफा ११(२ अ, ट, न र प)

^{५५} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.१ को अनुसूची ५ को कार्यविस्तृतिकरण ११.१.४, ११.१.५ र १२ ।

^{५६} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.२ को अनुसूची ६ को कार्यविस्तृतिकरण ७.१.१ र ७.१.२ र अनुसूची ७ को कार्यविस्तृतिकरण १९.३.३ र १९.४.४ ।

^{५७} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.३ को अनुसूची ८ को कार्यविस्तृतिकरण १९.२ र २१.१, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ दफा ११(२ अ र प) ।

^{५८} अधिकार, प्रभाव व्यवस्थापन र आयोजनाको व्यवस्थापनमा ऐन कानून अनुसार जुन तहको सरकारको जति दायित्व छ त्यसै अनुरूप हुने ।

क्र. स.	आधार (सूचक)	पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्व समेतमा आधारित)		
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
३(क) राष्ट्रिय वन				
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	राष्ट्रिय वन नीति र वातावरण व्यवस्थापन: संविधान- अनुसूची ५ (२७), ७ (२३) र ९ (७)	प्रदेश भित्रको राष्ट्रिय वन र वातावरण व्यवस्थापन: संविधान- अनुसूची ६ (१९) र ७ (२३). ^{५९}	वन, वन्यजन्तु, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता: संविधान- अनुसूची ८ (१०) र ९ (७)
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	वितरण र उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (२) र (३)	संकलन र उपयोग: वन ऐन २०७६, अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (३). ^{६०}	उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (३)
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	अन्तरप्रादेशिक (राष्ट्रिय), जलवायु परिवर्तन आदिको प्रभाव: संविधान- अनुसूची ५ (२९). ^{६१}	प्रादेशिक प्रभाव (व्यवस्थापनको दायित्व सँगै): संविधान- अनुसूची ६ (१९) र ९ (७). ^{६२}	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव: अनुसूची ८ (१०) र ९ (७). ^{६३}
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	नीतिगत र राष्ट्रिय प्रकृतिका संरक्षण र व्यवस्थापन: संविधान- अनुसूची ५(२७), ७(१३ र २३) र ९ (७). ^{६४}	संरक्षण, अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा: अनुसूची ६ (१९) र ९ (७). ^{६५}	संरक्षण र स्थानीय व्यवस्थापन: संविधान- अनुसूची ८ (१०) र ९ (७). ^{६६}
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन. ^{६७}	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	स्थानीय रूपमा प्रत्यक्ष संलग्न

^{५९} वन ऐन २०७६ दफा ११ ।

^{६०} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.२ को कार्यविस्तृतिकरण ४.२, वन नियमावली २०७९ ।

^{६१} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.१ को अनुसूची ५ को कार्यविस्तृतिकरण २७.१, २७.३ र २७.४, वातावरण संरक्षण ऐन २०७६ ।

^{६२} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.२ को कार्यविस्तृतिकरण अनुसूची ६ को १९.१, १९.३ र अनुसूची ७ को २३.१, वन ऐन २०७६ ।

^{६३} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.३ को कार्यविस्तृतिकरण अनुसूची ८ को १०.२, अनुसूची ९ को ७.१; र स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ११(२ ज, न र प) र ११ (४ ड) ।

^{६४} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.१ को अनुसूची ५ को २३.१ र अनुसूची ९ को ७.१ ।

^{६५} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.२ को कार्यविस्तृतिकरण १९.१, १९.३ र २३.१, वन ऐन २०७६ ।

^{६६} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.३ को कार्यविस्तृतिकरण अनुसूची ८ को १०.२, अनुसूची ९ को ७.१, स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ दफा ११(२ ज र प) ।

^{६७} अधिकार, प्रभाव व्यवस्थापन र आयोजनाको व्यवस्थापनमा ऐन कानून अनुसार जुन तहको सरकारको जति दायित्व छ, त्यसै अनुरूप हुने ।

क्र. स.	आधार (सूचक)	पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्व समेतमा आधारित)		
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
३ (ख) संरक्षित क्षेत्र				
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	राष्ट्रिय निकुन्ज, वन्यजन्तु आरक्ष र सिमसार क्षेत्र: संविधान- अनुसूची ५ (२७), ७ (२३) र ९ (७)	वन्यजन्तु, वातावरण व्यवस्थापन र जैविक विविधता: अनुसूची ७ (२३) र ९ (७)	वन, वन्यजन्तु, वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता: अनुसूची ८ (२) र ९ (७)
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	संकलन, वितरण र उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (१), (२) र (३) ^{६८}	उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (३)	उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (३)
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	राष्ट्रिय प्रभाव व्यवस्थापन (जैविक विविधता), राहत, क्षतिपूर्ति, वन पैदावारको स्थानीय आपूर्ति, स्थानीय विकास खर्च आदि ^{६९}	प्रभाव व्यवस्थापनमा न्यून भूमिका: सामुदायिक जीविकोपार्जन र आय आर्जन कार्यक्रम ^{७०}	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभावको व्यवस्थापन: सामुदायिक विकास र मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व व्यवस्थापन ^{७१}
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	संरक्षित क्षेत्रको संरक्षण, सम्बर्धन, परिचालन अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन, सुरक्षा ^{७२}	प्रदेश स्तरमा संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन ^{७३}	संरक्षण क्षेत्र र मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन ^{७४}
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन ^{७५}	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अप्रत्यक्ष दायित्व	स्थानीय रूपमा प्रत्यक्ष संलग्न

^{६८} राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्य जन्तु संरक्षण ऐन २०२९ (संशोधन २०७४) ।

^{६९} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.१ को अनुसूची ५ को २७.१, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्य जन्तु संरक्षण ऐन २०२९ (संशोधन २०७४) को दफा ३ग, ३घ, १५ग, १६क, २५क, वातावरण संरक्षण ऐन २०७६ ।

^{७०} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.२ को अनुसूची ६ को १९.१ र अनुसूची ७ को २३.१ ।

^{७१} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.३ को अनुसूची ९ को ७.१, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्य जन्तु संरक्षण ऐन २०२९ (संशोधन २०७४), स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ११ (४ ड) ।

^{७२} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.१ को अनुसूची ५ को २७.२, अनुसूची ७ को २३.१, अनुसूची ९ को ७.१, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्य जन्तु संरक्षण ऐन २०२९ (संशोधन २०७४), ।

^{७३} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.२ को अनुसूची ६ को १९.१ ।

^{७४} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.३ को अनुसूची ९ को ७.१, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्य जन्तु संरक्षण ऐन २०२९ (संशोधन २०७४), स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ११ (४ ड) ।

^{७५} अधिकार, प्रभाव व्यवस्थापन र आयोजनाको व्यवस्थापनमा ऐन कानून अनुसार जुन तहको सरकारको जति दायित्व छ, त्यसै अनुरूप हुने ।

क्र. स.	आधार (सूचक)	पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्व समेतमा आधारित)		
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
४. खानी तथा खनिज				
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	खानी उत्खनन: संविधान- अनुसूची ५ (२६), ७ (१५) र ९ (८)	खानी अन्वेषण तथा व्यवस्थापन: संविधान- अनुसूची ६ (१७), ७ (१५) र ९ (८)	खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण: संविधान- अनुसूची ८ (२१) र ९ (८)
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	संकलन, वितरण र उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (१), (२) र (३) ^{७६}	उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (३)	उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (३)
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	प्रदुषण नियन्त्रण र वातावरण व्यवस्थापन (बढी दायित्व) ^{७७}	प्रदुषण नियन्त्रण र वातावरण व्यवस्थापन (कम दायित्व) ^{७८}	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव व्यवस्थापन, प्रदुषण नियन्त्रण ^{७९}
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	संरक्षण, अनुमति, अनुगमन, व्यवस्थापन ^{८०}	व्यवस्थापनको दायित्व ^{८१}	संरक्षण, स्थानीय व्यवस्थापन र अनुगमन ^{८२}
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन ^{८३}	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अप्रत्यक्ष दायित्व	स्थानीय रूपमा प्रत्यक्ष संलग्न

^{७६} खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन २०४२ (संशोधन २०७२) दफा १८ ।

^{७७} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.१ को अनुसूची ५ को २७.१, खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन २०४२ (संशोधन २०७२), खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली २०५६(संशोधन २०७३) ।

^{७८} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरणको ४.२ को अनुसूची ६ को १९.३ ।

^{७९} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.३ को १०.२, खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन २०४२ (संशोधन २०७२), खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली २०५६(संशोधन २०७३), स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ११ (२३ र न र ४ड) ।

^{८०} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.१ को अनुसूची ५ को २६, अनुसूची ७ को १५.१.६, अनुसूची ९ को ८.१, खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन २०४२ (संशोधन २०७२), खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली २०५६(संशोधन २०७३) ।

^{८१} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरणको ४.२ को अनुसूची ६ को १७.१-१७.७ ।

^{८२} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.३ को २१.२, खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन २०४२ (संशोधन २०७२), खानी तथा खनिज पदार्थ नियमावली २०५६(संशोधन २०७३), स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ११ (२५) ।

^{८३} खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन २०४२ (संशोधन २०७२) दफा १८ । अधिकार, प्रभाव व्यवस्थापन र आयोजनाको व्यवस्थापनमा ऐन कानून अनुसार जुन तहको सरकारको जति दायित्व छ त्यसै अनुरूप हुने ।

क्र. स.	आधार (सूचक)	पुष्ट्याई (संविधान र कानूनमा उल्लेखित अधिकार र दायित्व समेतमा आधारित)		
		संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
५. रेडियो फ्रिक्वेन्सी				
१	संवैधानिक कानूनी अधिकार र दायित्व	दूरसंचार, रेडियो फ्रिक्वेन्सीको बाँडफाँट, रेडियो, टेलिभिजन संविधान- अनुसूची ५(८) र ७ (१४)	रेडियो, एफ.एम., टेलिभिजन संचालन संविधान- अनुसूची ६(३)	एफ.एम. संचालन संविधान- अनुसूची ८ (२६)
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	संकलन, वितरण र उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (१), (२) र (३) ^{५४}	उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (३)	उपयोग: अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ दफा ७ (३)
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन ^{५५}	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व र भूमिका	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व र भूमिका	प्रत्यक्ष स्थानीय प्रभाव व्यवस्थापनमा भूमिका
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व: अनुमति, अनुगमन र नियमन ^{५६}	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व: अनुमति, अनुगमन र नियमन ^{५७}	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व: अनुमति, अनुगमन र नियमन ^{५८}
५	गुनासो सम्बोधन तथा विवाद व्यवस्थापन ^{५९}	अधिकार क्षेत्र अनुसार बढी दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व	अधिकार क्षेत्र अनुसार कम दायित्व

^{५४} दरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी (बाँडफाँट तथा मूल्य सम्बन्धी) नीति, २०८० ।

^{५५} कम प्रभाव देखिने (ध्वनि प्रदुषण र टावरको जोखिम) र व्यवस्थापनमा संघको तुलनामा प्रदेशको कम भूमिका हुने र स्थानीय तहले स्थानीय रूपमा प्रत्यक्ष सामना गर्नुपर्ने भएकोले ।

^{५६} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.१ को अनुसूची ५ को ८.१ र ८.२, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन २०४९ (संशोधन २०७५), राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली २०५२ (संशोधन २०८०) ।

^{५७} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.२ को अनुसूची ३ को ३.१ र ३.२, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन २०४९ (संशोधन २०७५), ।

^{५८} संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचीको बाँडफाँट र विस्तृतिकरण ४.३ को अनुसूची ३ को ३.१ र ३.२, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन २०४९ (संशोधन २०७५), स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ को दफा ११ (२ग) ।

^{५९} अधिकार, प्रभाव व्यवस्थापन र आयोजनाको व्यवस्थापनमा ऐन कानून अनुसार जुन तहको सरकारको जति दायित्व छ, त्यसै अनुरूप हुने ।